

*М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
завідувач відділу проблем галузевого
і територіального управління
М.М. КСЕНОФОНТОВ, кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
Н.В. ХМІЛЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності

Постановка проблеми. В умовах реалізації політичного курсу держави на децентралізацію¹ влади та євроінтеграцію для аграрного сектору постало питання вдосконалення організації управління галузевим розвитком у нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У прийнятій Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2], доповідях Володимира Гройсмана, віце-прем'єр-міністра України, «Децентралізація влади. Реформа місцевого самоврядування» (Вінниця, 6.10.2014), Вячеслава Негоди, заступника Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, «Децентралізація влади. Основні засади реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Черкаси, 23.10.2014) більш – менш зрозуміло окреслено шляхи передачі від органів державної виконавчої влади на

рівень місцевого самоврядування лише функцій управління соціальною сферою. Що ж до передачі функцій управління виробничою сферою, то в Концепції системно це питання не простежується, й органами виконавчої влади розробляються заходи в основному лише щодо дерегуляції² господарської діяльності з метою зменшення корупційної складової в діях державних службовців.

Мета статті – висвітлення авторського бачення системного підходу до реформування управління економікою країни в умовах децентралізації виконавчої влади, зокрема управління таким її важливим сектором, як аграрний. Це уможливить окреслити вузлові напрями реформи управління господарською діяльністю та обґрунтовано здійснювати аналіз стану, проблем і шляхів реалізації реформаційних перетворень в управлінні розвитком аграрного сектору економіки України.

© М.Ф. Кропивко, М.М. Ксенофонов,
Н.В. Хміль, 2015

¹ Децентралізація — процес перерозподілу функцій, повноважень, людей чи речей від центрального управління [1].

² **Дерегуляція** (від лат. regula — правило; англ. deregulation) — відміна або скорочення державного регулювання у відповідній сфері суспільних відносин. Як правило, означає зменшення державного контролю над тим, як ведеться бізнес у тій або іншій галузі, наприклад, для стимулювання вільної конкуренції на ринках [1].

Виклад основних результатів дослідження. З урахуванням викладеного нами опрацьоване системне бачення інституціональних складових та основних напрямів удосконалення управління аграрним секто-

ром економіки країни в умовах децентралізації влади, євроінтеграції й розвитку міжгосподарського і громадського самоврядування (рис. 1).

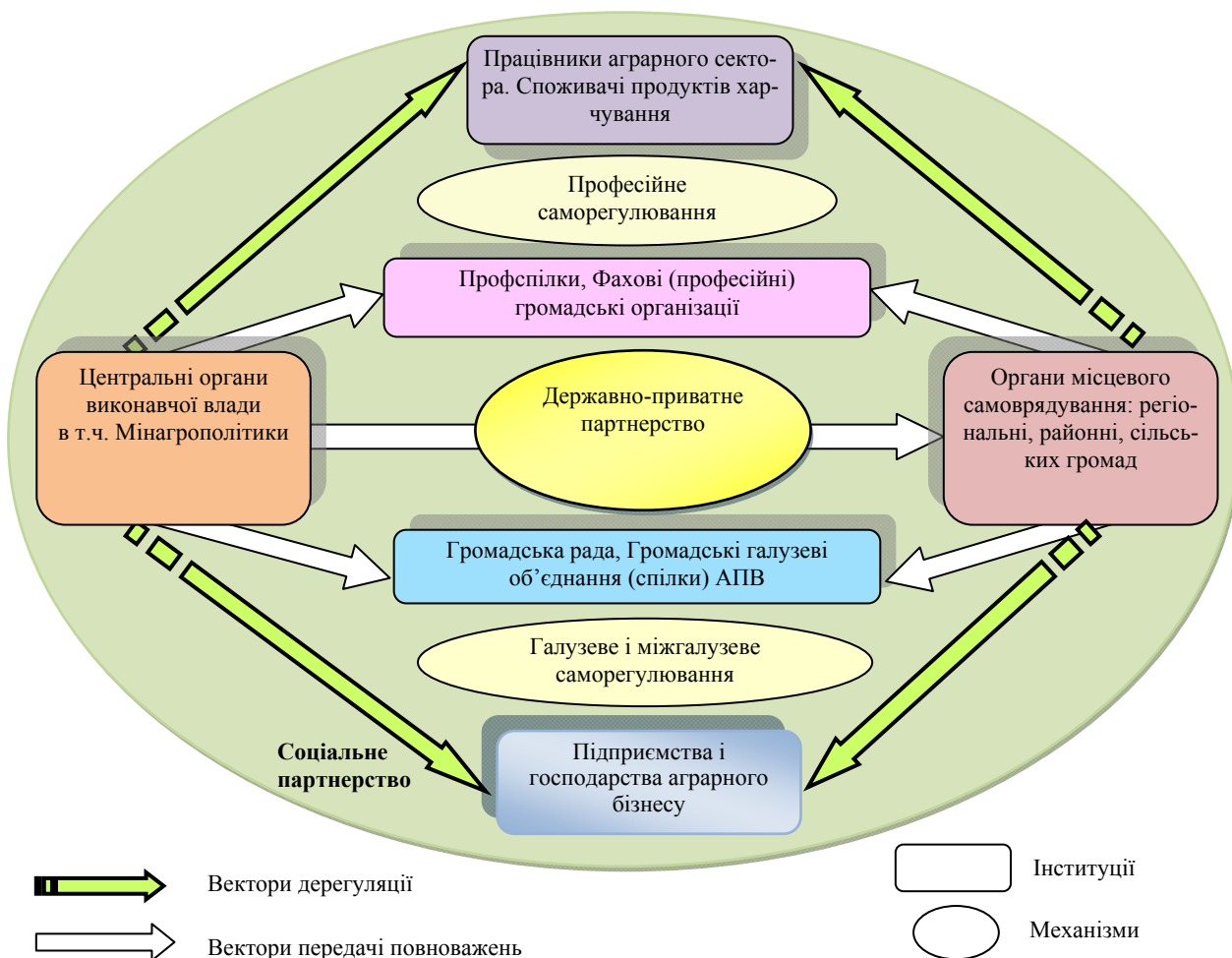

Рис. 1. Системне бачення інституціональних складових реформування управління розвитком аграрного сектору економіки в умовах децентралізації влади

Джерело: Дослідження авторів.

За головну відправну тезу такого вдосконалення прийнято той незаперечний факт, що сільськогосподарська та пов'язана із сільським господарством діяльність була, є й буде основним джерелом економічного забезпечення життєдіяльності сільських жителів і наповнення місцевих бюджетів. Разом із тим основні завдання (місії) інституціональних складових системи управління розвитком АПК суттєво змінюються. Завдання центрального органу державної виконавчої влади з питань АПК обмежуються виконанням функцій по забезпеченню продовольчої безпеки країни в цілому (із зосередженням регулювальних функцій в основному

по периметру (кордонах) країни) та розвитку експортного потенціалу АПК.

Основні ж завдання органів місцевого самоврядування в частині сталого розвитку сільського господарства й АПК вбачаються в збільшенні доходів сільських жителів і надходжень у місцеві бюджети від раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, розвитку багатокладності сільського господарства, а також у виконанні контрольних функцій щодо дотримання нормативів екологічної безпеки на відповідних територіях у процесі ведення сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності.

Всі інші існуючі функції з державного регулювання сталого розвитку сільського господарства й АПК мають підлягати дерегуляції або передачі на рівень громадського і міжгосподарського самоуправління. При цьому необхідно відпрацювати ефективні механізми:

державно–приватного партнерства в управлінні розвитком сільського господарства й АПК;

міжгосподарського та громадського саморегулювання агропродуктових і ресурсних ринків (у межах соціального партнерства).

Як показує світовий досвід, за допомогою цих механізмів можна замінити більшість інструментів адміністрування, які переважають у сучасній управлінській практиці.

Так, саме партнерство (від фр. *partenaire* – “учасник”) у США, Англії та деяких інших розвинутих країнах, які прийняли англосаксонську систему права, історично є найпоширенішою організаційно-правовою формою підприємств [4], а також їх об’єднань, типова характеристика яких – договірність (контрактність) взаємовідносин їх учасників. Визнані в світі вчені–економісти К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю стверджують, що партнерства зародилися в спробі здолати деякі з основних недоліків індивідуального підприємництва як форма організації бізнесу, при якій два або більше партнери домовляються про володіння підприємством та його управління, зазвичай об’єднуючи свої фінансові ресурси й ділові навички [5, с. 89]. Дж. Гелбрейт підкреслив, що члени техноструктури корпорацій не тільки тісно співпрацюють з своїми партнерами із державного апарату у справі проектування, конструювання і виробництва товарів, які цікавлять державу, вони виступають також як радники при визначенні потреб держави [6, с.556].

У сучасній економічній та управлінській практиці категорії “соціальне партнерство” і «державно–приватне партнерство» набувають дедалі більшого поширення. Декларація та програма дій форуму тисячоліття ООН (26 травня 2000 року) орієнтує на встановлення партнерських взаємовідносин між суспільними установами, працівниками освіти, ученими, дослідниками, місцевими органа-

ми влади, діловими колами, профспілками, неурядовими організаціями в межах конструктивного процесу діалогу і планування для забезпечення максимальної віддачі всіх сторін. Державно-приватне партнерство (ДПП) у країнах з розвиненими економіками стало основним інструментом регулювання розвитку економіки зі значним потенціалом ефективності за рахунок взаємовигідного співробітництва держави, інститутів громадянського суспільства, а також приватних партнерів. Необхідність розвитку партнерських відносин у процесі проведення реформ визначена й Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

В Україні в повній мірі весь спектр форм ДПП ще не знайшов своєї реалізації як у широкому розумінні (управлінський підхід в основі побудови взаємовідносин у системі „держава – органи місцевого самоврядування – бізнес-спільнота”), прийнятого зокрема в країнах ЄС, так і в інвестиційному (вузькому) підході, прийнятому в термінології Світового банку. Загальні напрями розвитку відносин ДПП, крім законодавчих актів рамкового характеру та прямої дії, в Україні визначаються стратегічними документами й містять два вектори – інвестиційний та управлінський (рис. 2).

Нами проаналізовано чинну законодавчу базу щодо застосування ДПП у вузькому розумінні цього поняття – як управлінського механізму забезпечення інвестиційного розвитку.

Виявлено, що проекти ДПП в аграрному секторі економіки не знайшли широкого застосування, зокрема через такі недоліки нормативно-правового поля:

1. Звуженість форм ДПП, передбачених чинним законодавством. Передусім, це тільки контрактна форма ДПП, яка передбачає використання лише договорів концесії та договорів про спільну діяльність, тоді як за світовою практикою крім вказаних видів договорів можуть бути укладені договори про розподіл продукції, договори оренди, контракти на управління тощо, створюватися так звані „інституційні форми” з утворенням юридичних осіб (термінологія згідно із законодавством ЄС).

Рис. 2. Система відносин державно-приватного партнерства в аграрному секторі України

Джерело: Дослідження авторів.

2. Відставання процесу адаптації галузевих виробників і управлінців до вимог сучасних міжнародних стандартів, що було визначено у чинних нормативно-правових актах України різного рівня.

3. У названих вище легітимних контрактних формах виявлено прогалини законодавчої бази, що стримують розвиток проектів ДПП в Україні, які полягають у такому:

3.1. Відносини оренди є привабливішими для інвестора, ніж відносини концесії (орендар має право на капітальне поліпшення об'єкта оренди). Тому доцільно внести зміни до Закону України «Про концесії» щодо можливості врахування в тарифах на використання об'єкта концесії споживачами собівартості капітальних вкладень та поліпшень об'єкта концесійного договору (залежно від об'єкта концесії в аграрному секторі, наприклад, систем зрошення).

3.2. На сільськогосподарську продукцію, вирощену на умовах договору про спільну діяльність, не поширюються умови застосування фіксованого сільськогосподарського податку. Тому доцільно внести зміни до Податкового кодексу України з тим, щоб сільськогосподарську продукцію, одержану

сільськогосподарським товаровиробником у результаті спільної діяльності, включати в продукцію власного виробництва.

Виявлено також певні недоречності й у процедурах оформлення проектів ДПП, у тому числі, зокрема:

процедурна проблема часу прийняття рішення з боку державного партнера про доцільність фінансування з державного бюджету – після початку реалізації проекту;

відсутність гарантованого відшкодування втрат через невиконання державним партнером своїх зобов'язань;

обмеженість повноважень щодо надання державних гарантій на місцевому рівні та права прийняття рішення про доцільність реалізації проекту ДПП на рівні органів місцевого самоврядування;

ускладненість процесів залучення до участі в проектах ДПП одночасно кількох суб'єктів із боку держави й механізму розмежування між ними відповідальності, у т. ч. тристороннього партнерства «державна – місцева влада – приватний сектор».

Крім того в умовах дефіцитності бюджетних коштів доцільно також сформувати перелік об'єктів, видів діяльності та галузей,

що є пріоритетними при фінансуванні проєктів ДПП у сфері АПК (відновлення й побудова систем зрошення, транспортної та логістичної інфраструктури, ринкової інфраструктури в галузях, що експорторієнтовані й від яких залежить надходження валютної виручки в країну, а також галузей, що потребують додаткового імпульсу до розвитку, які мають соціальне значення через недоспоживання кінцевого продукту галузей і високу зайнятість – скотарство та в окремих регіонах свинарство й вівчарство, овочівництво).

Щодо управлінського напрямку, то тут гальмом розвитку партнерських відносин є відсутність формального інституту саморегулювання, несформована система представництва за принципом „єдиного голосу” галузей та обмежені форми взаємодії між державними і підприємницькими інституціями в процесі управління розвитком.

Тому необхідно легітимізувати інститути представництва інтересів унормуванням діяльності репрезентативних організацій громадянського суспільства, що представлятимуть інтереси більшості виробників певних галузей у відносинах із відповідними органами виконавчої влади, за чітко визначеними критеріями.

Згідно з чинним законодавством до представників громадянського суспільства належать непідприємницькі товариства, організації та установи. Відповідно до ст. 85 Цивільного кодексу України [7] особливості правового статусу окремих їх видів встановлюються законами: «Про громадські об'єднання» [8], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [9], «Про організації роботодавців» [10], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [11] тощо.

Учасниками діалогу між представниками громадськості й державою з питань розвитку агропромислового комплексу на національному рівні нині є понад 100 непідприємницьких товариств, у тому числі близько 50 громадських організацій, створених до 2012 року відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян» [12] для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-

культурних, спортивних й інших спільних інтересів громадян, а також близько 20 некомерційних товариств, створених відповідно до положень Господарського кодексу України [13] шляхом реорганізації агропромислових господарських об'єднань, які в період планової економіки ефективно виконували частину повноважень державного управління галузями АПВ.

Ці самоврядні об'єднання, фактично будучи носієм інтересів суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм за видами економічної діяльності, створені на базі застарілого законодавства з різноплановими та нечітко вираженими функціями і повноваженнями. По суті вони дублюють функції професійних спілок, що відстоюють права працівників згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [9] й по великому рахунку не представляють суб'єктів господарювання у вирішенні питань міжгалузевих і внутрігалузевих відносин суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери, розвитку агропромислового виробництва, регулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства. Вони поки що відіграють малопомітну роль у реалізації державної аграрної політики через відсутність у таких організацій дієвого інструментарію впливу на розвиток АПВ.

Водночас однією з найактуальніших проблем організації вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції й продовольства є формування відкритих, прозорих і взаємовигідних для його учасників ринкових відносин. Членство України у Світовій організації торгівлі й курс на євроінтеграцію зумовлюють обмеження втручання держави у сферу регулювання комерційних відносин між учасниками ринку. За цих умов зростає значущість діяльності поширених у країнах ЄС та світовій практиці галузевих і міжгалузевих саморегулювальних об'єднань суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери, які виконують певні функції регулювання діяльності на місцевих, регіональних та загальнодержавному ринках сільськогосподарської продукції й продовольства без втручання держави (табл. 1).

1. Системи самоврядування та саморегулювання в країнах із розвиненим сільським господарством

Країна	Об'єднання		
	Місцеві	Продуктові	Парасолькові
Данія	Кооперативи за продуктовою ознакою	Торгові асоціації за видами продукції (послуг)	Асоціація "Сільське господарство Данії", Федерація датських кооперативів, Федерація датських фермерських союзів та Об'єднання малих фермерів, які формують Сільськогосподарську Раду
Франція	Кооперативи	Регіональні і національні галузеві федерації кооперативів	Федерація сільськогосподарських кооперативів, а також Аграрні палати на всіх рівнях
Італія	Кооперативи за видами діяльності	Кооперативні консорціуми за видами продукції	Чотири національні кооперативні об'єднання і Центральна комісія з кооперації
Канада	Кооперативи за територіально-мовною ознакою	Провінційні асоціативні маркетингові агентства за видами продукції	Національна рада по сільськогосподарській продукції

Джерело: Розроблено на основі: [14-16].

Перші з них (галузеві) створюються з метою організації учасниками об'єднання спільної діяльності, яка б надала можливість їм із максимальною користю виробляти і збувати свою продукцію. Вони беруть на себе функції консультативного та інформаційного обслуговування учасників, впровадження нових технологій, усунення посередників, концентрації товарів і формування оптових партій для вигідного продажу, навчання виробників та інші необхідні дії для сприяння підвищенню конкурентоспроможності учасників. Тобто, вся система галузевих саморегулювальних об'єднань орієнтується на обслуговування економічних інтересів своїх первинних ланок, для чого вона наділяється державою необхідними повноваженнями.

Мета других (міжгалузевих) – створити правові рамки, в яких усі суб'єкти господарювання агропродовольчої сфери на рівноправній основі могли б узгоджувати дії між собою й із державою щодо розвитку АПВ та ефективної організації ринку сільськогосподарської продукції й продовольства, враховуючи інтереси усіх верств населення. Для цієї мети практично в усіх країнах функціонують парасолькові Національні (сільськогосподарські) ради або аграрні палати як координаційні органи систем самоуправління розвитком АПВ країни і його регіонів.

Держава визначає правові рамки об'єднання суб'єктів господарювання у саморегулювальні організації, їх завдання, повноваження та відповідальність, принципи державно-приватного партнерства. При цьому норми саморегулювання розвивають і доповнюють норми державного регулювання.

В АПВ України галузеві самоврядні структури, які, здійснюючи саморегулювальні функції, створювали б «переговорні площадки» для діалогу первинних виробників сільськогосподарської продукції з державою та добре структурованими промисловими й торговельними підприємствами, поки що відсутні. Діяльність узгоджувальних комісій, а також практика прийняття меморандумів та інших подібних документів, які спонтанно укладаються між урядом країни і громадськими організаціями у періоди загострення економічних відносин на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства і зростання споживчих цін, не унормовані. Тому рішення, які приймають ці тимчасові утворення, не мають правової сили й не відіграють належної ролі у формуванні цивілізованих ринкових відносин.

У 2012 році Верховною Радою України на заміну Закону України «Про об'єднання громадян» було прийнято Закон України «Про громадські об'єднання» [8], яким надане право громадським об'єднанням брати участь у здійсненні державної регуляторної політики, роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади й органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства – тобто, з консультативними повноваженнями.

При цьому в ст. 2, п. 2.3 зазначено, що дія закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення діяльності саморегулювальних організацій і організацій, які здійснюють професійне самоврядування, особливо-

сті регулювання яких можуть визначатися іншими законами.

Отже, для розвитку саморегулювання та самоорганізації в АПВ потрібне прийняття спеціального закону для розширення повноважень органів міжгосподарського й громадського самоврядування в забезпеченні збалансованого та паритетного вирішення існуючих протиріч ефективним представництвом інтересів і широкою участю об'єднань суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації державної аграрної політики, регулюванні агропродовольчих ринків й управлінні розвитком АПВ.

Непідприємницькі організації з такими повноваженнями мають стати впливовими партнерами у взаємовідносинах із державою, одержавши делеговані повноваження як від суб'єктів аграрного ринку, так і з державного управління розвитком АПВ.

Важливими напрямками діяльності непідприємницьких галузевих об'єднань в АПВ мають стати сприяння формуванню паритетних цін по всьому продуктовому ланцюгу руху сільськогосподарської продукції та продовольства, поліпшення якості виробництва продукції учасників, зокрема участю в розробці та контролі дотримання стандартів і встановленням галузевих вимог до продукції та діяльності, організаційною роботою з реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів розвитку АПВ.

Таким чином, нині виникла необхідність у підвищенні ефективності взаємодії держави й суб'єктів господарської діяльності, організованих у непідприємницькі самоврядні (у тому числі саморегулювні) об'єднання за галузевою ознакою.

На основі викладених концептуальних підходів до удосконалення управління аграрним сектором та з метою обґрунтування змісту реформаційних змін у визначених напрямках нами здійснено аналіз чинного Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України [5] на предмет відповідності існуючих функцій з регулювання розвитку АПК основним векторам розвитку України і завданням із реалізації реформ, викладених в Указі Президента України 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020».

Результати аналізу, які в узагальненому вигляді наведено в таблиці 2, доводять про невідповідність функцій Міністерства чинним нині законодавчим актам, що стосуються аграрного сектору економіки країни, зокрема рамковому Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», ряд положень якого також не відповідають нинішнім реаліям та потребують перегляду.

Крім того, Положення в цілому переобтяжене регулювними функціями щодо ведення аграрного бізнесу. Так, із 408 позицій управлінських завдань, передбачених Положенням, 318 (78,0 %) припадає на завдання дозвільного характеру (типу затверджує, установлює, визначає тощо), 66 (16,2 %) – на завдання забезпечувального характеру (типу «забезпечує, узагальнює, аналізує, здійснює, виконує тощо»), 24 (5,9 %) – на завдання організаційного характеру (типу координує, організовує, вживає заходів тощо).

А з позицій викладеного вище системного підходу до реформування управління розвитком аграрного сектору економіки України в умовах децентралізації влади й дерегуляції ведення аграрного підприємництва із 408 функціональних позицій, за виконання яких мають відповідати органи центральної виконавчої влади, можна передати на рівень місцевого самоврядування – 24 і повністю ліквідувати 40 функцій.

За Мінагрополітики доцільно залишити виконання в повному обсязі 74 функціональних позицій та в урізаному вигляді (частково) – 35 позицій. З них за пріоритетами державної аграрної політики:

по гарантуванню продовольчої безпеки України в повному обсязі – 6, частково – 2 позиції;

із розвитку земельних відносин – відповідно 11 і 4;

із формування сприятливого економічного середовища для ефективної діяльності суб'єктів аграрного ринку – 22 та 15;

із реалізації державної політики щодо розвитку ринків продукції сільського господарства й продовольства – 7 і 3;

з удосконалення державного регулювання, ефективного поєднання державної та регіональної політики в аграрному секторі – 38 і 10;

із забезпечення комплексного розвитку сільських територій, підвищення соціально-

го захисту й життєвого рівня сільських жителів – 1.

2. Аналіз функцій Мінагрополітики на предмет їх дерегуляції та передачі органам громадського галузевого або місцевого самоврядування.

Основні пріоритети державної аграрної політики (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р., № 2982)	№ функцій, визначених чинним Положенням про Мінагрополітики (Указ Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011) [3], які рекомендується розподіляти між суб'єктами публічного права наступним чином:						
	Мінагрополітики			Передається у:			Можуть здійснюватися на засадах ДПП
	залишається	частково залишається	ліквідується	Інші центральні органи виконавчої влади: повністю/частково	Органи місцевого самоврядування	Саморегулівні об'єднання (галузеві, фахові), у т. ч. НААН	
Гарантування продовольчої безпеки України	6	2		4	1	14	
Розвиток земельних відносин	11	4	4	6	15	9	3
Формування сприятливого економічного середовища для ефективної діяльності суб'єктів аграрного ринку	22	15	15	13	2	130	15
Реалізація державної політики щодо розвитку ринків продукції сільського господарства і продовольства	7	3	14	12	4	15	1
Удосконалення державного регулювання, ефективне поєднання державної і регіональної політики в аграрному секторі	38	10	4	6	4	11	1
Комплексний розвиток сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів		1	3	8	2	7	3
Усього функцій	74	35	40	49	24	186	23

У зв'язку з утворенням Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державного агентства водних ресурсів України тощо, із метою усунення дублювання, 49 функціональних позицій доцільно розглянути на предмет передачі іншим органам державної виконавчої влади.

Більшість же функціональних позицій з державного регулювання розвитку ринків продукції сільського господарства та продовольства й АПК – 186, як показує практика країн ЄС, можна делегувати громадським об'єднанням галузевого або професійного (фахового) спрямування на засадах субсидіарності¹. Для якісного виконання громадсь-

кими об'єднаннями АПК цих функцій необхідно в законодавчому порядку надати їм додаткові повноваження з перетворенням їх з юридичних осіб приватного права в юридичні особи публічного права.

Разом із тим перегляд функцій Мінагрополітики та інших центральних органів державної виконавчої влади на предмет дерегуляції аграрного підприємництва і децентралізації влади не розв'яже повністю проблеми розбудови, відповідної новим умовам, системи управління аграрним сектором. Адже в процесі реформування необхідно передбачити механізми вирішення хоча б трьох основних соціально вразливих протиріч у забезпеченні комплексності розвитку агропромислового виробництва й сільських територій:

1. Протиріччя між потребою в підвищенні конкурентоспроможності підприємств і об'єднань агропромислового виробництва та, у зв'язку з цим, їх намаганням економити витрати за рахунок зменшення внеску в со-

¹ Принцип субсидіарності вимагає, щоб рішення у державі приймалися на нижчому можливому рівні і верхні ланки управління вдавалися до будь-яких дій тільки у тому разі, якщо ці дії будуть ефективніші за відповідні дії нижніх ланок [17].

ціальний розвиток сільських громад і територій, яке виразно проявляється у результатах виробничої й соціальної діяльності агрохолдингів.

Вирішення цього протиріччя вбачається на шляху цілеспрямованого формування агропромислових кластерних систем. При кластерній організації агропромислового виробництва малі, середні та великі підприємства агробізнесу – учасники кластерних утворень – досягають порівняного з агрохолдингами рівня конкурентоспроможності, а сам інтеграційний механізм кластеризації на основі концентрації агропромислового виробництва й спеціалізації його учасників формує «точки зростання» регіональних і місцевих економік.

2. Протиріччя між запровадженням працезберігаючих технологічних та організаційних інновацій в агропромислове виробництво як об'єктивним результатом науково-технічної революції й занепадом «неперспективних» сільських поселень в основному через скорочення в них робочих місць і ліквідацію виробничих підрозділів. Вирішення цього протиріччя вбачається, з урахуванням світових тенденцій, на шляху поступової концентрації проживання переважної частини сільського населення в упорядкованих селищах міського типу або агромістечках у місцях розміщення трудомістких агровиробничих потужностей: тваринницьких комплексів, переробних підприємств, агросервісних формувань тощо.

Це стає можливим у випадку успішної реалізації адміністративно-територіальної реформи, концепція якої викладена в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [2]. Концепцією передбачене розмежування повноважень між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території на основі правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування.

3. Протиріччя у досягненні різнопланових цілей розвитку агропромислового виробництва між органами господарського управління

(підвищення прибутковості аграрного бізнесу), місцевого самоврядування (забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад і сільських територій) та органами державного й регіонального управління агропромисловим розвитком (забезпечення продовольчої безпеки країни та регіонів). Це протиріччя раз по раз проявлялось і при існуючій технології централізованого державного управління економікою у вигляді соціально-загрозливих збурень на продуктових ринках (як це було з цукром, гречкою, молоком, м'ясом та іншою продукцією). Тому при децентралізованому управлінні потрібно передбачити організаційно-економічні механізми прогнозування й планування розвитку АПВ «знизу – вгору» для врахування місцевих потреб і пріоритетів розвитку, а також регулювання агропродуктових ринків, спрямоване не на оперативне усунення збурень, а на збалансоване регулювання пропозиції на агропродовольчому ринку з урахуванням агроекологічних вимог.

Висновки. Основні реформаційні зміни в організації управління галузевим розвитком доцільно здійснити в напрямках:

ширшого використання потенціалу соціального та державно-приватного партнерства;

підвищення ролі інститутів міжгосподарського й громадського самоуправління в АПВ, саморегулювання агропродуктових ринків, місцевого самоврядування в управлінні розвитком сільського господарства і АПК;

розбудови територіально-самоврядної організаційної структури органів управління сталим розвитком сільського господарства й АПК (на заміну централізованої галузевої);

удосконалення механізму прогнозування й планування розвитку сільського господарства і АПК «знизу – вгору» з урахуванням місцевих потреб та пріоритетів розвитку.

Усе викладене вище потребує перегляду норм значної кількості законодавчих і підзаконних актів, що стосуються аграрного сектору економіки країни, в тому числі щодо визначення основних засад державної аграрної політики на період до 2020 року, економічного прогнозування та планування з урахуванням особливостей ведення сільськогосподарської діяльності, охорони земель і навколишнього природного середовища,

оцінки й оренди земель сільськогосподарського призначення, державної підтримки сільського господарства, державно-приватного партнерства, діяльності громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування і низки інших сторін.

Щоб скоординовано і якісно виконати цю об'ємну законотворчу роботу, доцільно розробити і прийняти рамковий **Закон України «Про сільське господарство»**, яким визначити правові засади розвитку сільського господарства, організації сільськогосподарської діяльності, раціонального розміщення аграрного виробництва з метою гарантування продовольчої безпеки країни, наро-

шування експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників за умов екологічно безпечного використання земель, збереження і підвищення родючості ґрунтів, охорони природного середовища, а також завдання різних гілок влади з цих питань.

В Інституті напрацьовано каркасний проєкт цього законодавчого акта, який, проте, потребує подальшого доопрацювання із залученням фахівців аграрного й інших блоків державного управління, місцевого і громадського самоврядування.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія : У 3 т. Т. 1 / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2000. – 864 с.
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. №333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
3. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Указ Президента України № 500/2011 від 23 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/500/2011>.
4. Большая советская энциклопедия : В 30 т. - М.: "Советская энциклопедия", 1969-1978.
5. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика ; пер. с 14-го англ. изд. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – XXXVI, 972 с.
6. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
7. Цивільний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356 від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
9. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
10. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.2012 р. № 5026- VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.
11. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>.
12. Про об'єднання громадян [втратив чинність]: Закон України від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>.
13. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 18; – № 19-20; № 21-22. – Ст.144 від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
14. Офіційний сайт Міністерства сільського господарства і продовольства Канади Agriculture and Agri-Food Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agr.gc.ca>.
15. Офіційний сайт Національної агенції продовольства, довкілля, охорони праці Франції National Agency for Food, Environment and Labour Safety (Anses) of France [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anses.fr>.
16. Офіційний сайт Міністерства сільськогосподарської, продовольчої та лісової політики Італії Ministry of Agricultural, Food and Forestry Policies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politicheagricole.it>
17. Subsidiarity. EU Glossary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://Europe.eu.int/scadplus/glossary/subsidiarity_en.htm.
18. Про державно-приватне партнерство : Закон України № 2404-VI від 1.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2015 р.

* * *

*Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук,
професор кафедри менеджменту імені проф. Й.С. Завадського
Н.В. ПОПРОЗМАН, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Соціально-економічні аспекти розвитку агропромислового виробництва

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси в розрізі сьогодення сприймаються паралельно з економічною інтеграцією національної економіки до єдиного світового ринку товарів, послуг, сировини, комунікацій, фінансів тощо. Це означає відкриття внутрішнього національного ринку для експорту й імпорту товарів і миттєву реакцію на зниження потенційних негативних впливів та наслідків цих факторів за рахунок модернізації виробництва, усунення диспропорцій в економіці, державної підтримки стратегічних видів товарів і послуг, нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції, особливо в аграрному й переробному секторах національної економіки.

Фактичний фінансово-економічний стан агропромислового комплексу, зважаючи на непересічне значення останнього для зростання та розвитку показників національної економіки, її безпеки, доводить про необхідність формування якісно нової стратегії розвитку комплексу з урахуванням вимог сучасних зовнішніх ринків збуту до сировини, товарів і послуг, внутрішньої потреби в цій сировині й товарах на засадах сталого економічного розвитку з урахуванням умови вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ) та членством у ЄС, тобто вимог Спільної агропромислової політики ЄС(САП).

Сучасна економічна наука переживає процес змін наукових парадигм, пошуку нових методологічних і методичних підходів

до формування нових поглядів на розв'язання існуючих проблем та задач, які продукують сучасні умови й фактори, тобто, соціально-економічні, екологічні та структурні зміни внутрішнього й мінливе, а в нинішніх умовах загрозове, зовнішнє економічне та політичне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цьому питанню приділяють увагу багато науковців та економістів-практиків, серед яких В. Геєць [4], М. Скрипниченко [13], В. Бєседін [3], Ю. Лупенко, М. Малік, В. Рябоконт, М. Кропивко, В. Юрчишин, В. Месель-Веселяк [9], І. Малий [11], Т. Клебанова [10], Л. Забуранна, Н. Герасимчук [16]. Ряд важливих наукових досліджень провів ННЦ «Інститут аграрної економіки». Але питання економічного розвитку в суспільстві стоять гостро й потребують переосмислення та удосконалення підходів до формування сучасної стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва.

Мета статті – розглянути соціально-економічні аспекти функціонування й визначити основні напрями розвитку АПК у сучасних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Агропромисловий комплекс – другий після індустріального структурний підрозділ господарства України. На галузі, що входять в АПК країни, припадає близько 40% валового внутрішнього продукту, майже чверть основних виробничих фондів і чисельності зайнятих працівників. Вони об'єднані в чотири сфери, тобто фондоутворювальні галузі, сільське господарство, пе-

реробні галузі, виробнича інфраструктура, які взаємозв'язані між собою економічно і технологічно й утворюють складну виробничу систему, яка виробляє продовольчі та непродовольчі товари.

Слід врахувати, що наявна методологія соціально-економічної політики, сформована за період існування унітарної держави (1991–2013 рр.), не зуміла до кінця забезпечити якісні перетворення інноваційного розвитку, оновлення національної економіки, дестабілізаційної структури агропромислового виробництва, подолання бідності, підвищення рівня зайнятості населення тощо. Дослідження показують, що процеси деструктуризації за роки трансформаційних перетворень суттєво поглибили соціально-економічну поляризацію, вплинули на результати макропоказників національної економіки, негативно позначилися на рівні економічного потенціалу країни.

Відзначимо, що на тлі перетворень, яких зазнали й інші країни з перехідною економікою (окремі колишні радянські республіки), то порівняно з ними Україна значно відстає у своїх показниках, бо розвивалася згідно з малоефективною економічною політикою, відсутністю низки інституційних та структурних реформ, що доводить про необхідність науково обгрунтованого підходу до формування стратегії розвитку як національної економіки, так і агропромислового комплексу.

Сучасні соціально-економічні та політичні умови, як внутрішні, так і зовнішні, вимагають від національної економіки України розвитку, виходу із замкнутого у зовнішнє (відкрите) економічне середовище. Тому забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у зовнішньому економічному середовищі є запорукою стабільного розвитку економіки країни як у цілому, так і окремих галузей.

Згідно з розрахунками провідних фахівців у цій сфері, можуть бути сформовані кілька сценаріїв розвитку національної економіки за умови підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, імовірність яких залежить від: адаптаційних можливостей до нових умов функціонування внутрішнього ринку й створення інституційних

передумов для імплементації стандартів і норм ЄС в Україні.

Проте про стан показників розвитку національної економіки можна бачити з міжнародних рейтингів та індексів, які розраховуються міжнародними інституціями і вказують місце країни у світовому чи регіональному розрізі. Відомими серед них є Індекс глобальної конкурентоспроможності (Все-світній економічний форум – WEF), Індекс економічної свободи (The Heritage Foundation & The Wall Street Journal), Проект Doing Business (Група Світового банку), Індекс глобалізації (A.T.Kearney & Foreign Policy), Індекс глобалізації KOF (Швейцарський інститут досліджень бізнес-циклів), Індекс залучення прямих іноземних інвестицій та індекс потенціалу залучення прямих іноземних інвестицій (Конференція ООН з торгівлі та розвитку – UNCTAD) тощо [1, с. 225]. Ці показники відображають як стан і темпи економічного розвитку країн, так і включення країни до процесів інтеграції та лібералізації.

Якість має свій особливий зміст у сільськогосподарському виробництві, виходячи з особливостей таких його галузей, як рослинництво й тваринництво, та особливих вимог промисловості й населення до продукції та послуг. Особливо значимими є оцінки якості прийняття рішень керівництвом (планування, аналіз, моніторинг тощо), що і забезпечує функціонування галузей, досягнення поставлених цілей та імідж діяльності. Зазначимо, що лише оцінка якості продукції не дає змоги оцінити функціонування комплексу з погляду задоволення підприємством чи галузями споживачів, посередників, постачальників або результативність діяльності в цілому. Слід використовувати поняття та якість діяльності, яке включає в себе ступінь реалізації бізнес-плану та рівень співвідношення між досягнутим і запланованим. Важливим аспектом у вдосконаленні процесу управління якістю є стандартизація. За визначенням Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) – це діяльність із встановлення та застосування правил із метою досягнення оптимального ступеня впорядкування в певній галузі на користь усіх заінтересованих сторін, зокрема

для досягнення максимальної економії з дотриманням функціональних умов і вимог безпеки [12].

Такі організації на рівні країни створюються спочатку без участі та координації дій з іншими країнами, але з розвитком міжнародного економічного співробітництва посталала необхідність існування міжкраїнної стандартизації, що й спровокувало створення міжнародних організацій. Це такі, як Міжнародна організація з стандартизації (ISO) та Міжнародна електротехнічна комісія (IEC). Така гармонізація стандартів уможливило усунути бар'єри просування товарів і послуг на міжнародні ринки, уникнути небажаних непорозумінь та збитків, забезпечить конкурентоспроможність агропромислового комплексу як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, поліпшить роботу постачальників, сприятиме удосконаленню управління галуззю, підвищить контроль за виконанням поставлених задач та цілей.

В українських стандартах ДСТУ ISO 9000:2007 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» і ДСТУ ISO 9001:2009 «Системи управління якістю. Вимоги» визначено, що система управління якістю – це система управління для спрямування та контролювання діяльності організації стосовно якості [2].

Отже, стратегічним підходом до розв'язання існуючих нагальних проблем агропромислового комплексу є запровадження системи менеджменту якості на товари й послуги, що об'єднують передовий світовий досвід, обов'язково відповідають вимогам щодо якості економіки, екології, соціальної політики, охорони здоров'я, безпеки продуктів харчування та виробничої безпеки.

На думку експертів Української асоціації якості (УАЯ), тільки незначна частина системи менеджменту якості, що ґрунтується на міжнародних стандартах ISO серії 9000 в Україні, є реально працюючою [5], а за даними [8] лише у трьох національних сільськогосподарських підприємствах запроваджено сертифіковані системи менеджменту якості. Це при тому, що практично всі розвинені економіки світу перейшли до нового етапу забезпечення стійкості розвитку аграрних підприємств, який характеризується

формуванням інтегрованих систем менеджменту (ІСМ) організацій, що ґрунтуються на системах менеджменту якості (СМЯ), розроблених відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 9001, екологічного менеджменту згідно з ISO 14001, управління охороною здоров'я й безпекою персоналу згідно з OHSAS 18001 та інших. Отже, безумовно діяльність сучасного агропромислового комплексу має бути регламентована відповідними національними й міжнародними стандартами.

Також необхідно зазначити, що основою розвитку аграрного сектору ЄС є Спільна аграрна політика країн-членів. Під формами економічної допомоги розуміють заміну компенсаційної форми здешевлення кредитів комерційних банків на створення за рахунок цих коштів двох кредитних структур: системи сільськогосподарських кооперативних банків і Фонду кредитних гарантій. Вкладені в такі структури державні кошти працюють постійно та накопичуються, а також скорочується субсидіювання експорту й митне зменшення імпорту.

Загальна підтримка та допомога в межах програм розвитку сільських територій ґрунтується на основі субсидіювання й сприяння децентралізації, надання консультацій, що виражається у наданні допомоги через такі організації: EAGGF (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund), ERDF (European regional Development Fund), ESF (European Social Fund), FIG (Financial Instrument for Fisheries Guidance), SAPARD (Special Accession Program for Agriculture and Rural Development). Усі ці заходи спрямовані на сприяння та підтримку розвитку сільських територій за умов виконання вимог захисту навколишнього середовища [1, с.180].

Агропромислове виробництво завжди вважалося базовим комплексом України, хоча за ряданських часів зовнішньоекономічна діяльність була невисокою. За межі України вивозилося близько 10% виробленої продукції сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості, при цьому 94% із цього припадало на міжрепубліканський обмін та не було джерелом валютних надходжень [13, с. 271].

Аналіз ретромакроекономічних показників національної економіки за 2000-2013 роки підтверджує про зростання обсягів експортної й імпоротної продукції. Проте сьогодні характеризується швидкими темпами змін тенденцій розвитку як агропромислового комплексу, так і національної економіки в цілому під впливом низки соціо-політичних, фінансово-економічних факторів. Додамо також, що тривалий час економічні процеси, й в агропромисловому комплексі також, функціонували згідно не з економічними законами, що суттєво ускладнює прогнозування

розвитку АПК, зважаючи на відсутність достовірної інформації, та критичними чи переломними моментами функціонування національної економіки.

На основі бази даних Державної служби статистики України (рис. 1–3) побудовано тренд і за його рівнянням визначено прогнозне значення кожного показників. Значення коефіцієнтів регресійної моделі показує, що існує пряма залежність між збільшеннями припливу іноземних інвестицій та зростанням експорту України.

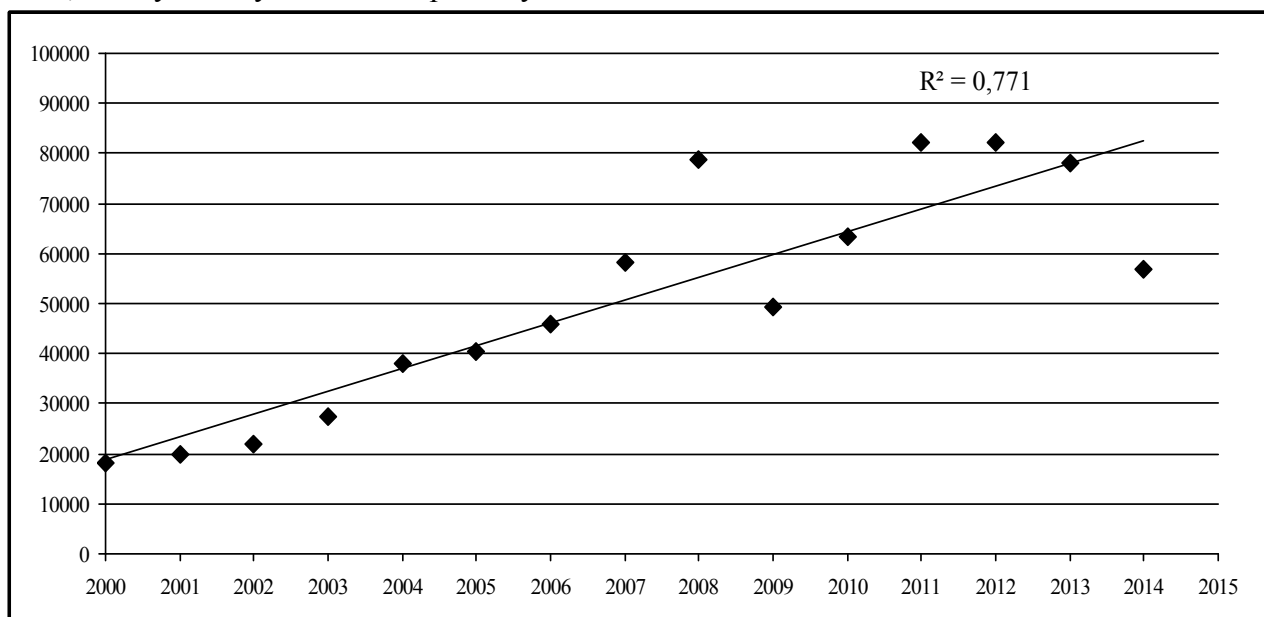

Рис. 1. Динаміка експорту товарів та послуг України, млн дол. США

Джерело: Авторська розробка на основі інформації Державної служби статистики України [6].

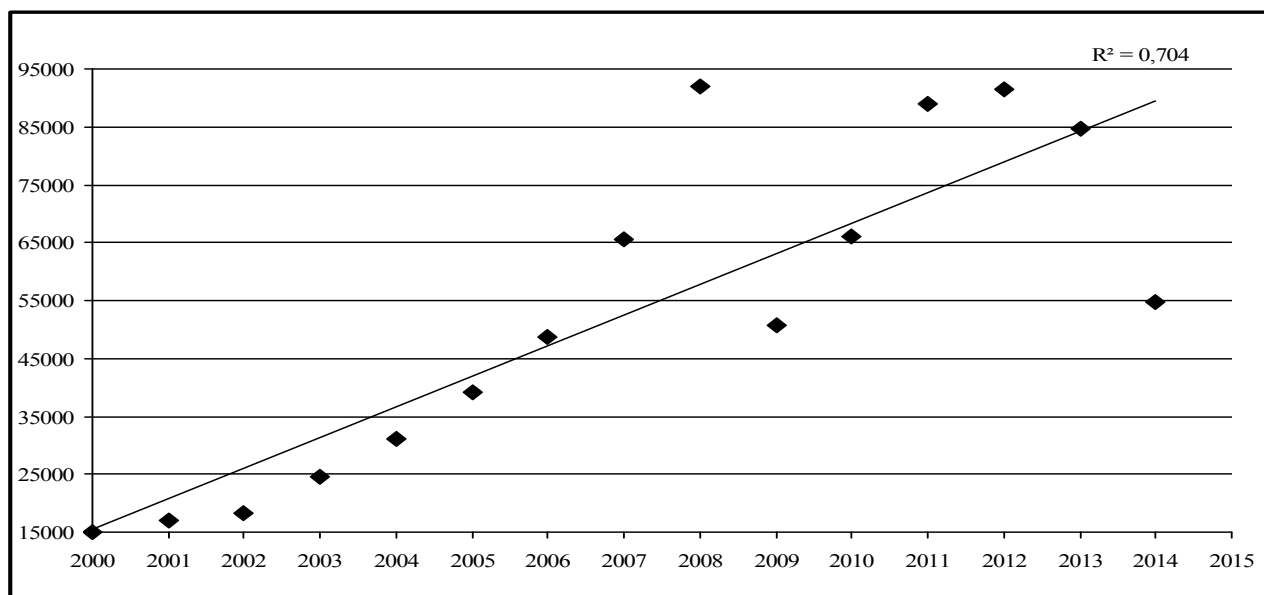

Рис. 2. Динаміка імпорту товарів та послуг Україною, млн дол. США

Джерело: Авторська розробка на основі інформації Державної служби статистики України [6].

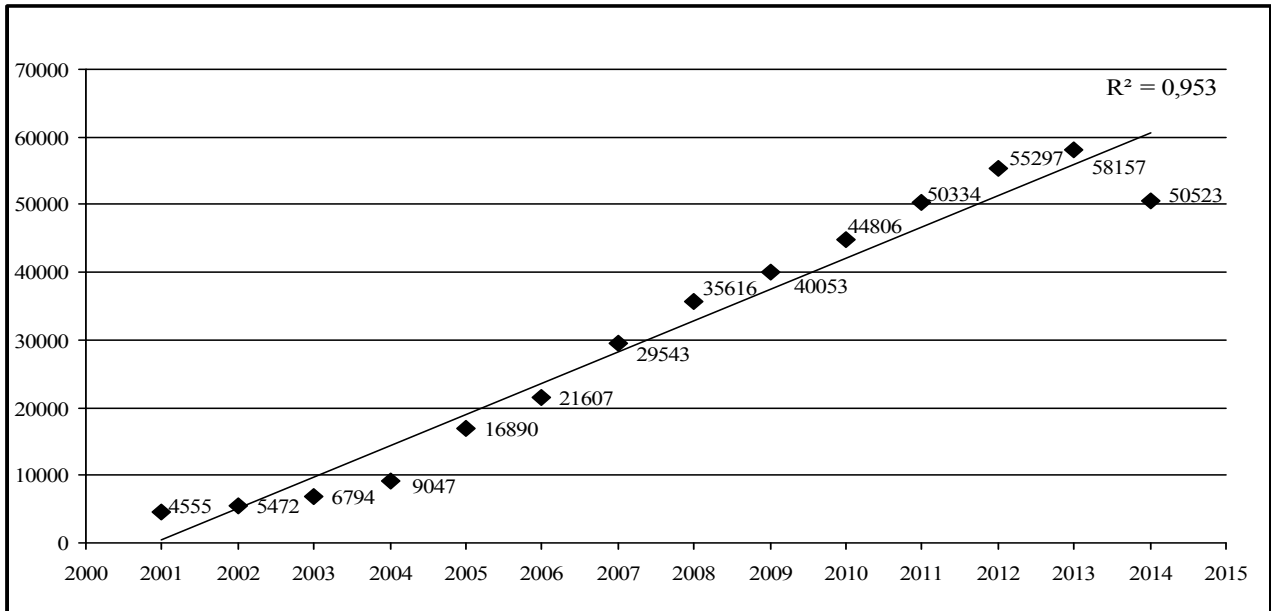

Рис. 3. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США

Джерело: Авторська розробка на основі інформації Державної служби статистики України [6].

За результатами регресійного аналізу й коефіцієнта детермінації можна зазначити, що експорт на 83,7% залежить від інвестування, а також рівняння регресії показує, що при зростанні прямих іноземних інвестицій на 1 млн дол. США, експорт товарів і послуг зростає на 1,04 млн дол. США за умови, що

фінансово-економічна, соціо-політична ситуації не зміняться кардинально.

Як видно з таблиці, найбільше (47,3%) інвестиційних проектів припадає на програми фінансової і технічної співпраці з ЄС (47,3%) та на ресурси Європейського банку реконструкції та розвитку (23,5%), на інші програми – 3,3; 5,1 і 20,8%.

Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями та окремими країнами ЄС у 1997–2013 рр.

Назва програми	Кількість програм, од.	Загальний обсяг фінансування
Програма ЄС із фінансової і технічної співпраці	187	476,68 млн євро 9,0 млн фунтів стерлінгів
Позики Європейського банку реконструкції та розвитку	93	4246,56 млн євро 2166,46 млн дол. США 85,0 млн грн
Позики Європейського інвестиційного банку	20	2547,82 млн євро
Позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку	13	2322,53 млн дол. США
Програми й проекти фінансової і технічної співпраці урядів різних країн (США, Канади, Німеччини, Данії, Швеції, Швейцарії, Нідерландів, Франції, Японії)	82	740,16 млн дол. США 62,94 млн кан. дол. 333,09 млн євро 27,32 млн швейц. франків 46,3 млн дат крон 70,19 млн швед крон 175,0 млн ієн

Джерело: [4, с.18].

Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями й урядовими органами країн Європейського Союзу має важливе значення для формування фінансового ресурсу, здійснення структурної та технічної модернізації національної економіки. Кошти, що надаються цими організаціями,

мають як позиковий, так і грантовий характер, а умови їх одержання, використання й повернення є привабливішими порівняно із запозиченнями на міжнародних ринках капіталу. Кошти виділяються, як правило, під конкретні програми та проекти, умови яких передбачають жорсткий контроль за їх

використанням, що унеможливує нецільове їхнє використання. Вони орієнтуються, передусім, на модернізацію національної інфраструктури, запровадження програм енергозбереження й захисту довкілля, розвитку малого та середнього бізнесу, що є необхідною умовою сталого розвитку економіки країни [4, с.17].

Необхідно зазначити, що існують ключові економічні сектори, які є пріоритетними для вкладення інвестиційних ресурсів, а саме: енергетичний, транспортна інфраструктура, фінансовий сектор і ринок капіталу, сектор муніципальної інфраструктури та, відповідно, виробничий, а насамперед, сільське господарство, яке останніми роками демонструє постійне збільшення виробництва. Якщо поєднати запровадження ефективних заходів з інституційно-фінансовою й податковою підтримкою сільськогосподарського виробництва зі сприятливими природно-кліматичними умовами, традиціями та звичаями українського селянина, то таке виробництво оцінюють як перспективне й таке, що є фактором збільшення експортного потенціалу національної економіки. У рамках кредитування цього сектору ЄБРР приділяє особливу увагу агропромисловим формуванням за такими напрямками: розширення мереж зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції, впровадження нових енергоефективних технологій. А фінансування малих форм господарювання (фермерських господарств) здійснюється опосередковано, через участь у співфінансуванні з українськими фінансовими установами [4, с.19]. У секторальному розрізі сільське господарство значно відстає від рівня фінансування інших секторів та, відповідно, становить у євро приблизно 1,8%.

Особливо значимим для соціо-економічного розвитку АПК України є той факт, що за європейськими мірками Україна просторово є великою країною з відмінностями в регіонах як за природно-кліматичними умовами, так і за способом та структурою виробництва. У працях провідних науковців [3, 7, 10] зазначається про наявність певної асиметрії регіонального розвитку, росту нерівномірності розвитку територій, дивергенції, диференціації, незбалан-

сованості розвитку країни і регіонів, різної зміни окремих елементів, що формують соціально-економічну систему, тобто, взаємозв'язок перетворюється на відносини тих, хто активно діють, та на тих, хто вимушений тільки реагувати на ці дії.

Отже, зниження рівня територіальної диференціації економічного розвитку й поліпшення соціального забезпечення громадян країни належить до першочергових задач державної регіональної політики, бо невирішення цих питань призводить до таких процесів [10, с. 42]:

- сповільнення загальнонаціонального економічного розвитку;

- підвищення соціальної напруги населення;

- посилення дезінтеграційних процесів;

- формування загрози регіональних криз;

- унеможливлення проведення єдиної соціально-економічної політики;

- зниження ефективності використання потенціалу міжрегіональних зв'язків;

- ускладнення розв'язання загальнонаціональних проблем, у тому числі й екологічних.

Важливим питанням при усуненні диспропорцій регіональної політики є питання потенціалу регіону, що є складним, багатограним поняттям.

Стан та ефективність функціонування агропромислового комплексу як соціально-економічної системи зумовили необхідність обґрунтування й спроби запровадження альтернативних парадигм економічного розвитку, зокрема: модернізації галузей промисловості та галузей АПК; радикальна парадигма економічного розвитку регіонів і національної економіки; парадигма інституціоналізму.

Дослідження показують, що кожна з парадигм має свої ризики й переваги. Проте для умов економіки України, метою якої є наближення до вимог ЄС, на наш погляд, ефективною моделлю є використання понять парадигми інституціоналізму. Значення інститутів у житті організованого суспільства надзвичайно високе. Зазначимо, що особливо важливим у сучасних умовах для нашого країни є інститут соціальної справедливості, який коригує взаємодію складових системи інтересів, рівень задоволення по-

треб відповідно до суспільно значимих цінностей, національних інтересів, релігійних аспектів, задоволення моральних і матеріальних сторін життя кожного, а особливо фізично обмежених членів суспільства.

До ефективних інституціональних форм, що дають змогу Україні вже нині долати міжнародні економічні межі, забезпечити прогресивний рух у реалізації реформування соціально-економічної системи, інтегруватися у глобалізоване світове господарство, можна віднести насамперед міжнародні фінансово-промислові групи, транскордонне та регіональне співробітництво, яке, в свою чергу, передбачає інтеграцію з іншими країнами, наднаціональні міжнародні фінансові й торговельні організації тощо [11, с.172].

Повноцінне використання в сучасних умовах вже створених та успішно функціонуючих інституцій, таких як ЄС, МВФ, ЄБРР й активна участь у заснуванні та розвитку інших позитивних для нас інституцій – єдино можливий шлях у формуванні демократичного суспільства, підвищення рівня кожного члена суспільства, що для України є виваженим, стратегічним, мотивованим вибором.

Висновки. На сучасному етапі надзвичайної актуальності для реалізації реформу-

вання соціально-економічної системи набуває інтегральна парадигма розвитку агропромислового виробництва, яка включає як модернізацію, інституціоналізм, так і сучасні методи та моделі прогнозування дослідження розвитку з використанням інформаційних систем і технологій, економіки знань, інтуїції, досвіду й професіоналізму.

Важливим аспектом розв'язання існуючих нагальних проблем агропромислового комплексу є запровадження систем менеджменту якості на товари і послуги, що об'єднують передовий світовий досвід та уможливають розв'язання проблеми забезпечення населення високоякісною й безпечною продукцією. Встановлено, що особливого значення для формування фінансового ресурсу, здійснення структурної та технічної модернізації національної економіки й агропромислового комплексу, зокрема, набуває співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями і урядовими органами країн Європейського Союзу.

Отже, створення сприятливих умов для зростання та розвитку національного АПК є надпотребною національної економіки для того, щоб бути конкурентоспроможними на ринку ЄС.

Список використаних джерел

1. Глобальні трансформаційні імперативи сталого розвитку національної економіки: [моногр.] ; за заг. ред. В.Є. Реутова. – Саки: ПП «Підприємство «Фелікс», 2011. – 284 с.
2. Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsiu.gov.ua>.
3. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: [моногр. у 5-ти томах]. – Т. 3. Макроекономічна політика, прогнозування і державне регулювання економіки ; за заг. ред. В.Ф. Беседіна, Н.Ю. Гончар. – К.: Науково-дослід. екон. ін-т Мінекономіки України, 1996. – 440 с.
4. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наук. доп. ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарука; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2014. – 92 с.
5. Міжнародна організація з стандартизації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iso.org/iso/home.html>.
6. Офіційний сайт Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація. – Режим доступу:– www.ukrstat.gov.ua.
7. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. та ін.]. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
8. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів: ДСТУ ISO 9000-2007 – [Чинний від 2008-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 30 с. – (Національний стандарт України).
9. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]; Нац. акад. аграрних наук України, Нац. наук. центр «Інститут аграрної економіки». – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 180 с.
10. Сценарные модели сбалансированного социально-экономического развития регионов: моногр. ; под. ред. Т.С. Клебановой, О.В. Мозенкова. – Бердянск: Издатель Ткачук А.В., 2013. – 328 с.
11. Трансформаційна економіка. / В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев, І.Й. Малий та ін.; за ред. В.С. Савчука, Ю.К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
12. Українська асоціація якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaq.org.ua>.
13. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: колективна моногр. ; за ред. д-ра екон. наук М.І. Срипниченко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 720 с.

14. *Beekman V.*, 2004. Sustainable development and future generations. In: Journal of Agricultural &

15. Environmental Ethics, 17, pp. 3-22. Fischer, G., Shah, M., & Van Velthuizen, H. 2002 Climate Change and Agricultural Vulnerability, Special Report to the UN World Summit on Sustainable Development, Johannesburg 2002. Laxenburg, Austria: IIASA.

16. *Zaburanna L.V.* The essence of the criterion of resource saving and mechanism of its implementation in the sustainable development conditions / L.V. Zaburanna, N.A. Gerasymchuk // Ekonomika APK. – 2014. – № 9. – P. 45-52.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2015 р.

*

УДК 338.43:631.17:662.7

*В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач лабораторії
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

Економічне обґрунтування технологій виращування і переробки рослинної біосировини на тверді види палива

Постановка проблеми. В Україні проведена досить широка інформаційно-роз'яснювальна робота з проблем використання біоенергетики на заміну викопним видам палива, які все ще є для нашої держави великим дефіцитом. Однак наукові дослідження щодо практичного використання відновлювальних джерел енергії, зокрема, цілого ряду біоенергетичних рослин для виготовлення твердих, рідких і газоподібних видів біопалива, поки що малорезультативні й розпорошені по різних наукових установах України. На жаль, пропаганда та ейфорія з приводу широких можливостей України з виробництва біопалива значно переважає практику й не підкріплюється реальними технічними проектами. Досить нагадати, що в нашій державі лише 2% спожитої енергії від її загального обсягу одержується з біомаси, тоді як у Західній Європі 10-12%, а в ряді скандинавських країн – від 17 до 40%. Практично в усіх вітчизняних наукових публікаціях, аналітичних записках, концепціях і програмах досить ґрунтовно описуються максимальні можливості біоенергетики в

Україні та майже відсутні, за деяким винятком, ґрунтовні технічні, технологічні, особливо економічні обґрунтування. Тому не дивно, що під райдужним впливом реальних можливостей окремі господарники без достатніх попередніх економічних розрахунків будують великі заводи з переробки біомаси, які потім погано працюють або не працюють зовсім, а приносять збитки.

Так, не виправдовує себе велике переробне підприємство з брикетування соломи в с. Турбів Липовецького району Вінницької області, оскільки не може вийти на свою проектну потужність, на яке витрачено значні кошти; тривалий час не можна було налагодити продуктивну роботу досить дорогої великої біогазової установки в Глобинському цукровому заводі, проте в 2014 році зусиллями агропромхолдингу «Астарт-Київ» введено цей потужний біоенергетичний комплекс, й у ряді інших середніх і дрібних підприємствах, навіть котельнях. У даній справі багато аматорства, невдалих технічних рішень, недостатньо попередніх техніко-економічних розрахунків. Водночас ряд підприємств, які вдумливо ставляться до техніко-економічних проектів із біоенергетики, успішно працюють, особливо з виго-

© В.С. Бондар, А.В. Фурса, 2015

*М.О. ТОНЮК, кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ “Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”*

*С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук, доцент
Уманський національний університет садівництва*

Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва насіння олійних культур у регіоні

Постановка проблеми. Зниження темпів розвитку економіки країни в сучасних умовах, різке зростання цін на оборотні матеріальні ресурси негативно вплине на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в цілому та на виробництво насіння олійних культур зокрема. Така економічна ситуація вимагає об'єктивної оцінки подій у галузі, а отже, пошуку шляхів підвищення прибутковості й рентабельності виробництва насіння цих культур сільськогосподарськими підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці проблемі підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому та вирощування олійних культур присвячені праці М.Ю. Коденської [1], П.Т. Саблука [2], А.В. Фаїзова [3], О.Г. Шайка [4] й інших дослідників. Ефективність виробництва насіння різних олійних культур останніми роками розглядали зарубіжні вчені Christopher L. Gilbert, Simone Pfuderer [6], Georgiana Crudu [7], Krček V., Varanyuk P. [8], Mugabo J. [9] та інші. Проте, незважаючи на велику кількість

досліджень і численні публікації, недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку виробництва насіння олійних культур на регіональному рівні. У цьому контексті особливо великої уваги заслуговує проблема всебічного вивчення стану й наукового обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва насіння цих культур.

Мета статті – пошук шляхів підвищення економічної ефективності виробництва насіння олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області; побудова регресійної моделі із використанням основних чинників, що впливають на прибутковість підприємств – виробників насіння олійних культур.

Виклад основних результатів дослідження. Виробництву продукції олійних культур у підприємствах Черкащини завжди приділялася значна увага. Так, у 2013 році за валовим збором насіння ріпаку регіон займав третє місце в Україні, сої – восьме, соняшнику – одинадцяте [10]. Ефективність виробництва насіння цих культур різна (табл. 1).

1. Економічні показники ефективності виробництва насіння олійних культур у Черкаській області

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2009 р.	
						+;-	%
Соняшник							
Кількість підприємств, од.	357	359	339	361	353	-4	98,9
у тому числі, які одержали збитки, од.	48	31	38	30	67	19	139,6
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: прибуток	1576,41	3027,49	2294,31	4078,29	4577,02	3000,6	290,3
виробничі витрати	3478,43	4377,23	4116,24	7731,08	15573,94	12095,5	447,7
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	194,83	328,41	342,53	387,00	311,80	117,0	160,0

Продовження табл. 1

собівартість продукції	134,07	194,14	219,94	253,35	240,98	106,9	179,7
прибуток	60,76	134,27	122,59	133,65	70,82	10,1	116,6
Рівень товарності, %	107,4	101,4	80,1	105,8	85,5	-21,9 в.п	х
Рівень рентабельності, %	45,3	69,2	55,7	52,8	29,4	-15,9 в.п	х
Соя							
Кількість господарств, од.	148	195	208	247	251	103	169,6
у тому числі, які одержали збитки, од.	41	64	37	48	77	36	187,8
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: прибуток	800,62	98,11	858,29	1248,95	219,64	-581,0	27,4
виробничі витрати	2011,81	2895,27	2679,26	4399,75	5049,86	3038,1	251,0
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	265,91	257,95	277,79	339,12	335,79	69,9	126,3
собівартість продукції	190,21	249,49	210,39	264,14	321,80	131,6	169,2
прибуток	75,70	8,45	67,40	74,98	14,00	-61,7	18,5
Рівень товарності, %	60,9	84,3	54,7	94,4	85,5	24,5 в.п.	х
Рівень рентабельності, %	39,8	3,4	32,0	28,4	4,4	-35,4 в.п	х
Ріпак							
Кількість господарств, од.	206	189	142	157	206	0	100,0
у тому числі, які одержали збитки, од.	73	64	43	35	63	-10	86,3
Із розрахунку на 1 га зібраної площі, грн: прибуток	542,26	632,79	1334,71	2797,69	625,53	83,3	115,4
виробничі витрати	3926,05	5077,57	4713,97	9047,83	7829,32	3903,3	199,4
Із розрахунку на 1 ц продукції, грн: ціна реалізації	221,93	286,01	398,48	382,96	301,02	79,1	135,6
собівартість продукції	195,00	254,31	310,55	292,52	278,75	83,8	142,9
прибуток	26,93	31,69	87,93	90,45	22,27	-4,7	82,7
Рівень товарності, %	94,7	106,0	73,8	105,2	95,1	0,4 в.п.	х
Рівень рентабельності, %	13,8	12,5	28,3	30,9	8,0	-5,8 в.п.	х

Джерело: Розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Основою формування будь-якого продуктового ринку, в тому числі насіння олійних культур, є конкурентоспроможна пропозиція. Кількість підприємств, що займалися виробництвом насіння сояшнику і ріпаку, в 2013 році порівняно з 2009 роком практично не зазнала змін. У цьому ж році значна кількість підприємств одержала збитки: від реалізації насіння сояшнику – 19, сої – 36, ріпаку – 10%. Так, прибуток на 1 га від виробництва сої у 2013 році на 405,89 грн менший, ніж від виробництва насіння ріпаку, й на 4357,38 грн менше, ніж при виробництві насіння сояшнику. Рівень рентабельності насіння сої у 2013 році був на 3,6 в.п. менший, ніж при реалізації насіння ріпаку, і на 25,0 в.п. – насіння сояшнику. Таким чином, виробництво насіння таких олійних культур, як ріпак і сояшник є прибутковішим, ніж виробництво насіння сої.

За період, що досліджувався, спостерігається перевищення темпів росту собівар-

тості реалізованої продукції олійних культур над ціною їх реалізації. Відповідно при реалізації насіння сояшнику ця різниця становить 19,7 в.п., сої – 42,9, ріпаку – 7,3 в.п. Наслідком нестабільності фінансових результатів від реалізації насіння сояшнику є зниження рівня рентабельності у 2013 році порівняно з 2009-м на 15,9 в.п., сої – на 35,4, ріпаку – на 5,8 в.п.

Рівень рентабельності виробництва насіння сояшнику протягом 2009 – 2013 років коливався в межах 29,4–69,2%, сої 3,4–39,8, ріпаку 8,0–30,9%, що дає підстави стверджувати про відносно нестабільний стан галузі та необхідність пошуку сільськогосподарським підприємствам Черкащини шляхів підвищення економічної ефективності виробництва насіння олійних культур із метою подальшого розвитку галузі.

Факторний аналіз рівня рентабельності насіння олійних культур дав такі результати (табл. 2).

2. Результати факторного аналізу рівня рентабельності насіння олійних культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Рік	Ціна реалізації, грн	Витрати, грн за 1 ц	Рівень рентабельності, %	Відхилення від попереднього періоду, в.п.		
				усього	у т.ч. за рахунок зміни	
					ціни	витрат
Соняшник						
2009	194,83	134,07	45,3	–	–	–
2010	328,41	194,14	69,2	23,8	68,8	-45,0
2011	342,53	219,94	55,7	-13,4	6,4	-19,8
2012	387,00	253,35	52,8	-3,0	17,6	-20,5
2013	311,80	240,98	29,4	-23,4	-31,2	7,8
Соя						
2009	265,91	190,21	39,8	–	–	–
2010	257,95	249,49	3,4	-36,4	-3,2	-33,2
2011	277,79	210,39	32,0	28,6	9,4	19,2
2012	339,12	264,14	28,4	-3,6	23,2	-26,9
2013	335,79	321,80	4,4	-24,0	-1,0	-23,0
Ріпак						
2009	221,93	195,00	13,8	–	–	–
2010	286,01	254,31	12,5	-1,3	25,2	-26,5
2011	398,48	310,55	28,3	15,9	36,2	-20,4
2012	382,96	292,52	30,9	2,6	-5,3	7,9
2013	301,02	278,75	8,0	-22,9	-29,4	6,5

Джерело: Див. табл. 1.

За досліджуваний період чітких загальних тенденцій для всіх трьох культур не виявлено. У 2013 році порівняно з попереднім різке зменшення рівня рентабельності насіння соняшнику й ріпаку зумовлено, насамперед, зниженням ціни реалізації даної продукції. Незначне зменшення витрат виробництва тільки частково компенсувало зниження рівня рентабельності. Наприклад, по насінню сої воно відбулося за рахунок як зменшення ціни реалізації, так і збільшення витрат виробництва у розрахунку за 1 ц продукції. Таким чином, сільськогосподарським підприємствам необхідно більше уваги приділяти маркетинговому дослідженню ринку продукції олійних культур. Разом із тим зниження рівня рентабельності в переважній більшості зумовлено різким підвищенням витрат виробництва (по соняшнику в 2011 і 2012 роках, сої – в 2012-му, по ріпаку – в 2010 році). Зростання ціни реалізації 1 ц продукції лише частково компенсувало ріст собівартості 1 ц насіння відповідної культури. Отже, головним напрямом підвищення рівня рентабельності насіння сої має стати зменшення витрат виробництва з розрахунку на 1 ц продукції.

За період, що досліджувався, собівартість 1 ц реалізованого насіння сої в сільськогосподарських підприємствах Черкащини в се-

редньому зростала на 27,78 грн щорічно (рівняння тренду $y=27,783x+163,86$). Практично аналогічні тенденції росту собівартості 1 ц реалізованого насіння соняшнику (рівняння тренду $y=27,303x+126,59$). Ріст собівартості 1 ц реалізованого насіння ріпаку відбувався нижчими темпами – в середньому на 20,57 грн щорічно (рівняння тренду $y=20,571x+204,51$).

Динаміку структури витрат на виробництво насіння олійних культур наведено в таблиці 3.

Разом із загальним зростанням витрат виробництва на 1 га зібраної площі помітний значний ріст окремих статей витрат. Найбільше зросли інші прямі витрати при виробництві насіння соняшнику – на 155,6%, сої – на 102,5, ріпаку – на 133,0%. Серед цієї статті витрат ріст амортизаційних витрат практично однаковий для всіх культур. Так, при виробництві насіння соняшнику він становить 128,0%, сої – 121,0, ріпаку – 124,1%; темпи росту загальновиробничих витрат за 2009-2013 роки дорівнювали по культурах – відповідно 165,5%; 94,9; 134,8%. Значний ріст амортизаційних відрахувань пов'язаний, насамперед, із використанням новітньої техніки, яка є дорожчою порівняно з попередніми аналогами та потребує додаткових витрат для її надійного

зберігання й обслуговування (сучасні гаражі, ремонтні майстерні тощо), що, в свою чергу, також збільшує частку амортизацій-

них відрахувань у структурі виробничої собівартості продукції.

3. Динаміка структури витрат на виробництво насіння олійних культур в Черкаській області

Статті витрат	Соняшник						Ріпак						Соя					
	Витрати на 1 га, грн		Питома вага витрат, %		Зміна(+,-) окремих статей витрат		Витрати на 1 га, грн		Питома вага витрат, %		Зміна (+,-) окремих статей витрат		Витрати на 1 га, грн		Питома вага витрат, %		Зміна (+,-) окремих статей витрат	
	2009 р.	2013 р.	2009 р.	2013 р.	грн.	в.п.	2009 р.	2013 р.	2009 р.	2013 р.	грн.	в.п.	2009 р.	2013 р.	2009 р.	2013 р.	грн.	в.п.
Оплата праці	197,0	356,6	7,1	5,6	159,6	-1,5	213,9	421,5	5,5	5,9	207,6	0,4	176,7	350,0	6,7	6,8	173,3	0,1
Прямі матеріальні витрати	1826,5	4096,9	66,2	64,7	2270,4	-1,5	2836,4	4718,2	72,7	66,3	1881,8	-6,5	1685,8	3241,5	63,9	62,8	1555,7	-1,1
з них: насіння	374,5	865,7	13,6	13,7	491,1	0,1	443,3	591,0	11,4	8,3	147,7	-3,1	290,8	567,9	11,0	11,0	277,1	0,0
добрива	411,9	899,7	14,9	14,2	487,8	-0,7	1013,8	1611,3	26,0	22,6	597,5	-3,4	483,7	664,1	18,3	12,9	180,4	-5,5
пальне	349,8	667,1	12,7	10,5	317,4	-2,1	468,5	788,8	12,0	11,1	320,3	-0,9	286,8	620,4	10,9	12,0	333,5	1,1
послуги сторонніх організацій	333,7	740,5	12,1	11,7	406,9	-0,4	400,2	623,5	10,3	8,8	223,3	-1,5	268,6	499,7	10,2	9,7	231,1	-0,5
решта матеріальних витрат	356,6	923,9	12,9	14,6	567,3	1,7	510,7	1103,7	13,1	15,5	592,9	2,4	355,9	889,4	13,5	17,2	533,5	3,7
інші прямі витрати	735,1	1879,0	26,6	29,7	1144,0	3,0	849,6	1979,9	21,8	27,8	1130,3	6,0	776,9	1573,0	29,4	30,5	796,1	1,0
з них: амортизація необоротних активів	147,0	335,2	5,3	5,3	188,1	0,0	178,8	400,8	4,6	5,6	222,0	1,0	135,0	298,3	5,1	5,8	163,3	0,7
відрахування на соціальні заходи	55,7	130,2	2,0	2,1	74,6	0,0	62,7	151,4	1,6	2,1	88,7	0,5	52,9	126,7	2,0	2,5	73,7	0,4
решта інших прямих загальногосподарських витрат	532,4	1413,6	19,3	22,3	881,2	3,0	608,1	1427,7	15,6	20,1	819,6	4,5	589,0	1148,1	22,3	22,2	559,0	-0,1
Разом	2758,5	6332,6	100,0	100,0	3574,0	0,0	3899,9	7119,6	100,0	100,0	3219,7	0,0	2639,4	5164,5	100,0	100,0	2525,1	0,0

Джерело: Див. табл. 1.

Зменшення цієї частки можливе за умови повного завантаження наявної техніки та обладнання для виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо підприємства збільшуватимуть обсяги виробництва на одній і тій самій площі сільськогосподарських угідь завдяки раціональному використанню сучасної техніки, то в такому разі досягатимуть економії витрат із розрахунку на одиницю продукції.

Грунтовніший аналіз структури витрат на виробництво насіння олійних культур показав, що протягом 2009–2013 років питома вага прямих матеріальних витрат (на насіння, добрива, пальне тощо) зменшилася по всіх культурах. Поряд із цим зростає частка загальногосподарських витрат. Саме скорочення цієї статті витрат на виробництво насіння олійних культур має стати основою зниження собівартості виробництва в цілому. Розрахунки показують, що при зменшенні загальногосподарських витрат при виробництві насіння сої на 10,0% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі зростає в 2,1 раза, а рівень рентабельності – на 2,3 в.п.

Поряд зі щорічним ростом собівартості за період, що досліджувався, виробництво насіння олійних культур залишається прибутковою галуззю (табл.1).

Для визначення впливу факторів на ефективність виробництва насіння олійних культур з метою пошуку її підвищення вибрано лінійну кореляційну модель, яка в загальному вигляді представлена рівнянням:

$$y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_px_p + e, \quad (1)$$

де y – залежна змінна;

x_1, x_2, \dots, x_p – незалежні змінні (регресори);

b_1, b_2, \dots, b_p – відповідний фактор впливу;

e – неспостережувальна випадкова величина;

p – загальна кількість факторів впливу.

Залежною змінною обрано прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі. До числа факторних показників віднесено такі: урожайність, ц/га (x_1); ціна реалізації 1 ц насіння олійної культури, грн (x_2); рівень товарності, % (x_3); витрати на виробництво насіння олійної культури з розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн (x_4); питома вага зібраної площі культури в загальній посівній

площі підприємства, % (x_5). Побудова кореляційно-регресійних моделей здійснювалася з використанням функції «Регресия» про-

грамної надбудови «Анализ данных» табличного процесора Microsoft Excel. Результати розрахунків наведені в таблиці 4.

4. Результати побудови кореляційно-регресійної моделі ефективності виробництва насіння олійних культур

Показник	Соняшник		Соя		Ріпак	
	Оцінка параметра	t-статистика	Оцінка параметра	t-статистика	Оцінка параметра	t-статистика
b_0	-3238,53	-3,44	-70,70	-1,10	-4517,72	-19,85
b_1	81,56	3,93	10,89	0,68	0,25	0,54
b_2	10,38	14,33	12,26	6,65	34,13	65,08
b_3	50,17	31,93	7,24	5,15	12,03	32,61
b_4	-21,72	-10,36	-14,61	-16,26	-21,86	-52,19
b_5	-	-	10,19	2,01	-	-
F-статистика	311,21		65,21		2006,32	
$F_{\text{крит}}$	5,64		4,38		5,64	
$t_{\text{крит}}$	1,97		1,97		1,97	
R^2	0,79		0,60		0,98	
R	0,89		0,78		0,99	
d-статистика	2,0662		2,0867		2,0710	
d_L	1,8043		1,7255		1,7382	
d_U	1,8399		1,8285		1,7990	
Кількість спостережень	339		220		199	

Джерело: Розраховано автором.

Статистична надійність множинних лінійних коефіцієнтів кореляції та самого рівняння оцінена відповідно за t-критерієм Стьюдента (t) і F-критерієм Фішера (F). Перевірку гіпотези про значущість часткових коефіцієнтів регресії побудованої моделі також виконано згідно з t-критерієм Стьюдента $|t| > t_{\text{кр}}$. Для множинних коефіцієнтів кореляції в усіх трьох рівняннях значення t - критерію потрапляють у критичний інтервал. Тільки для коефіцієнтів b_1 для сої й ріпаку та b_5 для соняшнику й ріпаку $|t| < t_{\text{кр}}$, що доводить про статистичну малозначимість даних коефіцієнтів. Однак якщо врахувати те, що врожайність є найголовнішим показником сільськогосподарського виробництва, то відсутність цього показника в рівнянні є практично неможливим із логічного погляду. З рівнянь для соняшнику і ріпаку фактор b_5 був виключений. Автокореляцію залишків даної моделі було оцінено за допомогою d-статистики (критерій Дарбіна-Ватсона) й визначено, що автокореляція відсутня. Перевірка на мультиколінеарність і гетероскедастичність показала їх відсутність.

Отже, при зменшенні або збільшенні витрат на виробництво з розрахунку на 1 ц реалізованої продукції на 1,0 грн прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику при незмінних інших факторах збільшу-

ватиметься або зменшуватиметься на 21,72 грн, сої – на 14,61, ріпаку – на 21,86 грн; при збільшенні чи зменшенні в сільськогосподарських підприємствах питомої ваги площі посівів у загальній посівній площі на 1,0% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі сої при незмінних інших факторах зменшуватиметься або збільшуватиметься на 10,18 грн. Підвищення прибутку з розрахунку на 1 га зібраної площі за рахунок зростання врожайності соняшнику на 1 ц/га можливе на 81,56 грн, сої – на 10,88, ріпаку – на 0,25 грн. Зростання прибутковості виробництва за рахунок підвищення ціни реалізації 1 ц насіння соняшнику на 1 грн можливе на 10,38 грн, сої – на 12,26, ріпаку – на 34,13 грн. На 50,17 грн збільшиться прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику; на 7,24 грн – сої; на 12,03 грн – ріпаку при підвищенні рівня товарності цих культур на 1,0%.

За даними розрахунків, при фіксованому значенні інших факторів зі зміною витрат на виробництво з розрахунку на 1 ц реалізованої продукції на 1% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику зміниться на 2,09%, сої – на 9,46, ріпаку – на 6,1%; зі зміною врожайності на 1 % прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику зміниться на 1,04%, сої – на 0,41, ріпаку –

на 0,003%; зі зміною питомої ваги площі посівів у загальній посівній площі на 1% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі сої зміниться на 0,35%; зі зміною рівня товарності на 1% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику зміниться на 2,0%, сої – на 1,51, ріпаку – на 1,38%; нарешті, зі зміною ціни реалізації 1 ц насіння на 1% прибуток із розрахунку на 1 га зібраної площі соняшнику зміниться на 1,32%, сої – на 8,33%, ріпаку – на 10,07%.

Висновки. Головним напрямом підвищення ефективності виробництва насіння олійних культур має стати зниження собівартості виробництва продукції даних культур в основному за рахунок зменшення частки загальноновиробничих витрат у загальній структурі собівартості продукції. З метою

підвищення рівня економічної ефективності виробництва насіння олійних культур сільськогосподарським підприємствам Черкаської області, що займаються його виробництвом, потрібно приділити увагу комплексу заходів, що визначають рівень урожайності, та маркетинговим заходам, завдяки яким можна вплинути на рівень товарності й реалізаційної ціни. Практично відсутній вплив рівня концентрації виробництва насіння олійних культур на рівень прибутковості галузі.

У подальших дослідженнях необхідно визначити чіткі маркетингові заходи, які мають бути направлені на стабілізацію цін реалізації насіння олійних культур і підвищення рівня їх товарності.

Список використаних джерел

1. Коденська М.Ю. Інвестиційні пріоритети в аграрно-промисловому виробництві / М.Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 49–53.
2. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 4–18.
3. Фаїзов А.В. Олійно-жировий комплекс: проблеми і фактори розвитку / А.В. Фаїзов // Агроінком. – 2011. – № 10-12. – С. 21-25.
4. Шайко О.Г. Шляхи підвищення ефективності виробництва олійних культур на регіональному рівні / О. Г. Шайко, С. М. Концеба // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 31-37.
5. An Economic Analysis of GRDC Investment in Oilseeds Breeding [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.grdc.com.au/uploads/documents/GRDC_ImpAss_OilseedBreeding1.pdf
6. Christopher L. Gilbert, Simone Pfuderer. The Role of Index Trading in Price Formation in the Grains and Oilseeds Markets / Christopher L. –Gilbert, Simone Pfuderer // Journal of Agricultural Economics – June 2014, Volume 65, Issue 2, pages 303–322.
7. Georgiana Crudu. The analysis of the expenses, incomes, financial results and economic efficiency on crops at S.C toma S.R.L in the agricultural years 2008-2009; 2009-2010; 2010-2011 // Scientific Papers Series Management , Economic Engineering in Agriculture and Rural Development Vol. 13, Issue 1, 2013, pages 129–132.
8. Krček V., Baranyk P. Comparison of the economic efficiency, growing hybrid and op winter oilseed rape varieties / V. Krček, P. Baranyk, MENDELNET, 2013.
9. Mugabo J. Resource Use Efficiency in Soybean Production in Rwanda Journal of Economics and Sustainable Development / J. Mugabo1, E. Tollens, J. Chianu, A. Obi, B. Vanlauwe, 2014 – No.6, www.iiste.org ISSN 2222-17100 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online) Vol.5.
10. Рослинництво України. Статистичний збірник 2013 рік / [ред. О.М. Прокопенко]. – К: Державна служба статистики України. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014 р.

*

Мультиплікативний ефект збільшення внутрішніх резервів аграрного виробництва

Постановка проблеми. Об'єктивна необхідність визначення пріоритетних напрямів розвитку аграрної економіки в трансформаційних умовах посилює актуальність дослідження проблем оцінки мультиплікаційних ефектів. Водночас практичне застосування теорії мультиплікатора стримується недостатнім дослідженням питань оцінки його впливу на процеси розвитку економічних систем. Ускладнення процесів відтворення виробництва в галузях аграрної економіки, посилення диференціації між різними його суб'єктами викликає необхідність визначення дії механізму мультиплікації та відповідного використання його в напрямі підвищення ефективності функціонування галузей аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками спостерігається підвищений дослідницький інтерес до проблем оцінки мультиплікаційних ефектів в економіці, поглиблення механізму мультиплікації у складних соціально-економічних системах.

Уперше поняття «мультиплікатор» (лат. *multiplier* – множник) застосував англійський економіст Р.Ф. Кан [1], який дослідив залежність між рівнем зайнятості населення (або величиною безробіття) і розмірами інвестицій, що дало йому змогу знайти підхід до визначення кількісного співвідношення між приростом чистих інвестицій та викликаними ними приростом сукупної зайнятості. З його погляду інвестиції уможливають створювати додаткові робочі місця, після чого підвищується платоспроможний попит населення, викликаючи подальше зростання виробництва і сприяючи зайнятості в цілому по економіці. В наступному періоді Дж. М. Кейнс [2] визначив виявлений

Р.Ф. Каном механізм мультиплікатора зайнятості та сформулював теорію мультиплікативних ефектів в економіці, запропонувавши концепцію мультиплікатора доходів й інвестицій.

Дослідженню різних аспектів процесу мультиплікації у сфері матеріального виробництва присвячені роботи В. Леонтьєва, Р. Стоуна, А. Броді, Е. Вольха, Е. Картер, М. Моришімі, Л. Мозеса, Х. Венері та ін. Формування концептуальних аспектів мультиплікативних ефектів точок зростання виробництва засновано на парадигмі незбалансованого економічного розвитку, в основу якого покладені теоретичні розробки Ф. Перру [3]. Подальший розвиток цієї теорії спирається на дослідження таких учених, як Ж. Будвіль [4], Х. Гірш, Х. Ласуен, Х. Річардсон, М. Фрідман, Т. Хегерstrand і ряду інших. Серед українських та російських дослідників варто відзначити публікації з проблем мультиплікації Г.М. Пилипенко [5], А.А. Широ́ва [6], Н.Г. Захарченко [7]. Відповідно до розробок вказаних учених економічний простір правомірно визначати як силове поле, напруженість якого нерівномірна. В напрямі до таких полюсів діють певні доцентрові сили, існують також сили відцентрові. Ці полюси ніби групують нововведення навколо підприємств-лідерів із виробництва продукції та провідних галузей, перетворюючись у полюси розвитку окремих видів сільськогосподарської продукції аграрного виробництва в регіонах і в цілому країни.

Мета статті – розробка й практична апробація методики врахування мультиплікативного ефекту територіального аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Суть мультиплікатора за Дж. Кейнсом зводиться до такого: мультиплікатор K вказує, що приріст загальної суми інвести-

цій викликає збільшення доходу на величину, яка в K разів більша, ніж приріст інвестицій, тобто мультиплікатор дорівнює відношенню приросту доходу до прирощення інвестицій.

Результативність виникнення та функціонування територіальної концентрації виробництва, яке в науці й практиці одержало характеристику полюсів розвитку [3, 4, 8], можна оцінювати через економічну віддачу інвестицій, інновацій тощо, але в будь-якому випадку подібні оцінки безпосередньо пов'язані з позитивними змінами в економіці.

До кейнсіанської моделі мультиплікатора приєднується запропонована Дж. Кларком [9] теорія акселерації, сутність якої полягає в тому, що зростаючий дохід населення, одержаний в результаті мультиплікаційного впливу інвестицій, приводить до зростання попиту на споживчі товари. В результаті цього починає зростати їхнє виробництво, розвиваються відповідні галузі, що, у свою чергу, веде до багаторазового попиту на товари виробничого призначення. Таким чином, під принципом акселерації розуміють процес, який показує, що попит на інвестиції викликається зростанням продажів і доходами виробників.

Для підтримання конкурентної переваги полюс розвитку повинен постійно поповнюватися інвестиціями на розвиток його підприємств, причому чим більше зростання обсягу виробництва продукції й чим оптимальніші витрати виробництва, тим вищий загальний дохід підприємств і тим вищий ефект спожитих інвестицій. Ефект мультиплікатора полюса розвитку обґрунтований тим, що початковим результатом зростання інвестицій стає збільшення доходів виробників продукції, які, у свою чергу, будучи знову вкладені у фактори виробництва, ведуть до додаткових споживчих витрат. Це стає вторинним ефектом, що викликає приріст доходів підприємств, які виробляють споживчі товари, тобто процес відтворення виробництва повторюється.

Крім ефекту мультиплікатора основних видів сільськогосподарської продукції, полюси розвитку є основою конкурентоспроможності та підвищення ефективності гос-

подарської діяльності кожного учасника полюса розвитку. Мультиплікативний ефект охоплює підприємства суміжних областей і супутніх виробництв, що обумовлюється територіальною близькістю цих підприємств з основними виробниками полюса. Тобто, залучення інвестицій у полюс розвитку забезпечує мультиплікативний ефект розвитку всієї галузі або цілого регіону. Таким чином, полюс розвитку певного виду продукції набирає більшість ознак територіально-галузевого кластера. Разом із мультиплікативним ефектом у полюсі розвитку завдяки погодженню економічних інтересів усіх учасників продукується й синергетичний ефект, основою якого у виробничо-економічних системах стає поєднання елементів, які входять у систему, ефективність їхньої взаємодії та якість.

Синергетична теорія, яка одержала поширення, сформульована у роботі Р. Еггерсона [10], і полягає у тому, що виникла при інтеграції фірм нова структура може використовувати синергетичний ефект, коли результат діяльності об'єднаних фірм перевищує суму результатів діяльності розрізаних фірм. Використання методик виявлення синергетичного ефекту діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах горизонтальної інтеграції [11] на основі полюсів розвитку й точок зростання як передумов формування агропромислових кластерів [8] дає можливість за допомогою ефекту мультиплікації виявляти на території областей і районів полюси розвитку виробництва, розраховувати синергетичні ефекти та прогнозувати зростання аграрного виробництва на перспективу.

Мультиплікатор інвестицій визначають через граничну схильність до споживання і виражають формулою: $M = \Delta Y / \Delta I$, тобто цей коефіцієнт показує, на скільки відсотків змінюватиметься дохід при збільшенні інвестицій на 1 %. Процес нарощування доходу зумовлює вливання у виробництво витрат у вигляді інвестицій на його підтримання або розширення. Спочатку відбувається самостійне (автономне) зростання інвестицій. Це сприяє збільшенню доходу в помноженому розмірі відповідно до рівня мультиплікатора. Збільшення доходу викликає подальше

збільшення інвестицій. Чисельний множник, через який прирощення доходу вимагає збільшення інвестицій, називається коефіцієнтом акселерації, або акселератором. Акселератор – важіль, що демонструє, яким чином дохід впливає на зростання інвестицій. Це виходить із того, що певний рівень доходу дає змогу заощаджувати певну його частину, яка може перетворюватися в інвестиції. З формули вирахування мультиплікатора виходить, що інвестиції займають провідне місце в економічній діяльності підприємств та визначають динаміку їх зростання. Стосовно аграрних підприємств, які для постійного підтримання й нарощування виробництва використовують власні нагромадження чистого доходу, які надалі перетворюються в обігові засоби у вигляді насіння, добрив, пального, заробітної плати та інших ресурсів виробництва (виробничі витрати), коефіцієнт акселерації (A) можна виразити як: $A = I / Y$, де I – інвестиції для продовження й нарощування виробництва у вигляді щорічних виробничих витрат, Y – чистий дохід виробництва [12, 13].

Одержаний від інвестицій дохід частково акумулюється для подальшого використання в інвестиційному процесі, що сприяє збільшенню обсягів економічної діяльності підприємств. Цей процес безперервно повторюється. Таким чином, інвестиції самі зумовлюють зростання, розширюючи відтворення за рахунок доходів у результаті ефективного їх розподілу на споживання та нагромадження. Чим ефективніші інвестиції, тим більше зростання доходів і тим значніші розміри нагромадження, які можуть бути знову вкладені у виробництво. Без інвестицій неможливе забезпечення конкурентоспроможності вироблених товарів, подолання наслідків морального й фізичного зношення основних фондів, вкладання у соціальну інфраструктуру та фактори, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

У процесі виробничо-фінансової діяльності інвестиційну діяльність підприємств аграрного сектору економіки можна проводити за рахунок різних джерел, зокрема: власних фінансових ресурсів (прибуток, амортизаційні відрахування, страхові надходження,

державні дотації й компенсації тощо); залучених фінансових коштів інвесторів; грошових надходжень від централізованих об'єднань (асоціацій, союзів) [14, 15]. Кожне із цих джерел фінансування має певні переваги та недоліки. Тому реалізація будь-якої інвестиційної схеми передбачає обґрунтування стратегії фінансування, аналізу альтернативних методів і джерел фінансування. Прийнята схема фінансування повинна забезпечити: достатній обсяг інвестицій для реалізації інвестиційного проекту в цілому й на кожному кроці фінансування; оптимізацію структури джерел фінансування інвестицій; зниження капітальних витрат і ризиків інвестиційного проекту.

Для оцінки здатності підприємства до самофінансування та прогнозування його обсягів у відповідному періоді може бути використане співвідношення джерел:

$$SF = (EBIT - I) \cdot (I - T) + DA \times T - DIV,$$

де SF – сума самофінансування, $EBIT$ – прибуток до виплати відсотків і податків, I – витрати на обслуговування позик, DA – амортизація, T – податки, DIV – виплати власникам.

Як видно із формули, на здатність підприємств до самофінансування крім ефективності господарської діяльності, безпосередньо впливає позичкова, амортизаційна й дивідендна політика. При цьому власний капітал як джерело інвестицій має ряд переваг. Безперечною його перевагою є легкість, доступність і швидкість мобілізації, зниження ризиків неплатоспроможності та банкрутства, а також відсутність необхідності виплат за залучені позичкові джерела.

Зважаючи на мізерність залучення зарубіжних і державних інвестицій в економіку, більшість аграрних виробників для підтримання конкурентоспроможності виробництва залучають власні джерела інвестицій у вигляді приросту виробничих витрат виробництва. Цю закономірність можна виявити за допомогою розрахунків показників мультиплікації й акселерації. На основі статистичної інформації про нарощування обсягів чистого доходу сільськогосподарськими підприємствами за рахунок прирощування виробничих витрат як власних інвестицій розрахуємо мультиплікатори та акселератори

Мультиплікатори й акселератори функціонування окремих сільськогосподарських районів Черкаської області

Район	Середньорічний приріст за 2009–2013 рр., млн грн				Мультиплікатори (М)		Акселератори (А)	
	чистого доходу	у т.ч. у тваринництві	виробничих інвестицій	у т.ч. у тваринництві	загальні	тваринництва	загальні	тваринництва
Городищенський	15,0	11,3	13,4	- 4,9	0,89	-0,4	0,89	-0,4
Драбівський	6,8	0,5	27,4	1,5	0,25	0,33	4,0	3,0
Жашківський	26,1	0,14	23,1	- 2,8	1,3	- 0,1	0,9	- 20
Звенигородський	49,6	30,7	41,8	23,0	1,19	1,19	0,84	0,75
Золотоніський	198,6	64,4	154,5	58,5	1,28	1,28	0,78	0,91
Смілянський	73,6	37,8	58,3	16,7	1,26	1,26	0,79	0,44
Гальнівський	97,2	14,4	77,6	11,4	1,25	1,25	0,80	0,79
Уманський	240,5	37,8	193,8	21,4	1,47	1,24	0,80	0,57
Христинівський	148,4	47,3	110,5	36,8	1,34	1,34	0,74	0,78
Черкаський	228,4	48,3	161,3	32,6	1,41	1,42	0,71	0,67
Чорнобаївський	438,4	250,6	266,8	165,1	1,64	1,51	0,60	0,66
Шполянський	207,5	25,6	186,2	19,1	1,11	1,11	0,90	0,74

Джерело: Складено автором на основі даних [16, 17].

Як видно з розрахунків, загальний мультиплікативний ефект у сільськогосподарських підприємствах виникає тоді, коли середньорічні інвестиційні вливання в обігові засоби (насіння, корми для годівлі тварин, оплата праці) за рахунок прибутку й інших внутрішніх джерел у процесі виробництва перетворюються у виробничі витрати і виконують функції внутрішніх інвестицій. Як видно з даних таблиці, залежно від структури формування чистого доходу з рослинництва чи тваринництва, коефіцієнти акселератора в районах області коливаються в межах 0,6–0,9.

У підприємствах, де основна маса чистого доходу надходить від продукції тваринництва, показник загального мультиплікатора знаходиться в межах 1,1 – 1,6, а показник мультиплікатора галузі тваринництва 1,1 – 1,5. В підприємствах, де відбулося скорочення галузі тваринництва та, відповідно, чистий дохід одержують в основному від реалізації продукції рослинництва, явище мультиплікатора не спрацьовує, що не сприяє розширеному відтворенню виробництва. Отже, мультиплікаційний ефект у сільськогосподарських підприємствах виникає в умовах диверсифікації виробництва, тобто

поєднання галузей рослинництва і тваринництва. Аналіз структури формування валової продукції сільського господарства, що є джерелом інвестицій та споживання, показує, що основу формування обсягу валової продукції й інтенсивності функціонування сільськогосподарських підприємств становить не продукція рослинництва, а продукція тваринництва.

Висновки. Визначення показників мультиплікації та дії інвестицій у вигляді нарощування витрат виробництва дає можливість виявляти рівень економічного розвитку в напрямі розширеного відтворення, або згортання територіально-галузевого сільськогосподарського виробництва, окремої галузі або продукції. Разом із тим мультиплікатори й акселератори вказують на напрями ефективного спрямування додаткових витрат виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності галузей і видів продукції. За допомогою поєднання синергетичних та мультиплікативних ефектів стає можливим виявляти й спрямовувати в напрямі економічного зростання територіально-галузеві утворення сільськогосподарського виробництва, які стають основою кластерної організації аграрного виробництва.

Список використаних джерел

1. Кан Р. Связь инвестиций домохозяйств и безработицы / Р. Кан; пер. с англ. – М.: Юнити, 2004. – 228 с.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
3. Perroux F. Note on Concept of «Growth Poles» / F. Perroux // In: Regional Economics: Theory and Practice. – New York – London, 1970. Pp 93 – 103.
4. Boudeville J. Problems of regional economic planning / J. Boudeville. – Edinbyrgh, 1992. – 192 p.
5. Пилипенко Г.М. Механізм ініціювання інноваційного розвитку в Україні / Г.М. Пилипенко, В.В. Чернобас // Економічний вісник НГУ. – 2005. – № 1. – С. 6–12.
6. Широв А.А. Оценка мультипликативных эффектов в экономике. Возможности и ограничения / А.А. Широв, А.А. Янтовский // ЭКО: Всероссийский экономический журнал. – 2011. – № 2. – С. 40 – 58.
7. Захарченко Н.Г. Моделирование структуры связей экономики региона на основе системы мультипликаторов матрицы социальных счетов / Н.Г. Захарченко // Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2012. – Т. 1. – С. 40 – 44.
8. Одінцов О.М. Методичні основи виявлення полюсів розвитку і точок зростання як передумови формування агропромислових кластерів / О.М. Одінцов // Наук. інформац. журнал «Бізнес інформ». – 2014. – № 3. – С. 177– 182.
9. Кларк Дж. М. Деловая акселерация и закон спроса; технический фактор в экономических циклах [Business Accelerator and the Law of Demand; A. Technical Factor in Economic Cycles].
10. Эггерсон Р. Проблемы и институты / Р. Эггерсон. – СПб.: Питер, 2001. – 246 с.
11. Одінцов О.М. Оцінка результативності функціонування підприємств агропродовольчого ринку з урахуванням синергетичного ефекту / О.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 65 – 71.
12. Самюелсон Пол А. Макроекономіка / Пол А. Самюелсон, Вільям Д. Нордгаус; пер. з англ. – К.: «Основи», 1995. – С. 147 – 151.
13. Одінцов М.М. Мультипликативний вплив інвестицій на ефективність розвитку регіону / М.М. Одінцов, О.М. Одінцов // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 9. – С. 4 – 6.
14. Федоренко В. Економічне становище підприємств та інвестиційні процеси / В. Федоренко, Т. Гаврилова // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 28 – 33.
15. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-ХІІ (редакція від 06.11.2014).
16. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік. – Черкаси, 2013. – С. 550.
17. Регіональний розвиток Черкаської області за 2013 рік. Стат. зб. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2014.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Туреччина готові поглиблювати інвестиційні та торговельно-економічні зв'язки

Україна зацікавлена в активізації співробітництва з Туреччиною з питань сільського господарства. Про це заявив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко під час зустрічі з Надзвичайним та Повноважним Послом Туреччини в Україні Йонетом Джаном Тезелем.

Міністр відзначив основні напрями співпраці: активізацію інвестиційного співробітництва, створення спільних підприємств, проведення міжнародних форумів із залученням бізнесових структур України та Туреччини. Поінформував посла про хід дерегуляції в аграрній сфері, євроінтеграційні процеси в галузі та боротьбу з корупцією. «Україна зацікавлена у вивченні досвіду Туреччини, зокрема щодо формування системи контролю якості та безпеки продуктів харчування. Оскільки це є запорукою успішного туристичного бізнесу, який активно розвивається в Турецькій Республіці», - зазначив Міністр.

Очільник Мінагрополітики України наголосив на важливості проведення засідання у 2015 році українсько-турецької робочої групи з питань сільського господарства.

Надзвичайний та Повноважний Посол Туреччини в Україні Йонет Джан Тезел висловив задоволення рівнем розвитку двосторонньої співпраці. Він зазначив, що співробітництво й надалі має поглиблюватися, підтвердивши намір підтримувати та розвивати партнерські відносини.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу податково-бюджетної політики
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Дохідна база сільських бюджетів в умовах фіскальної децентралізації в Україні

Постановка проблеми. Важливим параметром фінансової моделі будь-якої країни є рівень фіскальної централізації. В останній чверті минулого століття в багатьох країнах, у тому числі унітарних, розпочалися процеси децентралізації державного сектору, які, поряд з іншим, спрямовувалися на переорієнтацію бюджетних відносин на засади бюджетного федералізму [5; 16; 23]. Останній передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування (ОМС) у фінансово-бюджетній сфері й міститься у Європейській хартії місцевого самоврядування [7].

Проблема фіскальної децентралізації, що нерозривно пов'язана з адміністративною реформою, останнім часом набула в Україні особливої актуальності. Варто відзначити суттєву законотворчу активність, спрямовану на вдосконалення адміністративно-територіального устрою, формування фінансово-спроможних територіальних громад, здатних надавати якісні суспільні послуги мешканцям [1; 10; 12; 14; 21]. Нині в експертному середовищі активно обговорюються напрями проведення адміністративно-територіальної реформи та пов'язані з нею податково-бюджетні новації, які з 2015 року були законодавчо запроваджені й зумовили суттєві зміни у функціонуванні бюджетів місцевого самоврядування базового рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування дохідної бази місцевих бюджетів, фіскальної децентралізації, бюджетного федералізму, оптимізації

ресурсної бази та повноважень органів місцевого самоврядування присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як Ю. Ганушак, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Луніна [6], Ц. Огонь, К. Павлюк, В. Федосов, С. Юрій та інші, а також зарубіжні вчені Р. Бірд [22], Ш. Бланкард, Р. Бодвей [23], Д. Вілдазін [29], Л. Де Мелло [24], В. Оутс [26]; Р. Прюдомм [27], М. Річард [28], Г. Роузен, Ч. Тібо, Д. Трейсман та інші.

У працях зазначених учених узагальнено теоретико-методологічні засади формування дохідної бази органів місцевого самоврядування, окреслено напрями бюджетної децентралізації з метою підвищення ролі місцевих громад в управлінні державними фінансовими ресурсами при наданні суспільних послуг своїм мешканцям. Водночас бюджетна реформа, розпочата в Україні з 2015 року, та активізація процесу реформування адміністративно-територіального устрою вимагають поглиблення досліджень у даній галузі фінансової науки з метою врахування особливостей сільських територій при формуванні дохідної бази сільських бюджетів.

Мета статті – оцінка результатів зміни дохідної бази сільських бюджетів при проведенні податково-бюджетної реформи й окреслення перспектив її формування в умовах перебудови адміністративно-територіального устрою в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні проголошено курс на децентралізацію влади, розширення повноважень ОМС базового рівня та надання їм більшої фінансової самостійності [4; 8; 9; 10].

В ухвалених програмних документах констатується, що розвиток місцевого самоврядування в Україні нині фактично здійснюється лише на рівні міст обласного значення, оскільки переважна більшість інших територіальних громад, через їх надмірну подрібненість і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу, неспроможні виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування. Наявна фіскальна модель передбачає максимальну концентрацію фінансових ресурсів на верхніх рівнях бюджетної системи та їх перерозподіл до територіальних громад базового рівня фактично «у ручному режимі», внаслідок чого формується повна залежність розвитку територіальних громад від «політики центру».

За такої фіскальної моделі місцеві громади (особливо сільські) є економічно слабкими і неспроможними забезпечити належне виконання відповідних компетенцій місцевого самоврядування [9; 21]. Так, за оцінками В. Гройсмана, одного з ініціаторів адміністративно-територіальної реформи (АТР) в Україні, місцеве самоврядування значно потерпає від нестачі дохідної бази. Практика, відповідно до якої лівова частка адміністрованих в регіонах фінансових ресурсів спрямовується до держбюджету, на його переконання, є неприйнятною. Адже при цьому делеговані ОМС повноваження хронічно недофінансовуються, внаслідок чого на виконання власних повноважень не вистачає дохідної бази [4].

Інші дослідники також звертають увагу на низький рівень доходів другого кошика, за рахунок якого повинна фінансуватись основна частина власних повноважень ОМС. Зокрема, за розрахунками Ю. Ганущака, реальні надходження другого кошика становили у кінці двохтисячних близько 5 % від консолідованого місцевого бюджету. Натомість, у Польщі їх частка становила близько 40 %, у Данії – майже 80 % [3].

Відповідно, функціонування ОМС у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання мешканцям високоякісних і доступних адміністративних,

соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Зазначена проблема не може бути розв'язаною без докорінного реформування конституційно-правового статусу й засад діяльності ОМС та органів державної виконавчої влади. Вихід із складного становища вбачається у розширенні повноважень ОМС базового рівня й забезпеченні їх належною дохідною базою. В результаті реформ у даній сфері ОМС повинні одержати низку повноважень для організації належного вирішення питань місцевого значення, які, виходячи з принципу субсидіарності, можуть бути вирішеними найефективніше саме на відповідному рівні.

Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [10] у 2014 році передбачалася підготовка цілої низки законодавчих актів, які б уможливили проведення АТР і посилення значимості місцевого самоврядування [12; 14; 15]. Крім того, передбачалося розробити й затвердити методики формування спроможних територіальних громад, перспективні плани формування відповідних територій громад, державні стандарти (нормативи) якості адміністративних, соціальних та інших послуг.

Паралельно передбачалися зміни до Бюджетного й Податкового кодексів [11; 13] у частині децентралізації фінансів державного сектора, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування.

Фіскальна складова децентралізації державного сектора була покликана забезпечити фінансову самодостатність територіальних громад, оптимізувати процеси перерозподілу бюджетних ресурсів між територіями, активізувати місцевий економічний розвиток, забезпечити населення територіальних громад суспільними послугами на законодавчо визначеному рівні, розв'язати соціальні проблеми [10]. Фіскальна реформа розглядалась як невід'ємна складова реформи системи державного управління, яка б передбачала перерозподіл функцій, повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях [9].

На жаль, етапності при здійсненні децентралізації в Україні не було дотримано й фіскальна реформа, яку мали б супроводжувати зміни адмінтерустрою, що забезпечили б належне правове підґрунтя функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ), була розпочата першою, без відповідних заходів щодо АТР. Можливо, ініціатори реформ плекали надію на те, що фіскальні стимули забезпечать необхідну мотивацію територіальним громадам до об'єднання.

Фінансова спроможність бюджетів місцевого самоврядування (БМС) базового рівня визначається наявністю на відповідній території ресурсів, що мають певний фіскальний потенціал і законодавчо закріплені у складі їх дохідної бази, а також розвитком механізмів податкового адміністрування, здатних забезпечити можливість реалізації наявного потенціалу. Крім того, вона визначається й обсягом повноважень (компетенцій), покла-

дених на відповідні ОМС. Загалом питання формування фінансово спроможних ОМС передбачає створення раціональної бюджетної моделі, яка є похідною від адмінтерустрою в державі та значення територіальних громад у політико-економічній системі. В цьому контексті часто вживається вираз: «фінанси мають слідувати за функціями».

Вирішення даного питання потребує ґрунтовного наукового аналізу, врахування зарубіжного досвіду й вітчизняної специфіки розподілу повноважень та фінансових ресурсів між різними рівнями державної влади.

Показники оцінки рівня фіскальної централізації в Україні в умовах діючої до 2015 року бюджетної моделі наведені у таблиці 1. Аналізований період включає дію як початкової (2001 року), так і вдосконаленої (2010 року) редакцій Бюджетного кодексу України (БКУ) [2].

1. Окремі параметри бюджетної системи України (в частині фіскальної централізації)

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
<i>Структура дохідної частини зведеного бюджету України, %¹</i>						
Частка державного бюджету	74,0	74,4	78,3	77,4	76,2	77,6
Частка місцевих бюджетів	26,0	25,6	21,7	22,6	23,8	22,3
<i>Структура дохідної частини місцевих бюджетів в Україні, %²</i>						
Трансферти	47,2	49,5	52,3	55,3	52,4	56,2
Податкові надходження	44,0	42,4	40,3	38,1	41,3	37,9
Інші надходження	8,8	8,1	7,4	6,6	6,3	5,7
Перевищення трансфертів на податковими надходженнями, раз	1,07	1,17	1,30	1,45	1,27	1,40

Джерело: Складено за даними Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби України (фактичні дані).

¹ Без урахування трансфертів.

² З урахуванням трансфертів.

Отже, бюджетна система України характеризується надмірним рівнем фіскальної централізації та низькою фіскальною спроможністю місцевих бюджетів загалом, а особливо БМС базового рівня.

Причому із запровадженням нової редакції БКУ з 2011 року рівень такої централізації зріс (на 3-4 в.п.). Окремо варто звернути увагу на частку трансфертів у дохідній базі місцевих бюджетів – якщо до впровадження положень БКУ-2010 вони становили менше половини, то після – вже 52-56 %, а частка податкових надходжень опустилася нижче 40 % (у 2014 році – нижче 38 %). Частка трансфертів у місцевих бюджетах у 2012 і 2014 роках перевищувала частку податкових надходжень - відповідно у 1,40-1,45 раза.

За офіційними даними, останніми роками дотаційність 5,42 тис БМС (майже 45 % від загальної їх кількості) перевищувала 70 %, а майже у 0,5 тис БМС (понад 4 %) рівень дотаційності перевищує 90 % [11].

Із метою оцінки фіскального потенціалу дохідних джерел місцевого самоврядування нами було проаналізовано кілька сільських бюджетів трьох різних областей – Полтавської (бюджет 1), Київської (бюджет 2) та Чернігівської (бюджет 3). Бюджет 1 формує сільська рада, яка об'єднує два населені пункти, бюджети 2 і 3 управляються сільськими радами, що включають в себе одну адміністративно-територіальну одиницю (АТО).

Чисельність громади, яка оперує бюджетом 1, становить понад 5,5 тис осіб. Базовий населений пункт, на території якого розмі-

щена сільська рада, розташований у безпосередній близькості до меж районного центру. На території села знаходяться промислові підприємства, зареєстрована значна кількість суб'єктів малого бізнесу (зокрема ФОП). Чисельність громад, що оперують бюджетами 2 і 3, становить понад 2,0 та 0,7 тис. осіб відповідно. АТО, що формують бюджети 2 і 3, розміщені на відстані 20-25 км від районних центрів і діяльність на

їхній території є переважно сільськогосподарською (як правило, функціонує велике сільгосппідприємство (колишній потужний колгосп), промислові підприємства відсутні, суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) зареєстрована незначна кількість).

Структура дохідної частини аналізованих сільських бюджетів наведена в таблиці 2.

2. Структура дохідної частини аналізованих сільських бюджетів, %

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
<i>Частка власних доходів (без урахування трансфертів) у загальній сумі доходів</i>				
Бюджет 1	63,6	65,3	71,7	74,5
Бюджет 2	32,1	35,3	44,1	52,2
Бюджет 3	71,7	69,5	72,8	79,7
<i>Частка податкових надходжень у власних доходах (без урахування трансфертів)</i>				
Бюджет 1	93,5	95,2	95,8	96,3
Бюджет 2	92,7	93,5	95,2	95,8
Бюджет 3	97,3	97,1	96,7	96,4

Джерело: Складено за даними звітності сільських рад відповідно до Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затвердженого МФУ.

Як видно з даних таблиці, жоден із аналізованих сільських бюджетів не є самодостатнім – усі вони дотаційні. Рівні самодостатності бюджетів суттєво різняться, проте в динаміці вони зростають в усіх аналізованих бюджетах. Це можна пояснити не стільки зростанням дохідної бази, скільки зменшенням частини делегованих повноважень.

Найвищим рівнем самодостатності характеризується бюджет із найменшою чисельністю жителів – це може обумовлюватись тим, що частини видатків на виконання делегованих повноважень у ньому немає (внаслідок відсутності відповідних закладів). Рівень самодостатності бюджету 3 зріс із 72 до майже 80 %. Бюджет 2, який формується переважно за рахунок доходів від сільгоспдіяльності (надходжень ФСП, плати за землю, ПДФО із договорів оренди паїв), характеризується найнижчим рівнем фінансової самостійності – наявної дохідної бази не вистачає для належного фінансування делегованих повноважень (враховуючи значну кількість жителів). Рівень самодостатності даного бюджету зріс за аналізований період із майже 1/3 до понад 1/2. Бюджет 1, маючи досить високий фіскальний потенціал, унаслідок значної чисельності жителів також не

вирізняється самодостатністю, хоча остання зростає у динаміці (із 2/3 до 3/4).

Частка податкових надходжень у структурі власних доходів досліджуваних бюджетів (93-97 %) досить висока й зростає у динаміці. Це зумовлено низькою часткою неподаткових надходжень, зокрема від справляння адміністративних платежів і власних надходжень бюджетних установ та підтверджує як недосконалість системи адміністрування відповідних зборів, так і низький рівень ініціативності органів місцевого самоврядування при справлянні платежів неподаткового характеру.

На рисунку 1 показано структуру податкових надходжень аналізованих бюджетів у розрізі окремих їхніх складових - загального / спеціального фондів.

Частка спецфонду бюджетів 2 та 3 є досить низькою (у 2013-2014 роках по бюджету 2 – близько 13,5 %.; по бюджету 3 – близько 6,5 %). Натомість у бюджеті 3 частка податкових надходжень до спецфонду перевищує 30,5 %. ОМС заінтересовані у зростанні частки спецфонду, оскільки такі надходження спрямовуються на потреби соціально-економічного розвитку відповідної території.

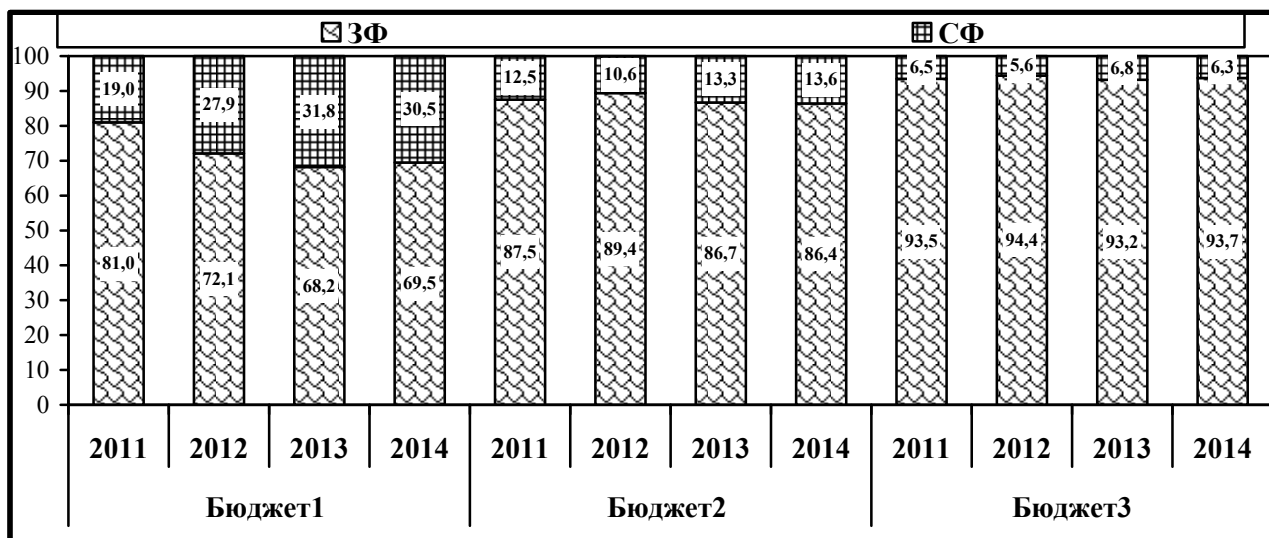

Рис. 1. Структура податкових надходжень аналізованих бюджетів у розрізі загального (ЗФ) та спеціального (СФ) фондів

Структура податкових надходжень досліджуваних бюджетів наведена в таблиці 3.

3. Структура податкових надходжень аналізованих сільських бюджетів, %

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Бюджет 1				
ПДФО	49,7	40,5	37,8	38,3
Плата за землю	27,4	29,8	29,1	29,9
Єдиний податок	19,8	27,3	31,1	30,2
Інші податки	3,1	2,4	2,0	1,6
у т.ч. ФСП	0,7	0,5	0,3	0,3
Разом ПДФО та плата за землю	77,1	70,3	66,9	68,2
Бюджет 2				
ПДФО	37,2	39,1	48,4	45,2
Плата за землю	42,1	38,5	30,2	33,6
Єдиний податок	9,5	10,2	13,1	14,3
Інші податки	11,2	12,2	8,3	6,9
у т.ч. ФСП	7,2	7,0	4,9	3,8
Разом ПДФО та плата за землю	79,3	77,6	78,6	78,8
Бюджет 3				
ПДФО	45,2	32,7	26,2	30,2
Плата за землю	43,6	57,1	63,8	60,1
Єдиний податок	5,2	4,3	4,5	6,7
Інші податки	6,0	5,9	5,5	3,0
у т.ч. ФСП	4,0	3,8	2,6	2,3
Разом ПДФО та плата за землю	88,8	89,8	90,0	90,3

Джерело: Складено за даними звітності сільських рад відповідно до Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затвердженого МФУ.

Як видно з даних таблиці 3, структура податкових надходжень в розрізі окремих бюджетів суттєво різниться. Загальною рисою аналізованих сільських бюджетів є значна частка ПДФО та плати за землю, які є основними статтями доходів їх загального фонду. У бюджеті 1 дані дохідні джерела мають близько 70 %, а в "сільськогосподарських" бюджетах ще більше: у бюджеті 2 – майже 80, бюджеті 3 - 90 %.

Структура податкових надходжень сільських бюджетів суттєво залежить від наявності тих чи інших податкових факторів - зареєстрованих суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, суб'єктів підприємницької діяльності, земельних угідь тощо. У структурі доходів "сільськогосподарських" бюджетів значну частку мають надходження від плати за землю, ПДФО з орендної плати за передані в оренду паї (у

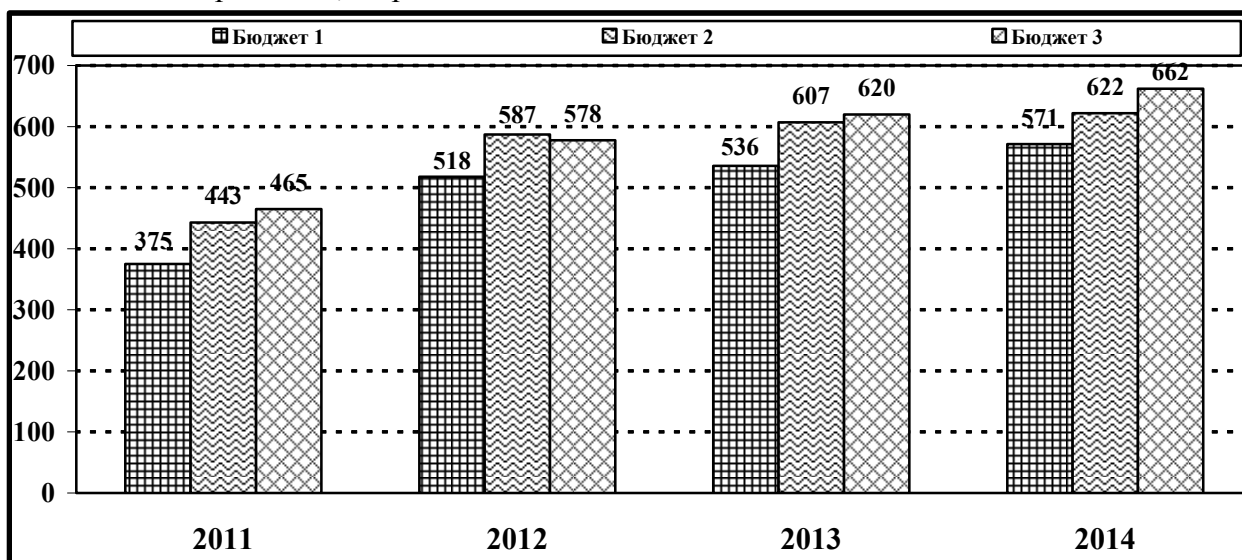
разі реєстрації суб'єкта господарювання на території сільради), ФСП (бюджети 2 й 3). Бюджети сільрад, розміщених недалеко від районних чи обласних центрів, характеризуються значною часткою ПДФО із заробітної плати (якщо роботодавець зареєстрований на їх території), єдиного податку, меншою мірою плати за землю (бюджет 1).

У бюджеті 3, яким оперує сільрада з найменшою чисельністю жителів, частка плати за землю у 2013-2014 роках удвічі вища за частку ПДФО, при цьому частка єдиного податку становить лише 4,3-6,7 %. Натомість у бюджеті 1, яким оперує сільрада зі значною кількістю зареєстрованих СПД, частка єдиного податку перевищує частку плати за землю. Крім того, варто відзначити

притаманну бюджетам 1 і 3 тенденцію щодо зниження фіскального значення ПДФО (по бюджету 2 це помітно у 2014 році).

Отже, можемо констатувати, що фіскальне значення ПДФО для сільських бюджетів знижується – якщо у 2011-му, першому році дії оновленої редакції Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України, частка ПДФО сягала майже половини податкових надходжень сільських бюджетів, то у 2014 році вона знизилася на 10 в.п.

Водночас рівень доходів досліджуваних сільських бюджетів із розрахунку на одного жителя є приблизно однаковим і суттєво зріс у динаміці протягом досліджуваного періоду (рис. 2.).

2. Обсяг доходів досліджуваних сільських бюджетів із розрахунку на одного жителя

Джерело: Складено за даними звітності сільських рад відповідно до Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затвердженого МФУ.

Як видно з даних рисунка 2, найвищий рівень доходів із розрахунку на одного жителя характерний для сільського бюджету із найменшою їх чисельністю (бюджет 3). Причому цей бюджет характеризується найвищим з-поміж інших аналізованих бюджетів рівнем фінансової самодостатності (понад 70 % протягом усього аналізованого періоду).

Найнижчий рівень доходів із розрахунку на одного жителя характерний для бюджету з найбільшою чисельністю населення (бюджет 1). Водночас рівень його фінансової самодостатності не набагато нижчий від бюджету 1.

Такі дані показують певну відсутність зв'язку між чисельністю населення АТО та його дохідною базою. Рівень податкових надходжень більше залежить від наявної ресурсної бази (передусім, земельних угідь), ніж від чисельності населення. Обсяг дотації вирівнювання більше залежить від наявності відповідних соціальних об'єктів (школи, дитсадка, будинку культури тощо), а не від чисельності жителів, які проживають на території відповідної сільради, хоч цей фактор також враховується при розрахунку.

Дохідна база БМС базового рівня є похідною від обсягу наданих повноважень – чим більше делегованих повноважень, тим біль-

ший обсяг дохідних джерел має закріплюватися за відповідним ОМС. Останніми роками в Україні помітна тенденція до зменшення обсягу делегованих повноважень ОМС базового рівня, зокрема, в частині видатків на медицину й освіту.

Аналіз видаткової частини сільських бюджетів показує, що основними статтями ви-

датків досліджуваних сільських бюджетів є переважно управління - утримання органів місцевого самоврядування, освіта – утримання дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) та культура – утримання будинків культури і бібліотек (БКБ) (табл. 4).

4. Структура видаткової частини досліджуваних сільських бюджетів, %

Статті видатків	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Бюджет 1				
Управління	20,1	19,1	14,1	13,4
Освіта (ДНЗ)	48,2	46,2	32,5	35,2
Культура (БКБ)	14,2	13,8	10,4	10,2
Інші видатки	17,5	20,9	43,0	41,2
у т.ч.: будівництво	12,5	11,1	15,5	18,4
дорожнє господарство	2,1	6,4	10,7	6,1
ЖКГ	2,3	2,8	5,1	4,8
Бюджет 2				
Управління	21,1	19,7	18,5	19,1
Освіта (ДНЗ)	55,7	57,8	58,3	59,2
Культура (БКБ)	14,4	13,6	11,8	11,2
Інші видатки	8,8	8,9	11,4	10,5
у т.ч.: будівництво	2,0	2,1	4,2	4,5
дорожнє господарство	1,8	2,4	3,1	2,7
ЖКГ	3,0	3,3	2,9	2,6
Бюджет 3				
Управління	45,7	46,9	48,8	46,5
Освіта (ДНЗ)	40,2	35,1	34,5	37,3
Культура (БКБ)	12,1	13,0	12,2	11,3
Інші видатки	2,0	5,0	4,5	4,9
у т.ч.: будівництво	0,5	2,4	2,6	3,1
дорожнє господарство	0,0	1,6	1,3	0,3
ЖКГ	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: Складено за даними звітності сільських рад відповідно до Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затвердженого МФУ.

Як видно з даних таблиці 4, структура сільських бюджетів суттєво різниться – на неї впливає значна кількість факторів, основними серед яких слід виділити структуру доходів (у частині загального та спеціального фондів), чисельність жителів, наявний фіскальний потенціал відповідної сільської території, рівень розвитку її соціальної інфраструктури, рішення депутатів щодо розподілу акумульованих у сільському бюджеті коштів.

Попри різноманітність структури доходів досліджуваних бюджетів, можна виділити загальну спільну рису – найбільшу частку у них мають видатки на делеговані повноваження, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (МБТ). За недостатності дохідної бази БМС на їх ви-

конання із вищестоящого бюджету надається дотація вирівнювання.

Частка зазначених видатків (на управління, освіту, культуру) є переважаючою в усіх досліджуваних бюджетах, особливо у бюджеті 2 (близько 90 %) та бюджеті 3 (понад 95 %). Варто відзначити, що вона визначається структурою дохідної частини сільських бюджетів – чим нижче частка доходів спецфонду, тим частка зазначених видатків вище.

Найбільшу частку у видатковій частині досліджуваних сільських бюджетів мають витрати на освіту (ДНЗ): у бюджеті 2 – майже 60 % у 2013-2014 роках, у бюджеті 1 – майже 50 % у 2011 році. У структурі видатків бюджету 3 понад 46 % видатків припадає на утримання ОМС, що пояснюється невеликою чисельністю мешканців.

Наявність суттєвого обсягу доходів, які не включають до складу загального фонду бюджету, забезпечила у 2013-2014 роках у бюджеті 1 частку видатків на будівництво у межах 15,5-18,4 %. Натомість у бюджеті 2 за той же період відповідні видатки становили 10,5-11,4, а в бюджеті 3 – лише 2,6-3,1 %. Видатки на дорожнє господарство коливалися за ці роки по відповідних бюджетах у межах 6,1-10,7; 4,2-4,5; 0,3-1,3 %. Частка видатків на розвиток ЖКГ була також найвищою у бюджеті 1, тоді як у бюджеті 3 видатки на зазначені цілі практично не виділялися, оскільки відповідні надходження у ньому не акумулювалися.

Отже, структура видатків досліджуваних сільських бюджетів визначалася, передусім, структурою доходів і наявним фіскальним потенціалом відповідної території. Чим більша територія, на якій формується бюджет, чим ближче вона розташована до обласних/районних центрів, чим більше проживає на ній громадян та зареєстровано суб'єктів господарювання, тим врівноваженішою є структура видатків такого бюджету.

Таким чином, проведений аналіз показав, що наявна в Україні до 2015 року бюджетна модель не була досконалою й потребувала реформування. Сільські бюджети не мали належної дохідної бази для виконання покладених на них повноважень, були переважно дотаційними та суттєво залежали від трансфертів із районних бюджетів. Крім того, серед причин низької дохідної спроможності сільських бюджетів можна назвати також недосконалість механізмів податкового адміністрування, внаслідок чого зазначені бюджети недоодержували надходження ПДФО (що спрямовувалися за місцем реєстрації суб'єкта господарювання), а також орендної плати за землю (оскільки право розпорядження землями державної й комунальної власності за межами населених пунктів належало Держземагентству).

З іншого боку, здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети видатків малочисельних територіальних громад із використанням наявного механізму дотацій вирівнювання було обтяжливим для держбюджету та стримувало розвиток інших АТО. Отже, наявний в Україні до 2015 року перерозподіл повноважень між

різними рівнями бюджетної системи зумовлював неефективне витрачання державних фінансових ресурсів.

Нині в суспільстві тривають дискусії з приводу раціонального перерозподілу повноважень між державою й місцевими громадами, який би забезпечив належну реалізацію прав, передбачених Конституцією України, громадянам, які проживають на сільських територіях (зокрема, в частині охорони здоров'я, освіти, культурного розвитку тощо) [1].

До цього часу відсутнє комплексне бачення того, яким має бути розвиток середніх загальноосвітніх шкіл, розміщених на сільських територіях (особливо у сільських населених пунктах із невеликою чисельністю жителів), яким чином забезпечити сільське населення якісними медичними послугами і не допустити занепаду культурної сфери [4].

Проблема формування фінансово спроможних БМС, в тому числі, й сільських громад, може бути розв'язана лише за рахунок фіскальної децентралізації та суттєвого удосконалення державних стандартів (нормативів) якості адміністративних, соціальних й інших послуг, що надаються населенню у відповідних сферах (передусім, у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, держуправління).

Це передбачає, поряд із наданням широким повноважень територіальним громадам у частині акумулювання та використання ресурсів бюджетної системи у процесі АТР, проведення реформ у медичній, освітній, інших сферах суспільних послуг із метою переходу на нові стандарти їх надання.

Водночас фіскальній децентралізації має передувати формування відповідних передумов, зокрема забезпечення: чіткого розподілу видаткових зобов'язань між різними рівнями влади із урахуванням економічно-обґрунтованих критеріїв; належної автономності ОМС у питаннях визначення обсягів і структури видатків; достатності адміністративного й фіскального потенціалу ОМС для належного виконання покладених на них функцій; дієвих стимулів та механізмів відповідальності ОМС щодо забезпечення ефективного надання суспільних благ [4; 8; 9].

Із 1 січня 2015 року в Україні запущена фіскальна реформа, яка передбачає стиму-

лювання укрупнення територіальних громад, формування бюджетів об'єднаних територіальних громад (БОТГ). Стимулювання здійснюється насамперед за рахунок таких ключових важелів:

1) спрямування 60 % ПДФО, що справляється на відповідній території, до БОТГ (тоді як «необ'єднані» територіальні громади взагалі позбавлені із 2015 року даного дохідного джерела);

2) переходу на прямі міжбюджетні відносини між БОТГ і держбюджетом (фактично, перехід від три- до двоступеневої моделі бюджетних відносин), що передбачає одержання базової дотації в порядку горизонтального вирівнювання податкоспроможності БОТГ, освітньої, медичної й інших «соціальних» субвенцій із держбюджету.

Відповідно фіскальні можливості БОТГ порівняно із «необ'єднаними» будуть значно вищими. Суттєво відрізнятиметься й обсяг повноважень відповідних бюджетів. У рамках бюджетної реформи у БМС базового рівня повністю забрано делеговані повноваження (зокрема, на освіту, культуру). Натомість ОТГ, створені згідно із законом і перспективним планом формування територій громад, матимуть право на здійснення широкого спектра делегованих повноважень, у тому числі на освіту, охорону здоров'я, державні культурно-освітні програми, фізичну культуру. При цьому по окремих із делегованих повноважень передбачено субвенції безпосередньо з держбюджету (освітня, медична й інші).

Разом із тим належного правового підґрунтя для об'єднання територіальних громад поки не створено і не зрозуміло, наскільки тривалим буде процес об'єднання. До

цього часу не визначено ключові параметри нового адмінтерустрою, зокрема, не розроблено та не винесено на обговорення перспективні плани формування територій громад. Поступово процес набирає обертів (Верховною Радою вже ухвалено Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики»)[14], проте у текстах ухвалених законів перспективні плани формування територій громад не згадуються. Поки не зрозуміло, як забезпечити «добровільність» об'єднання громад і скільки може тривати такий процес, адже в європейських країнах, на які посилаються ініціатори реформ, він був довготривалим. Крім того, ситуація ускладнюється необхідністю проведення місцевих виборів у жовтні 2015 року й поки не зрозуміло, на якому адмінтерустрої здійснюватимуться такі вибори.

За результатами проведеної бюджетної реформи територіальні громади поділятимуться на об'єднані та необ'єднані – кожна із зазначених різновидів територіальних громад матиме свої особливості функціонування - зокрема, дохідну базу й обсяг делегованих повноважень.

Враховуючи відсутність законодавчої бази для об'єднання громад у 2015 році та втрату сільськими бюджетами надходжень ПДФО, виникає питання про їхню фінансову спроможність у період до завершення АТР і забезпечення законодавчої можливості формування ОТГ. На думку авторів податково-бюджетної реформи, компенсацію втрат надходжень ПДФО повинні забезпечити податкові інструменти, що наведені у таблиці 5.

5. Характеристика податкових джерел формування дохідної бази сільських бюджетів (необ'єднаних територіальних громад)

Вид обов'язкового платежу	Механізм справляння після податкової реформи та фіскальне значення
Податок на майно а) Плата за землю	Включено до складу місцевих податків (повноваження по визначенню ставок та пільг повністю передано ОМС). Законодавчо визначено лише верхній поріг ставок (збільшено втричі), скасовано більшість пільг. Фіскальне значення суттєво зростає ¹ .
б) податок на нерухоме майно (крім земельної ділянки)	Оподатковуються об'єкти як житлової, так і нежитлової нерухомості. Базою оподаткування є загальна площа відповідних об'єктів (до 2014 р. – житлова). Пільгові площі житлової нерухомості зменшені, верхній поріг ставки підвищений вдвічі. Фіскальне значення оцінити складно ² , рішення щодо справляння податку може не прийматися відповідною радою
в) транспортний податок	Оскільки ця складова податку на майно функціонуватиме у вигляді податку на розкіш даний платіж для сільських бюджетів не матиме помітного фіскального значення

Єдиний податок	У частині першої-третьої груп платників суттєвих змін не відбудеться. У частині четвертої групи платників – фіскальне значення суттєво зросте, оскільки суми колишнього ФСП зросли у 21 раз ³ , проте 1/3 сум буде сплачена у 2016 р., а половина – лише 30 жовтня поточного року
Рентні платежі за спецвикористання природних ресурсів	Плата за користування надрами, за спецвикористання води та за спецвикористання лісових ресурсів не матимуть суттєвого фіскального значення для сільських бюджетів, оскільки оподатковуються лише ресурси місцевого значення
Екологічний податок	Не матиме суттєвого фіскального значення, оскільки відсутні промислові об'єкти, а сільгоспідприємства практично не сплачують даний податок
Акцизний податок з реалізації підакцизних товарів	Новий платіж із суб'єктів господарювання роздрібною торгівлю, що здійснюють реалізацію підакцизних товарів (ставка 5 %) від їх вартості з урахуванням ПДВ. Фіскальне значення оцінити складно ⁴ , оскільки воно суттєво залежить від ефективності адміністрування податку та наявності відповідних суб'єктів господарювання у сільській місцевості

Джерело: складено автором на основі положень Податкового кодексу України (ПКУ).

¹ У разі прийняття відповідних рішень ОМС у частині формування ставок та надання пільг. У 2015 році можливе неповне використання нових фіскальних можливостей унаслідок несвоєчасного внесення змін до ПКУ (плата справлятиметься на умовах 2014 року).

² У частині оподаткування нерухомості фізичних осіб у 2015 році податок сплачуватиметься за 2014 рік. Адміністрування податку ускладнюватиметься: відсутністю повноцінних реєстрів нерухомості, невизначеністю порядку оподаткування господарських приміщень населення; низьким фіскальним потенціалом оподаткування комерційної нерухомості у сільській місцевості.

³ Незважаючи на місцевий характер податку, ОМС не надано повноважень щодо уточнення окремих елементів справляння ЄП для платників 4 групи. Податок сплачуватиметься поквартально, основні суми будуть фактично отримані сільськими бюджетами 1 листопада 2015 року (1/2) та 1 лютого 2016 року (1/3).

⁴ Варто відзначити складність податкового контролю за роздрібним продажем алкогольних напоїв та тютюнових виробів у великих селах. Крім того, фіскальне значення даного джерела може суттєво різнитися по окремих АТО.

Отже, в результаті проведеної фіскальної реформи суттєво змінено порядок формування дохідної бази сільських бюджетів. Замість податку із більш-менш відпрацьованим механізмом справляння (ПДФО), який формував від 1/3 до 1/2 дохідної частини досліджуваних сільських бюджетів, законодавці запропонували формувати дохідну базу за рахунок податків, механізм адміністрування до кінця не відпрацьовано, а фіскальний потенціал поки вивчено недостатньо. В такому випадку створюються значні ризики виконання дохідної частини сільських бюджетів а, відповідно, й фінансування власних повноважень – передусім у частині забезпечення соціально-економічного розвитку відповідної території.

Варто відзначити, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки поки не запрацював навіть у містах, хоч офіційно запроваджений в Україні вже із 2011 року (за цієї причини дату початку його справляння кілька разів переносили) [17]. При цьому слід враховувати, що система реєстрації нерухомості в містах більш налагоджена, а платники – фінансово спроможніші. Фіскальний потенціал даної форми оподаткування у сільській місцевості незначний – як через низьку платоспроможність платни-

ків, так і невідпрацьованість механізмів адміністрування. Тому, незважаючи на передбачену у ПКУ можливість оподаткування господарських приміщень громадян (гаражів, хлівів тощо), практично це здійснити буде складно, а в окремих випадках і неможливо.

Неоднозначним як по суті, так і за механізмом адміністрування є новий обов'язковий платіж, запроваджений із 1 січня 2015 року, – місцевий акцизний податок із реалізації підакцизних товарів. Даний платіж має зовсім різне фіскальне значення для міських та сільських населених пунктів, до того ж організувати ефективний механізм адміністрування податку в сільській місцевості буде дуже складно. На нашу думку, з метою визначення фіскального потенціалу цього податку, варто було б спочатку опрацювати механізм його справляння на прикладі окремих АТО, і лише потім поширювати на територію усієї України.

Якщо також врахувати, що плата за землю та єдиний податок (крім платників четвертої групи) справлятиметься фактично на умовах 2014 року, а реформований ФСП забезпечить основні надходження лише у кінці 2015-го і на початку 2016 років, то можна припустити, що сільським бюджетам буде в поточному бюджетному році дуже складно

формувати дохідну частину й вони не зможуть забезпечити фінансування видатків, передбачених спецфондом, у тому числі й бюджетом розвитку. Фінансування делегованих повноважень, швидше за все, буде здійснене за рахунок трансфертів із районного бюджету.

Зазначимо, що збільшення рівня податкових ставок при оподаткуванні земельних угідь у цілому було прогнозованим і загалом є економічно обґрунтованим, оскільки даний вид ресурсів формує основний фіскальний потенціал бюджетів сільських громад [18; 19]. Таке рішення в перспективі (після врегулювання механізму адміністрування) дасть змогу компенсувати втрату значної частини надходжень від справляння ПДФО (для територіальних громад, які з певних причин вирішать не об'єднуватися). Крім того, для повнішого використання наявного потенціалу сільських територій доведеться залучати до оподаткування окремі селянські господарства шляхом запровадження для них спеціального порядку сплати єдиного податку [20]. Це уможливить підвищення рівня наповнюваності сільських бюджетів і забезпечить певну диверсифікацію наявної дохідної бази.

Недостатність дохідної бази БМС базового рівня в період до формування ОТГ відчували й самі законотворці, оскільки у перехідних положеннях до Бюджетного кодексу України передбачили спеціальний порядок функціонування БМС базового рівня у 2015 році [11].

Висновки. Фіскальна децентралізація є невід'ємною складовою реформи системи державного управління та адміністративно-правового устрою, що активно здійснюється в Україні у 2015 році. Вона покликана забезпечити формування фінансовоспроможних громад, здатних на місцевому рівні надавати якісні суспільні послуги своїм жителям і забезпечувати комплексний розвиток відповідних територій.

Неузгодженість при проведенні адміністративно-територіальної та фіскальної ре-

форм зумовила суттєве зниження фінансових можливостей сільських бюджетів у 2015 році через послаблення дохідної бази за рахунок ПДФО. Можна стверджувати, що бюджетна реформа використана як специфічний інструмент стимулювання сільських громад до об'єднання.

З одного боку, фінансові можливості й обсяги повноважень сільських бюджетів унаслідок проведеної бюджетної реформи суттєво зменшились, а з іншого – належного нормативно-правового підґрунтя для формування ОТГ та користування перевагами фінансової деволюції державою не було створено. Натомість, значно зросли ризики неналежного використання фіскального потенціалу наявних дохідних джерел в умовах невідпрацьованості механізмів податкового адміністрування й неузгодженості нормативно-правової бази внаслідок несвоєчасного прийняття змін у податково-бюджетній сфері (що були прийняті фактично напередодні початку їх дії).

Замість обіцяної фіскальної децентралізації (більш точніше, деволюції) фактично у 2015 році відбувся зворотний процес – подальше поглиблення централізації бюджетних відносин. Ризики адміністративно-територіальної реформи та реалізації нової бюджетної моделі в Україні перекладені на місцеві громади, передусім сільські. Виходячи із наявної дохідної бази, органам місцевого самоврядування слід докладати значних зусиль, щоб забезпечити належну наповнюваність власних бюджетів для фінансування власних повноважень хоча б на мінімально прийнятному рівні.

Проте оскільки відповідні процеси мають незворотний характер і в цілому відповідають наявній європейській практиці, надалі необхідно посилювати наукові дослідження в напрямі підвищення рівня наукового обґрунтування фіскальної ефективності місцевого оподаткування в Україні.

Список використаних джерел

1. Аналіз фінансових наслідків адміністративно-територіальної реформи [Електронний ресурс] / Проект SuFTAR Системне управління фінансуванням адміністративно-територіальної реформи. – Портал FISCO-ID. – Режим доступу: <http://fisco-id.com/?module=an&action=preview&id=70>.
2. Бюджетний кодекс України, Закон України від 8 липня 2010 року N 2456-VI // Офіц. вісник України. – 2010. – № 59 (13.08.2010). – Ст. 2047.
3. Бюджет – як сито [Електронний ресурс] // Віче (журнал Верховної Ради України). – 2009. – Лютий. – № 4. – Режим доступу <http://www.viche.info/journal/> 1319.

4. *Гройсман В.* Концепція реформи місцевого самоврядування та проект змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) // Офіц. сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2919/240414.pdf>.
5. Децентрализация и налогообложение сельскохозяйственной недвижимости [Електронний ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. – Рим, 2005. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/007/y5444r/y5444r00.htm>.
6. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Лунина І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін.]; за ред. І.О. Луниної; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К.: 2010. – 320 с.
7. Європейська Хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України від 15.07.97 №452/97-ВР [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» офіційного сайту Верховної Ради України. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
8. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу (URL): <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
9. *Негода В.* Децентралізація влади: основні засади реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний портал Черкаської ОДА.- Режим доступу: www.oda.gov.ua/docs/2014/decenalizacia/3.ppt.
10. План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 червня 2014 р. № 591-р // Уряд. кур'єр. – 23.07.2014. – № 131.
11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин, Закон України від 28 груд. 2014 року N 79-VIII // Офіц. вісник України. – 2015. – N 3 (16.01.2015). – Ст. 54.
12. Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування), проект Закону України від 26.06.2014 № 4178а [Електронний ресурс] // База даних «Законопроекти» офіц. сайту Верховної Ради України. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513.
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи, Закон України від 28 груд. 2014 року N 71-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 3 (16.01.2015). – Ст. 46.
14. Про добровільне об'єднання громад, Проект Закону України, підтриманий Верховною Радою України [Електронний ресурс] // База даних «Законопроекти» на офіц. сайті Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52379.
15. Про місцеве самоврядування в Україні, Закон України від 21 трав. 1997 року N 280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – Ст. 170.
16. *Трофимова И.Н.* Децентрализация государственного управления и особенности центр-локальных отношений в европейских странах / И.Н. Трофимова // Сравнительная политика. – 2011. – № 4. – С. 35-44.
17. *Тулуш Л.Д.* Оподаткування нерухомості в Україні: проблеми запровадження та перспективи функціонування / Л.Д. Тулуш // Вчені записки Університету «КРОК»: Серія «Економічні науки». – 2014. – № 36. – С. 77-78.
18. *Тулуш Л.Д.* Економічний зміст плати за землю / Л.Д. Тулуш // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 24-30.
19. *Тулуш Л.Д.* Реформування механізму прямого оподаткування сільсько-господарських підприємств / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 34-45.
20. *Тулуш Л.Д.* Формування механізму оподаткування доходів від ведення особистого селянського господарства / Л.Д. Тулуш // Наук. вісн. Нац. ун-ту держ. подат. служби України (економіка, право). – 2010. – №1. – С. 144-151.
21. Фіскальна децентралізація в Україні : поточний стан та необхідність реформ / Проект з регіонального врядування та розвитку України за підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку [Електронний ресурс] // Міжрегіональна інфор-маційно-освітня мережа "Ефективна держава". – Режим доступу: http://derzhava.in.ua/Lists/2/Attachments/1812/Fiscal_Decentralization_in_Ukraine_2006_UKR.pdf.
22. *Bird R. M., Smart M.* Intergovernmental Fiscal Transfers: International Lessons for Developing Countries [Електронний ресурс] // World Development. – 2002. - Vol. 30. - No. 6. - pp. 899–912. – Режим доступу: <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/pfma07/BirdSmart2002.pdf>.
23. *Boadway R., Roberts S., Shah A.* The reform of fiscal systems in developing and emerging market economies: a federalism perspective // Policy Research Working Paper, World Bank, Washington, DC. – 1994. – № 1259.
24. *De Mello L.* Fiscal Decentralization and Intergovernmental Fiscal Relations: A Cross-Country Analysis / De Mello L. // World Development. – 2000. – № 28 (2). – P. 365–380.
25. *Joumard I., Kongsrud P.M.* Fiscal relations across government levels [Електронний ресурс] // OECD Economics Department Working Papers, N 375. – Режим доступу <http://dx.doi.org/10.1787/45551387174>.
26. *Oates W. E.* An Essay on Fiscal Federalism // Journal of Economic Literature. – 1999. – Vol. 37. – № 3. – P. 1120-1149.
27. *Prud'homme R.* The Dangers of Decentralization // The World bank research observer. – 1995. – № 10 (2). – P. 201–220.
28. *Richard M., Ebel D., Wallich C.* Decentralization of the Socialist State: Intergovernmental Finance in Transition Economies. – Washington, D.C.: World Bank, 1995.
29. *Wildasin D. E.* Fiscal Aspects of Evolving Federations. – Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1997.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

*

у середині країни, в тому числі при використанні їх на виробництво свинини, та можливому експорті вже продуктів їх переробки сукупна додана вартість збільшується в 1,4-1,7 рази порівняно з експортом сирови-

ни. Це уможливило збільшити економічну вигоду, може вирішити питання безробіття, продовольчої безпеки і зменшення імпортозалежності в енергетичній сфері.

Список використаних джерел

1. Борхунов Н. Как повысить платежеспособный спрос на внутреннем продовольственном рынке России: размышления и расчеты / Н. Борхунов, О. Родионова // АПК: экономика, управление. – 2013. – № 9. – С. 15-23.
2. Кваша С.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні / С.М. Кваша, М.М. Льчук, І.А. Коновал // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С. 16-25.
3. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Лапко О.О. та ін.]; за ред. В.О. Точиліна. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2012. – 550 с.
4. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. Б.Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.
5. Ушацев И.Г. Состояние и проблемы обеспечения продовольственной безопасности страны / И.Г. Ушацев, А.Ф. Серков / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vniiesh.ru/publications/Stat/4949.html>.
6. Шпичак О.М. Выгоды та проблеми експорту зерна з України / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5-15
7. Шубравська О.В. Перспективи міждержавної співпраці в агропродовольчій сфері / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 87-92.
8. Wilson W.W., Carlson D.C.E., Dahl B.L. Logistics and supply chain strategies in grain exporting / Wilson W.W., Carlson D.C.E., Dahl B.L. // Agribusiness. – 2001. – Vol. 20(1). – P. 119-161.
9. Scoppola M. Economies of scale and market structure in international grain trade / Scoppola M. // Agricultural Economics. – 2007. – Vol. 37. – P. 277-291.
10. Bandyopadhyay S. Biofuel subsidies and international trade / Bandyopadhyay S., Biiuumik S., Wall H. // Economics & Politics. – 2013. – Vol. 25. – P. 181-195.
11. Шпичак О.М. Оптимізація ринку зерна та її результативність / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Моніторинг біржового ринку. – 2014. – №2. – С. 22-28.
12. Шпичак О.О. Оподаткування експорту-імпорту продукції рослинництва та продуктів її переробки / О.О. Шпичак. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 258 с.
13. Куць Т.В. Економічний аналіз пріоритетності у виборі сировини для виробництва біодизеля в Україні / Т.В. Куць // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент та бізнес". – 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С. 212-217.
14. Економіко-організаційні засади виробництва біопалива як напрям оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем в Україні / [Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Куць Т.В.]; за ред. академіка НААН України О.М. Шпичака. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2011. – 410 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2015 р.

*

UDS 338.314

*D.M. PARMACLI, doctor of economic sciences, professor
A.I. IANIOGLO, post-graduate student*
Comrat State University, Republic of Moldova*

Operating leverage and production profitability: functional dependence

Scientific problem. The classic formula for calculating the operating leverage as an indica-

tor of economic security of crops cultivation involves dividing the marginal profit by the marginal revenue of both certain types of products and the full range of crops. Doing these calculations within enterprises causes certain

* Scientific supervisor – D.M. Parmacli, doctor of economic sciences, professor.

© D.M. Parmacli, A.I. Ianioglo, 2015

difficulties usually associated with the lack of initial data.

The objective of the article is to suggest a simplified method of calculating of financial safety margin and operating leverage available for enterprises' specialists.

Statement of the main results of the study.

As it is known, there are two types of costs in the enterprise: variable and fixed. Their structure can significantly affect the trend of changes in revenues or costs. This is due to the fact that each additional unit of production brings some additional yield, which covers fixed costs, and depending on the ratio of fixed and variable costs in the total cost structure, the total increase in marginal revenue from an additional unit of goods can represent a sharp change in profit. Once the breakeven point is achieved, the marginal profit is observed to grow faster than the level of marginal revenue. At this point it is possible to apply operational analysis which allows identifying the impact of the cost structure and volumes of production revenue on the company's financial results. On this basis it is possible to further identify the relationship between costs and revenues at different levels of production, to determine the most advantageous combination of price and sales volume, the ratio of fixed and variable costs, to minimize business risks, and, thus, contribute to an increase of enterprises' economic security. Operational analysis includes such important indicators as financial safety margin and operating leverage.

Financial safety margin is one of the indicators of an enterprise's financial condition, i.e. the level of its financial sustainability. There are two major methods of determining financial safety margin which are usually being used.

According to the first method, the calculation represent the difference between the actual (planned) sales volumes and break-even point, i.e. financial safety margin shows how many lei (1 USD = 18 Moldovan Lei) or tons of production can be reduced, without incurring losses. The higher the financial safety margin is, the more opportunities are found to maintain the relative level of profitability in case of decrease in sales revenue, which positively affects the economic security of an enterprise.

The formulas for calculating the financial safety margin indicator in absolute terms looks like as follows:

$$D = N - N_{min}, \quad (1)$$

$$D = Q - Q_{min}, \quad (2)$$

where: N и N_{min}- stand for the actual and breakeven (minimal) volumes of production revenue respectively in value terms;

Q и Q_{min} - stand for the actual and breakeven (minimal) volumes of production revenue respectively in volume terms.

The second method implies the calculation of the percentage of the financial safety margin to the actual (planned) volume. This value shows the percentage of a possible decrease in revenue for an enterprise to be able to avoid losses. The higher is an enterprise's financial safety margin, the more stable the enterprise is and the lower are its risks of incurring a loss.

$$D = \frac{N - N_{min}}{N} \cdot 100, \quad (3)$$

$$D = \frac{Q - Q_{min}}{Q} \cdot 100, \quad (4)$$

The absolute indicator of the financial safety margin in volume terms (D), using the indicator of the crop yield is determined by the formula:

$$D = q - q_{min}, \quad (5)$$

The relative indicator of the financial safety margin is calculated as:

$$D = \frac{q - q_{min}}{q} \cdot 100, \quad (6)$$

where: q – stand for the actual level of the crop yield.

Another indicator which reflects the state of economic security of an enterprise is *operating leverage (L)*. This indicator can be characterized quantitatively by the ratio between fixed and variable costs in their total amount and by the variability of the net profit indicator. It is higher in those companies, in which the ratio of fixed costs to variable costs is higher, and correspondingly lower in the opposite case. Understanding of the operating leverage mechanism allows to purposefully control the ratio of fixed and variable costs in order to improve the efficiency of an enterprise's current activity. This control is reduced to the change of operating leverage value under different conditions of the commodity market trends. The operating leverage indicator allows to determine fast enough (without profit and loss reporting) how changes

in sales revenues affect the net profit from the sales of production:

$$R = \frac{\Delta P}{\Delta N}, \quad (7)$$

where: ΔP - stands for growth of gross profit;
 ΔN - stands for growth of revenue.

Operating leverage demonstrates the percentage point change in the enterprise profit given a change in revenue by one percentage point.

Operating leverage characterizes the degree of an enterprise's business risk. The profits of the enterprise whose level of operating leverage is higher, are more sensitive to changes in sales revenues. The enterprise's activity with low operating leverage is associated with lower risk, but also with smaller remuneration (net profit).

It was established that there is an inverse relationship between the coefficient of financial

$$L = \frac{N - (TC - FC)}{P} = \frac{N - TC + FC}{P} = 1 + \frac{FC}{P} \quad L = 1 + \frac{FC}{P} \quad (10)$$

Product profitability (R) shows the profit that the enterprise receives per each unit of cost and is calculated as follows:

$$R = \frac{P}{Z} \quad (11)$$

where: Z – stands for the cost price of production in Moldovan lei.

Bearing in mind that according to equation 11, $P = R \cdot TC$, and the cost of production is $Z = TC$, on the basis of formulas 10 and 12, the operating leverage can be calculated as:

$$L = 1 + \frac{FC}{P} = 1 + \frac{FC}{TC \cdot R} = 1 + \frac{\beta}{R}$$

$$L = 1 + \frac{\beta}{R} \quad (12)$$

where β stands for the share of fixed costs in the total cost structure ($\beta = FC/TC$).

The given formula demonstrates that operating leverage is directly proportional to the relative weight of fixed costs in the total cost structure and is inversely related to an increase in the level of production profitability. In other words, business efficiency is higher (and the value of operating leverage is lower) in those enterprises, in which ceteris paribus the share of fixed costs is lower and production profitability is higher.

Financial safety margin (according to formula 8) may be represented by the following formula:

safety margin and the effect of operating leverage. The higher the effect of operating leverage, the lower the security level is and vice versa [1, p.136].

$$L = \frac{1}{D} \quad (8)$$

It is known that the operating leverage is determined by the formula:

$$L = \frac{N - VC}{P}, \quad (9)$$

where: N – stands for product sales revenue;
 VC – stands for variable costs.

Taking into account the fact that the total cost (TC) are equal to the sum of fixed (FC) and variable costs (VC), while profit (P) is the difference between the revenue (N) and total cost (TC), then

$$D = \frac{R}{R + \beta} \quad (13)$$

Only knowing the required optimal level of operating leverage and financial safety margin, an enterprise can plan its production activities, manage the costs of the enterprise, increase its own competitiveness and improve the level of its economic security.

Knowing the value of the operating leverage or financial safety margin, we can find the coefficient of profitability of products:

$$R = \frac{\beta}{L - 1} \quad (14)$$

$$R = \frac{\beta}{\frac{1}{D} - 1} \quad (15)$$

Let us consider further the features of calculating the financial safety margin and the operating leverage of agricultural enterprises in the Autonomous Territorial Unit of Gagauzia (ATU Gagauzia), located in the southern zone of the Republic of Moldova – in the area of high-risk (unstable) agriculture. Studies have shown that, in such circumstances, an enterprise is able to realize simple reproduction at the level of production profitability of 25% and above, while extended reproduction is possible at the level of 37% and higher [3, p. 76].

It has been proved that under conditions of unstable agriculture in the ATU Gagauzia, the average share of fixed costs of the enterprises producing crops in 2010-2012 constituted: [2, p. 23]:

- cereal and leguminous crops – 0,389;
- cereal and leguminous crops without corn – 0,413;
- corn – 0,549;
- sunflower – 0,648.

sunflower – 0,648.

Based on the formulas 12 and 13 let us determine the values of financial safety margin and operating leverage required for simple and extended reproduction on the planting area of the indicated types of crops. The results obtained will be called normative. Calculated data are presented in the table.

Table 1. Normative levels of financial safety margin and operating leverage for the production of basic crops in ATU Gagauzia

Crops	Share of fixed costs	Financial safety margin for reproduction(not less than)		Operating leverage for reproduction (not more than)	
		simple	extended	simple	extended
cereal crops	0,389	0,391	0,487	2,556	2,051
cereal crops without corn	0,413	0,377	0,473	2,652	2,116
corn	0,549	0,313	0,403	3,196	2,484
sunflower	0,648	0,278	0,363	3,592	2,751

Source: developed by the authors.

Let us present the indicators of financial safety margin and operating leverage in the

production and sale of basic crops in the ATU Gagauzia for 2007-2012 years in Figure 1.

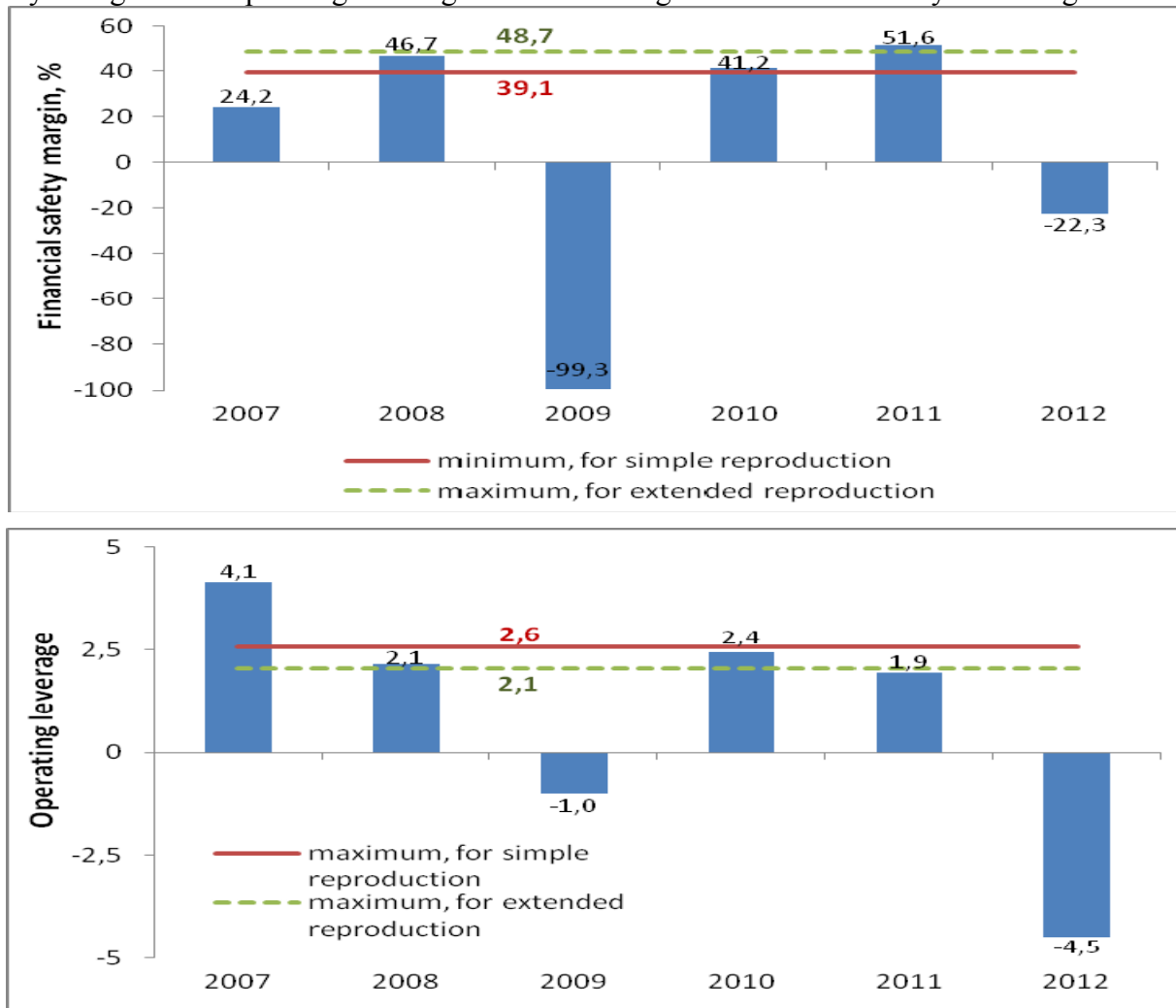

Figure 1. Levels of financial safety margin and operating leverage in the cultivation of cereal crops within enterprises of ATU Gagauzia for 2007-2012 years

Source: developed by the authors according to the Department of Agriculture of ATU Gagauzia

Operating leverage indicators are closely related to the level of financial safety margin. During the reported period, while production of cereal crops without corn and the corn itself the indicator of financial safety margin exceeded the minimum required level for simple reproduction during 3 years, and for the extended reproduction – during only two years (2010 and 2011). This demonstrates low sustainability and insufficient profitability of these types of crops, which negatively affects the level of economic security of enterprises and the industry as a whole.

Cultivation of sunflower proved to be more sustainable. Within the ten years' period, the enterprises of the Autonomy reached the required level of financial safety margin for maintaining simple reproduction during 7 years, and for extended reproduction -during 6 years respectively.

Let us present the calculated and actual average indicators of operating leverage in the production and sales of main types of crops in the Autonomy or the period of 2010-2012 years in Figure 2.

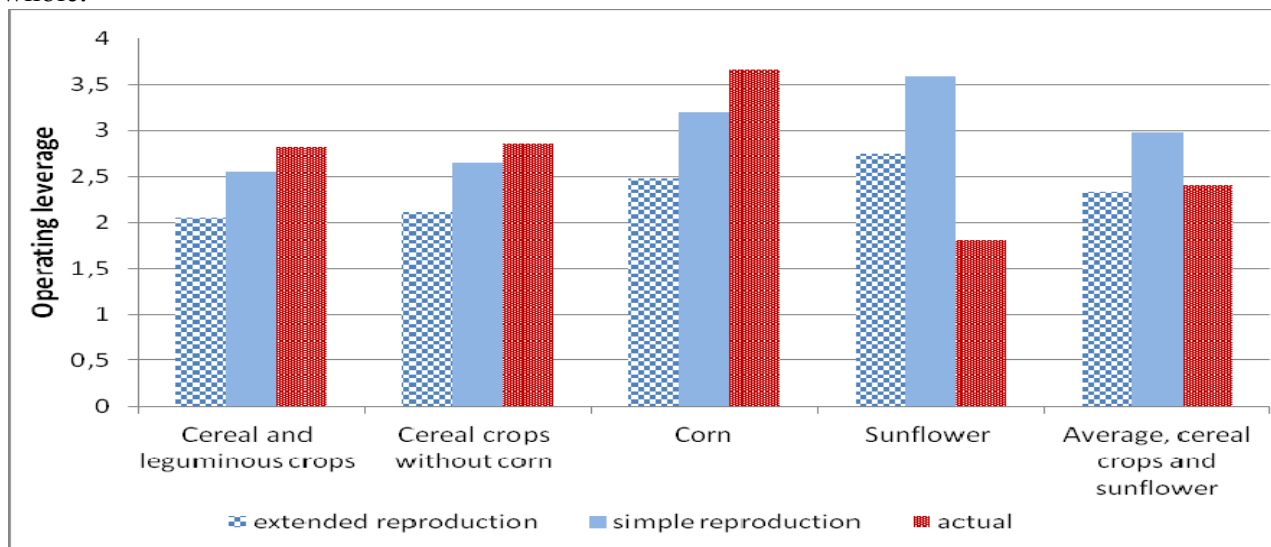

Figure 2. Indicators of average levels of operating leverage in the production of cereal crops and sunflower within the enterprises of ATU Gagauzia (2010-2012)

Source: developed by the authors according to the Department of Agriculture of ATU Gagauzia

The actual value of operating leverage as an indicator of economic security of cultivation of cereal crops is above the level required for extended reproduction by 37.7%, and is lower for sunflower by 34.6%. On average, during the cultivation of grain and sunflower the level of leverage for the years mentioned reached the value of 2,41 at the normative value is 2,334, that is, representing an excess of 3,3%. Thus, the majority of agricultural enterprises of the

autonomous region ensured safe production of basic crops on average for 2010 - 2012 years.

Conclusions the research showed a close relationship between the indicators of financial safety margin, operating leverage and profitability of production and confirmed the presence of significant potential for increasing the efficiency of production and sales of products, which will allow ensuring economic security of agricultural enterprises of the ATU Gagauzia.

References

1. *Parmacli D.M.* Methodology of Scientific Research in Economics / D.M. Parmacli // Text-book. Comrat State University, 2011. – 257 p.
2. *Parmacli D.M.* Certain Features of the Graphical Research Method in Agriculture / Parmacli D.M. // Economic growth in conditions of globalization: Intern. Scientific and Practical Conf. 9-th ed., oct. 16-17, 2014 : (in 2vol) scientific com.: Stratan Alexandru (et.al.); ed. bord. Bircă Iulita (et. al.). – Ch.: INCE, 2014. – P. 20-25.
3. *Todorici, L.* Perfecting the Mechanism of Ensuring Economic Sustainability of Agricultural Enterprises (on the basis of ATU Gagauzia) / *Todorici, L.* // Dr.Sc. Economics Thesis Paper. Chişinău, 2014. – 181 p.

The article has been received 16.02.2015

* * *

*М.М. ІГНАТЕНКО, кандидат економічних наук, докторант
Уманський національний університет садівництва*

Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств

Постановка проблеми. Аналіз сайтів найбільших світових компаній агробізнесу, а також вітчизняних агрохолдингів та великих переробних і харчових підприємств доводить про те, що всі вони тією або іншою мірою займаються благодійністю, формують соціальну відповідальність, хоча й під різними визначеннями. Вона представлена під багатьма категоріями, зокрема такими, як соціальна корпоративна відповідальність, корпоративне громадянство, корпоративна філантропія, корпоративні пожертви, корпоративна участь у житті громад, громадські заходи, корпоративна відповідальність і корпоративний суспільний маркетинг. Проте основним елементом визначення, який виражає їх соціально-економічний зміст, є вільний вибір. Мається на увазі добровільне прийняття зобов'язання щодо відбору й реалізації підходів та здійснення пожертв, які компанія бере на себе. Це зобов'язання має бути виконане застосуванням нових бізнес-підходів. Між тим в Україні питання соціальної відповідальності бізнесових структур, обґрунтування форм і механізмів її здійснення на рівні харчових та інших підприємств через недостатність або фрагментарність наукових розробок вимагають подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема поліпшення соціального розвитку, формування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, у тому числі харчових підприємств, є предметом наукових пошуків багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Окремі аспекти ви-

вчення цього процесу відображено в наукових роботах В.А. Вовка [2], А.М. Гриненка [3], О.О. Гречишкіної [4], Т.В. Калінеску [6] й ін. Так, передумовою успішного функціонування сучасних харчових підприємств в умовах соціалізації економіки, на думку Т.В. Калінеску, є правильний вибір стратегії соціальної відповідальності та соціального розвитку в цілому [6].

Існує багато розбіжностей у розумінні вагомості впливу соціальної відповідальності на соціальний розвиток, взаємозв'язку цих категорій на рівні харчових підприємств. А.М. Гриненко [3] у своїх дослідженнях розглядає соціальну відповідальність бізнесу як інструмент формування нової соціальної політики харчових підприємств, який втілений у такі заходи: соціальне страхування, соціальні виплати і компенсації, створення робочих місць, гідна заробітна плата, відповідальність перед громадськістю та споживачами, соціальне партнерство. Певні дослідники пропонують інше розуміння або ідентифікацію категорії соціальної відповідальності. Тому виникла потреба у встановленні її складу й структури з метою формування обґрунтованого управління та організаційно-економічного механізму її здійснення.

Мета статті – обґрунтування необхідності запровадження соціальної відповідальності як важливого самостійного напрямку діяльності бізнесових структур, підприємств і організацій; визначення аргументів та виявлення індикаторів, що вказують на поліпшення соціального розвитку в результаті втілення соціальної відповідальності у діяльність харчових підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Останнім часом Глобальний договір ООН для сталого суспільно-економічного й екологічного розвитку охоплює всі провідні суспільні сили багатьох країн світу: уряди, що визначили принципи цієї ініціативи; компанії, на діяльність яких він прагне вплинути; працівників, які виробляють товари та послуги; громадські організації, які представляють широке коло заінтересованих сторін.

У цьому контексті Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення необхідних соціальних стандартів життєдіяльності населення. Їхнє виконання декларується Конституцією й іншими важливими законами і нормативно-законодавчими актами країни. Але в умовах значного дефіциту державного бюджету, енерго- та ресурсозатратного виробництва, наявності тіньового сектору економіки держава не в змозі забезпечити своїм громадянам соціальні гарантії на належному рівні. Навпаки, мова йде про тотальну економію бюджетних коштів у зв'язку з потребами армії та проведенням антитерористичної операції на Сході, необхідністю облаштування біженців тощо. Тому саме бізнес, насамперед великий, має допомогти державі вирішувати соціальні питання, щоб уникнути громадянської війни, поділу країни, не залишитися разом із нею на "узбіччі" глобалізаційних процесів.

Соціальна стабільність і добробут населення держави повною мірою залежать від рівня розвитку економіки й самодостатності регіонів. Унаслідок численних реформ, змін умов господарської діяльності, банкрутства, продажів, злиття та поглинання окремих підприємств значно посилилася соціально-економічна диференціація регіонів України, що вимагає диференційованого підходу до управління регіонами з різними соціально-економічними проблемами. З'ясування питань, пов'язаних зі зростанням рівня соціально-економічного розвитку проблемних регіонів, підвищенням добробуту населення, неможливе без проведення ефективної соціальної політики на різних рівнях управління та організації суспільної життєдіяльності. Отже, соціальна політика – це комплекс соціально-економічних заходів держави, міс-

цевих органів влади, підприємств, спрямованих на реалізацію соціальних потреб суспільства на основі принципу соціальної відповідальності й справедливості перед кожним громадянином [1].

Як показує практика, чільне місце у соціальній політиці великих харчових компаній посідають освітні проекти, що розглядаються керівниками як важлива умова реструктуризації та модернізації виробництва, а також інші вкладення у "людський капітал". Організація харчовими підприємствами професійної підготовки кадрів – це, певною мірою, відповідь на руйнування ефективної за радянських часів системи професійно-технічної освіти, спроба розв'язати проблему постаріння кадрів і відсутність на ринку праці працівників відповідних професій та кваліфікації. Велике значення надається також формуванню так званих соціальних пакетів працівникам із метою попередження плинності кваліфікованих кадрів. Вони включають у себе пільги або додаткові виплати за користування телефоном, транспортом, інтернетом, забезпечення відпочинку.

Зовнішня соціальна політика харчових підприємств полягає у розбудові позитивних відносин підприємств з регіональною й місцевою владою. Зазначена політика реалізується у різних формах: підтримка соціальної інфраструктури, допомога бідним та інші форми благодійності, участь у великих соціальних проектах. Наприклад, компанія "Мак-Дональдз" щорічно, починаючи з 2005 року, проводить благодійну акцію "Всесвітній день допомоги дітям", за результатами якої купується медичне обладнання. Тільки в рамках однієї програми компанія закупила обладнання на суму близько 150 тис. дол. США.

Слід відзначити, що благодійність в Україні, незважаючи на її досить велике поширення, державою стимулюється вкрай недостатньо. Це, серед усього іншого, пов'язано з тим, що у країні під виглядом благодійності відбувається "відмивання грошей", не розроблений ефективний організаційно-економічний механізм здійснення й податкового стимулювання благодійності. На нинішній час соціальна відповідальність бізнесу в Україні реалізується стихійно,

проте можна виділити принаймні три рівні її реалізації: перший – стосується взаємин із державою і виявляється у повному та своєчасному виконанні податкових зобов'язань; другий – це виконання соціальних зобов'язань перед власними працівниками; третій – взаємодія із суспільством. Для харчових підприємств це має бути, насамперед, якість і безпека продовольчої продукції, яку вони виробляють, її відповідність встановленим вимогам та сертифікатам. Важливе значення має також власне благодійність у вигляді допомоги бідним, спонсорства, волонтерства, участі у місцевих, регіональних і національних соціальних програмах, акціях та проектах.

При цьому велике значення має визначення й урахування умов, в яких відбувається соціальна відповідальність бізнесу. Основною умовою формування в Україні її системи є, по-перше, політична стабільність, по-друге, незмінність законодавства та інституційна підтримка і, по-третє, розробка простого й прозорого податкового механізму. Як відомо, головним координатором соціальних проектів у регіонах є влада. У тих регіонах, де налагоджено тісні відносини між соціальними партнерами, бізнес, беручи участь у соціальних проектах, може розраховувати на одержання додаткових економічних ресурсів, підтримку та просування своєї власної справи, а також на політичні, економічні й майнові гарантії. До значущих економічних ресурсів слід віднести надання таким компаніям пільгових послуг, державного та соціального замовлення, введення єдиного податку на одержаний дохід.

Вивчаючи зміст категорії “відповідальність”, слід виходити з того, що соціальну відповідальність не можна зводити до одного з її різновидів: моральної, політичної, юридичної, професійної. Вона є родовим поняттям стосовно її різновидів. Найсуттєвіші риси й ознаки, які притаманні соціальній відповідальності, властиві також її окремим різновидам. Правову відповідальність необхідно вивчати у взаємозв'язку із соціальною. Це зумовлено тим, що економісти, філософи та соціологи, визначаючи соціальну відповідальність, відображають ті її риси, що пов'язані з моральною, політич-

ною, релігійною відповідальністю, але при цьому не повністю враховують ознаки юридичної відповідальності.

Так, В.В. Божкова [1] визначає соціальну відповідальність як обов'язок особи оцінити власні наміри й здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх – звітувати перед суспільством і нести покарання. Під соціальною відповідальністю розуміють також дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а в разі безвідповідальної поведінки, що суперечить вимогам норм чи порушує суспільний порядок, вони зобов'язані мати доповнювальний обов'язок особистого чи майнового характеру. С.В. Мельник [8] вважає, що поняття відповідальності поєднує дві форми, два різних види:

1) як реакцію суспільства на поведінку індивіда (суспільна відповідальність);

2) як систему відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста відповідальність).

Як зазначає І.М. Царик [9], соціальна відповідальність є виразом усієї багатоманітності соціальних відносин у бізнесі, у т.ч. на рівні харчових підприємств, та узагальнений вираз усіх її форм. Специфіка конкретних видів відповідальності зумовлена природою тих суспільних відносин, всередині яких вони виникли й існують у власній якісній визначеності. Соціальна відповідальність характеризується також як зовнішня негативна реакція з боку суспільства на дії суб'єкта, що порушує норми соціальної комунікації, і являє собою легітимну соціальну відповідь на неприпустиму поведінку через реалізацію принципу покарання. Соціальна відповідальність розуміється також як обов'язок індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні й моральні вимоги, які встановлюються суспільством, державою чи колективом.

З урахуванням викладеного вище можемо визначити, що соціальна відповідальність – це взаємозв'язок між особою, у т.ч. юридичною та суспільством, яке робить власний вибір відповідних стимулів і заходів заради досягнення добробуту й процвітання свого бізнесу та на користь наколишнього середовища. У науковій літературі при цьому відсутня єдність думок про кількість видів со-

ціальної відповідальності. Так, Н.Г. Діденко [5] вважає, що соціальна відповідальність складається з моральної й правової. На думку В.А. Вовк [2], соціальна відповідальність існує у формі політичної, правової та моральної відповідальності. В.М. Запихляк [10] до соціальної відповідальності відносить політичну, громадянську, партійну, виробничу, правову, моральну, сімейно-побутову, а С.В. Мельник [8] пропонує класифікацію, що об'єднує всі ці види відповідальності, приєднуючи до них економічну, національну й державну.

У науковій літературі виділяють такі види відповідальності: моральна, персональна, політична, соціальна. Вважається, що у суспільстві існує стільки різновидів соціальної відповідальності, скільки в ньому діє соціальних норм. Досить обґрунтовано вважаємо класифікацію соціальної відповідальності за неправовою та правовою ознаками. Неправова – не має юридичного характеру й виступає у формі моральної, політичної, корпоративної, релігійної, етичної.

Так, моральна відповідальність настає у випадку порушення традицій, звичаїв, норм культури та естетичних норм. Вона відображається у суспільному осуді й соціальному відмежуванні від суб'єкта, що порушує чи ухиляється від виконання норми поведінки. Політична відповідальність настає при порушенні норм, дотримання яких покладається суспільством на публічного політика. Її призначенням є забезпечення упорядкування політичної сфери суспільних відносин демонстрацією недовіри, необранням політика на новий термін до представницького органу, виключенням з певної організації.

Корпоративна відповідальність настає у випадку порушення корпоративних правил, які прийняті певною соціальною, виробничо-економічною або суспільною (громадською) структурою та не мають правового значення. Відображається в осуді членами корпорації чи виразі недовіри порушнику.

Очевидно, що соціальна відповідальність вже давно стала невід'ємною складовою бізнесу й головним важелем для поліпшення соціального розвитку харчових підприємств багатьох розвинутих країн. На засадах світового досвіду можна сформулювати критерії,

дотримання яких дає змогу визначити окрему організацію як соціально відповідальну: виготовлення та реалізація якісної продукції; підвищення фаховості працівників; добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств; реалізація корпоративних програм з охорони й зміцнення здоров'я співробітників; реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу; участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес, про продукти харчування, науково обґрунтоване споживання продовольства, здоровий спосіб життя [5]. Відзначимо, що аргументами поліпшення соціально-економічного розвитку харчових підприємств завдяки запровадженню соціальної відповідальності є:

забезпечення суспільної репутації харчових підприємств і бізнесу в їх середовищі;

зростання довіри суспільства до діяльності харчових підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності;

підвищення професіоналізму й розвиток кадрового потенціалу харчових підприємств;

можливість формування безпечного внутрішнього та зовнішнього середовища розвитку харчових підприємств;

можливість формування нових партнерських відносин з метою розширення бізнесу й збільшення його доходності.

Поліпшення соціального іміджу харчових підприємств, а разом з тим і формування їх нової соціальної політики, цілком можливе завдяки запровадженню соціальної відповідальності у повсякденну роботу, надання їй статусу постійної. У свою чергу, це буде корисним не лише для харчового підприємства, його галузі або регіону розміщення, а й для суспільства та держави у цілому.

Висновки. В умовах соціально орієнтованої економіки дедалі зрозумілішою стає суть успішного конкурентного функціонування й розвитку сучасних харчових підприємств, для яких важливим є не тільки раціональна складова управління, а також персонал, його лояльність, кваліфікація, компетентність. Поряд із позитивним загальним соціальним іміджем і діловою репутацією це також є важливим стратегічним

ресурсом харчових підприємств. Тому для досягнення стратегічних цілей та ефективності соціального розвитку суб'єкта господарювання соціальну відповідальність можна розглядати як напрям дій щодо розвитку компетенції, лояльності й ефективності роботи персоналу у поєднанні із задоволенням потреб і очікувань інших, заінтересованих у діяльності підприємства суспільних груп: власників, споживачів, бізнес-партнерів, громадськості.

З огляду на викладене можна стверджувати, що, взявши на себе соціальну відповідальність, суб'єкти господарювання можуть одержати позитивні результати в економічному та іміджевому планах. А це означає формування надійного партнерства, одержання прибутку, прихильність нових партнерів, поліпшення іміджу підприємства й розвиток бізнесу в перспективі. Отже, управління соціальним розвитком харчових підприємств здійснюватиметься на вищому рівні.

Список використаних джерел

1. Божкова В.В. Соціально відповідальний бізнес як один із напрямків поліпшення іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання / В.В. Божкова, Л.Ю. Сагер // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 145-153.
2. Вовк В.А. Формування соціальної політики підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / В.А. Вовк; Харк. нац. екон. ун-т. – Харків, 2005. – 21 с.
3. Гриненко А.М. Соціальна політика підприємства: методологічний аспект / А.М. Гриненко // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Социально-трудовые отношения в современных экономических условиях: Сб. науч. тр. – Т. 2. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2001. – С. 12-20.
4. Гречишкіна О.О. Концептуальні засади управління соціально-економічним розвитком підприємства / О.О. Гречишкіна // Економічний простір: зб. наук. пр. – № 28/2. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – С. 154-158.
5. Діденко Н.Г. Соціальна відповідальність бізнесу як складова соціального партнерства в системі соціально-трудових відносин в Україні / Н.Г. Діденко // Менеджер. – 2007. – № 4. – С. 31-35.
6. Калінеску Т.В. Стратегічний потенціал підприємства: формування та розвиток: [моногр.] / Т.В. Калінеску, Ю.А. Романовська, О.Д. Кирилов. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2007. – 272 с.
7. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf
8. Мельник С.В. Методичні рекомендації щодо формування та впровадження в Україні системи соціальної відповідальності бізнесу / С.В. Мельник, Д.Д. Чумаков, М.М. Мартиненко. – Луганськ: ДУНДІ СТВ, 2012. – 28 с.
9. Царик І.М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки: [моногр.] / І.М. Царик. – Чернігів: Чернігівський держ. ін-т права, соціальних технологій та праці, 2011. – 152 с.
10. Запхляк В.М. Проблеми та перспективи розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні / В.М. Запхляк, В.Ю. Грунтковський // Наук. вісн. Чернівецького нац. ун-ту: зб. наук. праць. – Вип. 557-558. Економіка. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 96-99.
11. Офіційний сайт Міністерства економіки України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і допов.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
13. Porter M.E. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility / M. E. Porter, M. R. Cramer // Harvard Business Review. – 2006. – December. – P. 78-92.
14. B. Willard. CSR Efforts Correlate with Employee Engagement. – Oct 12th, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sustainabilityadvantage.com/2010/10/12/csr-effortscorrelate-with-employee-engagement/>.
15. Carroll A.B. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders / A.B. Carroll // Business Horizons. – № 34(4). – P. 39-48.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014 р.

* * *

УДК 332.338.431.2:30.101.2:342

*Є.М. ВЛІЗЛО, кандидат наук з державного управління,
заступник директора з науково-виробничого забезпечення
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінка спільних ресурсів регіонів

Постановка проблеми. Сучасний етап регіонального розвитку в Україні залежить від багатьох чинників, які все більше набувають системних властивостей. Провідними умовами розвитку є регіональні спільні ресурси, ефективне використання яких, як засвідчила практика, великою мірою залежить від якості, повноти, своєчасності, об'єктивності їхньої оцінки. На сучасному етапі оцінка регіональних ресурсів в Україні здійснюється на основі суми кількісної характеристики показників [1, с. 95]. Цілісне використання регіональних ресурсів досліджується недостатньо глибоко. У процесі оцінки поза увагою дослідників залишаються процеси інвентаризації наявної якості та кількості різних видів ресурсів, виявлення обсягів необхідних ресурсів для досягнення поставлених цілей, динамічні зміни внутрішніх і зовнішніх умов формування й використання регіональних ресурсів, їх оперативне врахування в умовах глобальних трансформацій відносин власності, форм і методів господарювання й управління [2, с. 9-14]. Аналіз світової та національної літератури дає підстави для висновку, що при оцінці регіональних спільних ресурсів застосовується кількісний підхід без достатньої систематизації процесу оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній термінології в Україні введено поняття спільні ресурси. У журналі «Економіка АПК» (2014 р., № 10) у статті «Про питання управління спільними ресурсами на селі у світлі світових досягнень» (Нелеп В.М., Фурсенко М.І., Висоцька О.М., Фурсенко І.М.), автори аргументують необхід-

ність введення в науковий обіг поняття «спільні ресурси» [1]. Інші автори (Булавка О.Г., Ставнича Л.А.) [3] досліджують окремі складові спільних ресурсів (місцеві бюджети). Фундаментальним дослідником спільних ресурсів є лауреат Нобелівської премії в галузі економіки 2009 року Еліонор Остром [4-6].

Мета статті – обґрунтувати необхідність системного підходу до оцінки спільних регіональних ресурсів на базі відповідної методології.

Виклад основних результатів дослідження. Спільні ресурси — це певний порядок і взаємодія об'єктів та систем живої й неживої природи, складові природного середовища, діяльності людей, які формують системи і моделі управління (внутрішні та зовнішні) господарським розвитком, їх інформаційне, правове, організаційне, технічне, технологічне й інше забезпечення, які використовуються у процесі суспільного виробництва на національному та міжнародному рівнях для задоволення спільних матеріальних, культурних і духовних потреб людини, суспільства й держави.

Аналіз методології оцінки спільних регіональних ресурсів у національній та зарубіжній науковій літературі виявив такі аспекти. Як зазначають вітчизняні автори, в законодавстві України відсутнє поняття «спільні ресурси» [1, с. 93]. Це справедливо пов'язують із відносинами власності. Усі ресурси (природні, економічні, соціальні, інформаційні) мають комусь належати (бути у приватній, комунальній чи державній власності) [1, с. 93]. Далі автори справедливо зазначають, що окремо існує поняття «права спільної власності» на «спільне майно» –

© Є.М. Влізло, 2015

«майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності» (ст. 355 Цивільного кодексу України) [7]. Слід також зазначити важливість вирішення економічною теорією суспільної власності, де три її функції – володіння, розпорядження, користування – належать не одному приватному суб'єкту, а багатьом, групі осіб, колективу чи суспільству в цілому [цит. за 1, с. 93].

В українському селі виділяють такі основні спільні ресурси: земельні, водні, соціальної сфери, соціальні, фінансові, інформаційні [1, с. 94].

«Спільні ресурси» у зарубіжній науковій літературі – це «природна або штучна система», що відповідає таким класифікаційним ознакам: виключність – доступ до користування ресурсом можна обмежити з мінімальними витратами; суперництво – конкуренція за доступ до використання ресурсу; подільність – здатність ресурсу бути поділим на частки; вичерпність – можливості використання обмежені скінченністю ресурсу [цит. за 1, с. 93].

Сучасний динамічний етап науково-технологічного становлення нових технологічних укладів, формування нової економіки, розвиток глобальних процесів, якісні зміни в екології нашої планети, нові демографічні процеси потребують нової якості та великої кількості ресурсів, що зумовлює необхідність науково обґрунтованого процесу їхньої оцінки як провідної ланки макроекономічного управління спільними ресурсами у певному регіоні. Динаміка глобальних економічних процесів у світі зумовлює необхідність адаптації національних інструментів до глобальних вимог, викликів, які впливають на ефективність систем управління спільними ресурсами у даному регіоні.

В українській науковій літературі розроблено методологію оцінки складних об'єктів [8, с. 270-290], яку слід застосовувати при оцінці якості, необхідних обсягів спільних ресурсів, які потребує для розвитку той чи інший регіон.

Зміст означеної методології оцінки вигідно відрізняється від інших систем чіткою структуризацією процесу оцінки, складовими частинами якої є визначення об'єкта оцін-

ки, формування її критеріїв, конкретизація показників, встановлення міри оцінки, конкретизація повноважень і відповідальності суб'єктів, які беруть участь в оцінці. Об'єктивність, структуризація процесу оцінки, своєчасність характеризують її основний зміст. Основними властивостями даної методології оцінки є визначеність, конкретність, повнота, превентивність.

Структуризація процесу оцінки спільних ресурсів у даній методології здійснюється за таким алгоритмом: спочатку конкретизується об'єкт оцінки, визначаються її критерії; до кожного критерію встановлюються показники оцінки, а по кожному показнику – своя міра оцінки (максимум, мінімум, норма, факт). У науковій економічній літературі, яка аналізує господарські процеси економіки, як зазначається у даній науковій праці [8], немає визначеності, чіткості, однозначності. Критерії подаються як показники, а показники – як критерії. Кількісні характеристики показників для досягнення поставлених цілей встановлюються залежно від досягнутого рівня (дана методика застосовується у періоди росту економіки). У результаті процес визначення видів, якості й кількості спільних ресурсів певного регіону здійснюється спонтанно, хаотично, не конкретно, не визначено. Процес оцінки зводиться в основному до встановлення обсягів фінансових ресурсів залежно від досягнутого рівня у минулому році з певним ростом, що необхідно для досягнення поставлених цілей. Критерії та показники не виділяються і не розділяються. Міра оцінки не конкретизується, не визначаються її абсолютні характеристики і невідомо, чи достатньо даних обсягів (наприклад, фінансових) ресурсів для досягнення поставлених цілей.

Основним змістом вище зазначеної методології є чітка структуризація процесу оцінки. Продуктивним у даній методології, що конкретизує процес оцінки, робить його визначеним, є наукове обґрунтування об'єкта оцінки, характеристики критеріїв, показників і міри оцінки, встановлення повноважень та відповідальності суб'єктів оцінки, характеристики алгоритму оцінки.

Об'єктивність процесу оцінки залежить від того, наскільки чітко визначено об'єкт

оцінки. Ми розглядаємо як цілісний об'єкт усі спільні ресурси даного регіону, які необхідні для досягнення поставлених цілей. Для цього потрібно здійснити аналіз видів ресурсів регіону. На практиці, особливо на етапі формування планів соціально-економічного розвитку районів, областей, встановлюються обсяги фінансових ресурсів і визначаються джерела їх наповнення.

Системний підхід до процесу оцінки спільних ресурсів регіонів потребує конкретизації видів спільних ресурсів на основі дотримання певних правил, які розуміються та приймаються усіма учасниками процесу однозначно. Ці правила зумовлюють необхідність виділення комплексу їхніх критеріїв оцінки. У цьому контексті кожен процес, який здійснюється в економіці, у тому числі й процес визначення спільних ресурсів, має розглядатися з різних сторін на базі виділення критеріїв оцінки. Встановлення комплексу критеріїв робить процес оцінки конкретним, об'єктивним, якісно визначеним, однозначним, повним (різнобічним).

Оцінка спільних ресурсів регіону як цілісного об'єкта має характеризуватися з різних сторін. Вищенаведена методологія [8, с. 270-290] передбачає, що спільні ресурси того чи іншого регіону мають бути охарактеризовані комплексно. Кожен критерій оцінки характеризує якість однієї зі сторін господарського процесу або об'єкта. Процес встановлення якості змісту (спільних ресурсів регіону) об'єкта здійснюється на основі таких критеріїв оцінки: економічних, соціальних, екологічних, інформаційних, технічних, технологічних, природних, штучних і т. ін. Кожен критерій може мати безліч показників, які забезпечують кількісну оцінку кожного критерію з різних сторін, наприклад, економічний критерій має відповідні показники, які характеризують собівартість видобутку певного ресурсу, вартість перевезення до об'єктів, де даний ресурс використовуватимуть тощо [2, с. 270-287; 8].

Порівняльний аналіз оцінки спільних ресурсів у вимірі вищенаведеної методології оцінки показав такі результати. Наприклад, оцінка ресурсів за Еліонор Остром доводить, що характеристика ресурсів як «природних або штучних» характеризує критерії

їх походження: природний – означає їхню належність до навколишнього середовища; штучний – можливість їхнього відтворення господарськими системами. Подальша характеристика спільних ресурсів на основі класифікаційних ознак зумовлює необхідність виділення критеріїв і показників оцінки. Класифікаційні ознаки спільних ресурсів за Еліонор Остром: виключність – доступ до користування ресурсом можна обмежити з мінімальними витратами; суперництво – конкуренція за доступ до використання ресурсу; подільність – здатність ресурсу бути поділений на частки; вичерпність – можливості використання обмежені закінченістю ресурсу.

Розподіл ресурсів за ознаками «виключність», «вичерпність» «суперництво» належить до якісних характеристик об'єкта. Ознаки «виключність», «вичерпність» стосуються однієї сторони – їх природного походження (обмеженість, закінченість, невідтворюваність), «суперництво» – іншої, механізму їх використання в умовах ринку. Ознака «подільність» стосується міри спільних ресурсів, вона протистоїть їх «неподільності», що зумовлюватиме спосіб їхнього використання.

Порівняльний аналіз даних методик показує, що вадою застосування оцінки спільних ресурсів на основі ознак є взаємоперехід однієї ознаки в іншу, що розмиває якість різних сторін ресурсу, посилює невизначеність у встановленні кількості спільних ресурсів, необхідних для досягнення поставленої мети на даній території.

«Подільність» – новий критерій спільних ресурсів, за яким здійснюється їхня оцінка. «Подільність» – критерій однозначний. Розподіл ресурсів за природним критерієм – земля, ліси, пасовища, водні ресурси, повітря, корисні копалини, енергія вітру, сонця, клімат та інші зумовлює необхідність встановлення системи показників кожного природного ресурсу. Кожен із названих ресурсів за природним критерієм має безліч показників, які також мають свою міру. Наприклад, головний природний ресурс – земля оцінюється на основі показників: абсолютні – гектари, відносні – урожайність (ц/га), процент гумусу, процент розорюваності, процент за-

бруднення та ін. Кількісні характеристики показників мають чотири значення – максимум, мінімум, норма, факт [8].

Усебічна і повна оцінка спільних ресурсів регіону потребує виділення критеріїв, які характеризують можливість їх відтворення. Наприклад, природні ресурси поділяються на відтворювані (енергія вітру, сонця, води, температури) й невідтворювані (поклади корисних копалин – вугілля, нафта, газ). Крім того, відтворювані ресурси, у свою чергу, необхідно розділити на відтворювані природні (вищеназвані) та на відтворювані штучні спільні. До штучних (відтворюваних) ресурсів належать будівлі, споруди, суспільна інфраструктура, дороги, комунальний транспорт, електричні, водні, теплові комунікації тощо [1, с. 92].

До штучних (відтворюваних) спільних ресурсів регіону належать також економічні, соціальні, трудові, інфраструктурні, інформаційні, технічні, технологічні, духовні, моральні, системні, політичні, правові й т. ін. [8].

Комплексна оцінка використання спільних ресурсів здійснюється на основі критерію «ефективності». Оцінка ефективності використання спільних ресурсів здійснюється, зокрема, на основі кількісного підходу, яка характеризує ті чи інші сторони виробничої діяльності. Так, окремі сторони ефективності використання спільних ресурсів на селі розглядаються у публікаціях [3; 9, с. 100-101]. Оцінка ефективності управління у сільськогосподарському виробництві здійснюється на основі класичних показників, якими користуються вітчизняні й зарубіжні фахівці аграрного сектору: собівартість, рівень рентабельності виробництва і капіталу, прибутковості, маржинальності, період окупності проєктів. Дослідження оцінки ефективності спільних ресурсів регіонального розвитку здійснюється розрахунком системи показників собівартості кожної операції, на базі якої виявляється рівень рентабельності усього виробничого процесу.

В українських публікаціях зазначається, що новими і найменш дослідженими серед спільних ресурсів є інформаційні. До них належить інформація щодо унікальних особливостей населених пунктів сільради: історичні події, пам'ятки, відомі особистості –

вихідці з цих місць, природні явища, народні ремесла [1, с. 93]. Погоджуючись із даною трактовкою інформаційних ресурсів слід зазначити, що до їх характеристики мають застосовуватися найновіші досягнення у методології оцінки спільних ресурсів. Це зумовлюється особливою функцією інформаційних ресурсів, функцією супроводу всіх інших спільних ресурсів.

До найменш досліджених спільних регіональних ресурсів належать також системні ресурси, які забезпечують, у тому числі, управління спільними ресурсами, що потребує чіткого формування правил поведінки господарських суб'єктів у процесі використання спільних ресурсів.

Наступним важливим етапом у методології оцінки спільних ресурсів регіону є встановлення повноважень та відповідальності суб'єктів, які беруть участь у використанні спільних ресурсів. У науковій літературі виділяють правила ефективного управління спільними ресурсами. За Еліонор Остром, це такі [цит за: 1, с. 94]:

- прозорість кордонів – спільний ресурс повинен мати свої визначені кордони й чітко визначене коло осіб (домогосподарств) – «присвоювачів», які мають право одержувати зиск від використання спільних ресурсів;

- розробка правил користування спільними ресурсами на місцевому рівні;

- активна участь користувачів в управлінні спільними ресурсами й моніторингу за їх використанням;

- чіткі механізми вирішення суперечок і конфліктів;

- градуйовані санкції до порушників правил;

- відсутність перепон державних органів влади до створення інституцій з управління спільними ресурсами на місцевому рівні;

- для підвищення ефективності управління спільними ресурсами у разі значної кількості присвоювачів важливо створювати «вкладені» інституції з метою дотримання на місцях вищезазначених правил.

Погоджуючись із вищенаведеним переліком правил для суб'єктів у процесі використання спільних ресурсів регіонів вважаємо, що дані правила є необхідними, але недостатніми для ефективної взаємодії усіх суб'єктів, які беруть участь у процесі вико-

ристання спільних ресурсів. Ці правила написані для регіональних суб'єктів, які діють у полі певного регіону, однак вони перераховані у лінійному вимірі: один за одним. Глибинне проникнення у технологію взаємодії регіональних суб'єктів у процесі використання спільних ресурсів потребує розгортаної характеристики їх інтересів [8].

Перш ніж приступати до вирішення суперечок і конфліктів (за Еліонор Остром) між суб'єктами (вирішення яких завжди матиме наздоганяючий характер, а розв'язання одних суперечностей породжуватиме інші), необхідно переходити на превентивне управління встановленням об'єктивних та суб'єктивних суперечностей і завчасною розробкою механізмів, які їх враховують у процесі використання спільних ресурсів регіону [8].

Висновки. Таким чином, вищенаведені матеріали наукових вітчизняних і зарубіжних досліджень дають підстави для таких висновків.

1. Спільні ресурси – це певний порядок та взаємодія об'єктів і систем живої й неживої природи, складові природного середовища, діяльності людей, які формують системи і моделі управління (внутрішні й зовнішні) господарськими розвитком, їх інформаційне, правове, організаційне, технічне, технологічне та інше забезпечення, які використовуються у процесі суспільного виробництва на національному й міжнародному рівнях для задоволення спільних матеріальних, культурних і духовних потреб людини, суспільства та держави.

2. В Україні оцінка спільних ресурсів регіонів здійснюється на основі їх кількісної оцінки, яка зводиться до встановлення обсягів фінансових ресурсів у плановому році,

які встановлюються залежно від досягнутого рівня у минулому.

3. Сучасний динамічний етап науково-технологічного становлення нових технологічних укладів, формування нової економіки, розвиток глобальних процесів, якісні зміни в екології нашої планети, нові демографічні процеси потребують нової якості та великої кількості ресурсів, що зумовлює необхідність науково обґрунтованого процесу їх оцінки як провідної ланки макроекономічного управління спільними ресурсами у певному регіоні. Динаміка глобальних економічних процесів у світі зумовлює необхідність адаптації національних інструментів до глобальних вимог, викликів, які впливають на ефективність систем управління спільними ресурсами у даному регіоні.

4. Оцінка спільних ресурсів регіонів має здійснюватися за відповідною методологією на основі розробки критеріїв оцінки, показників оцінки, міри оцінки, конкретизації повноважень і відповідальності суб'єктів оцінки у процесі використання спільних ресурсів.

5. Спільні ресурси доцільно оцінювати на основі економічних, правових, соціальних, екологічних, інформаційних, технічних, технологічних, природних та інших критеріїв. Кожен критерій має безліч показників, кожен показник має чотири значення міри: максимум, мінімум, норма, факт.

6. Для ефективного використання спільних ресурсів у регіоні потрібно здійснити перехід від наздоганяючого до превентивного управління, яке передбачає завчасне визначення об'єктивних та суб'єктивних суперечностей між регіональними суб'єктами, розробку механізмів їх зняття до процесу їхнього використання.

Список використаних джерел

1. *Нелен В.М.* Про питання управління спільними ресурсами на селі у світлі світових досліджень / В.М.Нелен, М.І. Фурсенко, О.М.Висоцька, І.М.Фурсенко // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 92–98.
2. *Кірова Л.Л.* Організаційно-економічні засади розвитку світового сільськогосподарського ринку в сучасних сільськогосподарських умовах / Л.Л. Кірова // Вісн. Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2014. – №3 (27). – С. 9-14.
3. *Булавка О.Г.* Місцеві бюджети – основа розвитку сільських територіальних громад / О.Г. Булавка, Л.А. Ставнича // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 127-133.
4. *Остром Еліонор.* Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / Еліонор Остром ; [пер. з англ. Тетяни Монтян]. – К.: Наш час, 2012. – 398 с.
5. *Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges / E. Ostrom, J. Burger, Ch.B. Field, R.B. N D.Policansky // Science. Vol. 284. – Ks 5412. – 9 April 1999. – P. 278-282.*
6. *The Drama of the Commons / E. Ostrom T. Dietz, N. DolSak, P.C. Stem, S. Stonich and E.u. Weber, Eds. //] Research Council, Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences Education.: Washington, DC : National Academy of Sciences Press. – 2002. – Режим доступу: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=10287.*

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV). – Режим доступу: [http:// zakon4. rada.gov.ua/laws/show/435-15](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15).

8. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: навч. посіб. / В.Ф. Мартиненко. – К.: Вид-во НАДУ, 2008. – 298 с.

9. Сас О.О. Оцінка ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях / О.О. Сас // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 99-105.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

*

УДК 63: 314(477)

*Г.І. САБЛУК,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях

Постановка проблеми. У всі періоди людської цивілізації було відомо, що життєвий рівень суспільства залежить від добробуту сільських поселень. Досвід Західної Європи, США, Японії та інших країн підтверджує ту незаперечну істину, що для успішного функціонування держави потрібно дбати про сільськогосподарське виробництво. Чим краще буде жити село, тим потужніше розвиватимуться всі території держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального розвитку села займалась багато вчених: Е. Лібанова [1; 2], В. Юрчишин [5], К. Якуба [3; 4], І. Прокопа [7], О. Булавка [6], В. Дієсперов [10] та ін. Проте, виходячи із потреб нинішнього селянського життя, є безліч невирішених завдань цього плану, які потребують подальшого всебічного вивчення.

Мета статті – на основі аналізу стану сільськогосподарського виробництва, демографічної ситуації, що склалася в аграрній сфері України, розробити пропозиції щодо покращення умов життя і праці в сільській місцевості, зокрема, виділити роль жінки-селянки, жінки-трудівниці.

Виклад основних результатів дослідження. За роки незалежності значних змін зазнала ситуація в українському селі, його роль у суспільстві: зникла колгоспно-

радгоспна система, у селі виник дефіцит робочих місць, а з цієї причини почалася інтенсивна міграція жителів села, особливо кваліфікованих кадрів – найбільш працездатної кваліфікованої робочої сили. Як наслідок, в Україні наростає процес обезлюднення сіл, а потенціал людей, які залишилися проживати в сільській місцевості, формують переважно люди похилого віку.

На сьогодні в Україні багато неперспективних сіл, які на порозі загибелі, а мільйони селян – на межі виживання. Але якщо людина покине землю, яка освоювалася працею багатьох поколінь селян, ця земля не буде оброблятися і втратить родючість.

Потрібно всім у державі замислитись над тим, як припинити переселення людей із сіл у міста. Вирішення цієї проблеми залежить головним чином від того, як розвиватимуться сільські території. Адже відомо, якщо розвиватимуться території, то розвиватимуться регіони, а в цьому все багатство країни.

У чому полягає розвиток сільських територій? Це відродження родючості землі, природи, оздоровлення лісів, збереження чистоти повітря, води, річок та озер. Це розвиток поселенської мережі з повноцінним формуванням середовища проживання селян, спрямованого на створення розширеного відтворення населення, сприятливих умов зайнятості людей, поліпшення їх культурно-побутових соціальних послуг, що можливе за умови інвестування господарської діяль-

© Г.І. Саблук, 2015

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV). – Режим доступу: [http:// zakon4. rada.gov.ua/laws/show/435-15](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15).

8. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: навч. посіб. / В.Ф. Мартиненко. – К.: Вид-во НАДУ, 2008. – 298 с.

9. Сас О.О. Оцінка ефективності управління у великотоварних агропромислових формуваннях / О.О. Сас // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 99-105.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

*

УДК 63: 314(477)

*Г.І. САБЛУК,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях

Постановка проблеми. У всі періоди людської цивілізації було відомо, що життєвий рівень суспільства залежить від добробуту сільських поселень. Досвід Західної Європи, США, Японії та інших країн підтверджує ту незаперечну істину, що для успішного функціонування держави потрібно дбати про сільськогосподарське виробництво. Чим краще буде жити село, тим потужніше розвиватимуться всі території держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального розвитку села займалась багато вчених: Е. Лібанова [1; 2], В. Юрчишин [5], К. Якуба [3; 4], І. Прокопа [7], О. Булавка [6], В. Дієсперов [10] та ін. Проте, виходячи із потреб нинішнього селянського життя, є безліч невирішених завдань цього плану, які потребують подальшого всебічного вивчення.

Мета статті – на основі аналізу стану сільськогосподарського виробництва, демографічної ситуації, що склалася в аграрній сфері України, розробити пропозиції щодо покращення умов життя і праці в сільській місцевості, зокрема, виділити роль жінки-селянки, жінки-трудівниці.

Виклад основних результатів дослідження. За роки незалежності значних змін зазнала ситуація в українському селі, його роль у суспільстві: зникла колгоспно-

радгоспна система, у селі виник дефіцит робочих місць, а з цієї причини почалася інтенсивна міграція жителів села, особливо кваліфікованих кадрів – найбільш працездатної кваліфікованої робочої сили. Як наслідок, в Україні наростає процес обезлюднення сіл, а потенціал людей, які залишилися проживати в сільській місцевості, формують переважно люди похилого віку.

На сьогодні в Україні багато неперспективних сіл, які на порозі загибелі, а мільйони селян – на межі виживання. Але якщо людина покине землю, яка освоювалася працею багатьох поколінь селян, ця земля не буде оброблятися і втратить родючість.

Потрібно всім у державі замислитись над тим, як припинити переселення людей із сіл у міста. Вирішення цієї проблеми залежить головним чином від того, як розвиватимуться сільські території. Адже відомо, якщо розвиватимуться території, то розвиватимуться регіони, а в цьому все багатство країни.

У чому полягає розвиток сільських територій? Це відродження родючості землі, природи, оздоровлення лісів, збереження чистоти повітря, води, річок та озер. Це розвиток поселенської мережі з повноцінним формуванням середовища проживання селян, спрямованого на створення розширеного відтворення населення, сприятливих умов зайнятості людей, поліпшення їх культурно-побутових соціальних послуг, що можливе за умови інвестування господарської діяль-

© Г.І. Саблук, 2015

ності. Жити на селі – означає постійно спілкуватися з навколишнім природним середовищем, що є надійним і осяваючим процесом фізичного оздоровлення та духовного зцілення. Бо вся краса сільська, що панує навколо людини, надійно її захищає і збагачує душу. І в цьому істина боротьби за людське життя, його тривалість. При цьому важливо розуміти, що зберігаючи плоди колосальної роботи природи, яка, до речі, самовідроджується, людство стоїть на шляху вирішення проблеми благоустрою сільських територій й розквіту села, а це і є головною метою нашого життя.

Тільки за таких умов активнішою буде робота по поверненню до землі справжнього господаря, а сільськогосподарське виробництво буде визначальним у зміцненні економіки країни. Земля, як спадщина, повинна переходити від батька до сина і бути задіяною в господарському використанні. У цьому вбачається послідовність, патріотизм, дбайливе ставлення до землі, бо на ній народилася людина і вона є хранителем історії свого рідного краю.

Селяни прагнуть обнадійливих змін, ніхто не заперечує про активність і плідність роботи. Вони в очікуванні дій, виважених реформ, бо відчувають єдність із землею, а це і ліси, і ґрунти, і уся природа. Тому на перший план в нашому суспільстві виходить „людський фактор”, що часто порівнюється з поняттям трудового потенціалу як виробничої системи. А це питання дієве тоді, коли постає проблема обліку людських затрат, зусиль, вимірюваних їхніми талантами, знаннями, вірою та іншими людськими факторами. Все залежить від того, якою мірою і в якому середовищі працює людина, яку можливість має для самостійного прийняття рішення – бути виконавцем чи контролюючою особою. При цьому слід враховувати всі побажання й сподівання сільського трудівника, спосіб його життя та умови середовища.

Відомо, що матеріальні та культурно-побутові умови життя на селі не відповідають потребам сільського населення. Недооцінка людського фактору призвела до посилення міграційних процесів, які характеризуються зниженням народжуваності населення, підвищенням смертності, причому

ріст смертності перевищує ріст народжуваності.

Відчутно збільшився дефіцит кваліфікованих кадрів, що значною мірою впливає на оптимізацію забезпечення аграрного виробництва ресурсами живої праці. Адже проблема відтворення трудового потенціалу в аграрній сфері невід’ємна від забезпечення соціальних перетворень на селі.

Звичайно, запорука достойного життя – це по-сучасному обладнане, механізоване, електрифіковане, газифіковане село, і селянин, який там проживає – справжній господар у своєму облаштованому будинку. Він зв’язаний з землею, має хист до опанування майстерності та технології інтенсифікації виробництва, дбає про родючість землі, яку обробляє, береже і захищає природу. Так повинно жити село за постійної підтримки держави.

Однак, така перебудова на селі, на жаль, ще не простежується. Але є українська земля, яка з року в рік чекає на відповідальних господарів. І є селяни, праця яких формувала в наших предках патріотичний дух, створювала славу і велич народу України. То чому нема повернення до добробуту, до відновлення рідних ряснозелених, милих серцю країв?

Повернемося знову до складних екологічних ситуацій, звідки великі труднощі у досягненні демографічного оптимуму через постійну масову міграцію. Багато людей із сіл їдуть на роботу в місто, і це в основному молодь. Не менша частина людей працездатного віку з причини відсутності робочих місць на селі виїжджають на роботу за кордон, зокрема – це жіноча половина сільського населення.

Соціальний розвиток людства, його сучасний хід по-новому інтерпретує погляд на жінку. Адже жінка – це найцінніший скарб нашої країни, з жінки починається життя, жінка надихає сильну стать на творення доброго й вічного. Жінка здатна перетворювати фантастичне на реальне, своїм баченням і творінням робити довколишній світ затишним, яскравим і гармонійним, а її відданість справі, надзвичайна працездатність необхідні сьогодні всюди: в уряді, в парламенті, медицині, освіті, в управлінні виробництвом, а

тим більше – в сільському господарстві. Жінка спроможна так само ефективно працювати, досягати успіху, як і чоловік. Вона, крім того, ще є матір'ю і господинею.

Нині в дискусіях, пов'язаних із перспективами аграрної реформи, часто постає питання про невідповідність структури економічної активності населення в сільській місцевості. Статеві-вікова структура є дуже

важливою в домашньому господарстві, заснованому переважно на ручній праці. Тому значення статі зв'язано з поділом праці при виконанні різного роду робіт і обов'язків у селянському дворі. При цьому важливу роль відіграє співвідношення чоловічого і жіночого населення для виконання виробничих функцій. Гендерну диспропорцію відображають дані таблиці.

Співвідношення чоловіків і жінок у населенні України, %*

	2009		2010		2011		2012		2013	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Україна	46,1	53,9	46,1	53,9	46,2	53,8	46,2	53,8	46,2	53,8
у т.ч.:										
місто	45,8	54,2	45,8	54,2	45,8	54,2	45,8	54,2	45,8	54,2
село	46,8	53,2	46,9	53,1	47,0	53,0	47,0	53,0	47,1	52,9

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У ситуації безробіття, що склалося нині на селі, більшість селян перейшли на самозайнятість. Доля жінки в цьому русі більш активна, ніж чоловіка. Жінка перекладає на свої плечі все фізичне навантаження, веде домашнє господарство, тоді як чоловік у постійних пошуках роботи. Він придатний до фізичної праці, має особисте прагнення працювати, здібності та виборює своє право на зайнятість. Проте економічна система не повністю використовує пропонувані на ринку праці ресурси робочої сили і цим самим не досягає межі своїх виробничих можливостей. Безробіття несе велику шкоду життєвим інтересам людей і системі суспільних цінностей. Для багатьох – це втрата власної гідності, що тягне за собою важкі психологічні потрясіння. Спостерігається тенденція до збільшення кількості розлучень і розпаду сімей, а також показників злочинності та захворювань.

Жіноча натура побудована на життєвій гармонії: оберігати від руйнації свій внутрішній світ і робити проєкцію на світ зовнішній. Глибоке розуміння й осмислення цієї суті речей допомагає жінці реалізувати себе в житті для блага власного і блага суспільства. Звідси вона черпає натхнення, зміцнює віру в життя.

Статус жінки в сучасному світі є своєрідним барометром для вирішення рівня соціального прогресу суспільства. Саме через призму жіночої праці й побуту краще проглядається все те, що відбувається навколо, адже жіноча праця тісно пов'язана з числен-

ними проблемами відтворення трудових ресурсів і виховання підростаючого покоління.

У зв'язку з цим подальший розвиток умов жіночої праці зумовлює необхідність перегляду стереотипів, що склалися.

Висновки. Вкрай важливим для розвитку сіл і сільських територій з метою підвищення добробуту чоловічого і жіночого населення повинно стати:

1. Створення робочих місць у сільській місцевості – найнеобхідніша на сьогодні умова. Проживаючі там мешканці повинні мати постійний інтерес в цих місцях на тваринницьких фермах, заготівельних і переробних підприємствах, соціально-обслуговуючих виробництвах, установах торгівлі, громадського харчування і т.д. І тільки за такої умови розвиватимуться сільські території, про що свідчить досвід країн Європи, США та інших економічно розвинутих держав.

2. У багатьох сільських населених пунктах України, за нашими оцінками, є вся необхідна соціальна інфраструктура (дорога з твердим покриттям, газ, телефон, телебачення, дитячі садочки, школи), проте їх мешканці виїжджають для проживання і на роботу за межі села та в інші країни. Причина криється у відсутності роботи, неможливості забезпечити сім'ї належні умови проживання і роботи. Тому невідкладним є вирішення тих питань, де крім достатньої заробітної плати селяни могли б користуватись у власному господарстві своїм транспортом,

за допомогою якого вони мали б змогу підвозити дітей в садочок, до школи, добиратися на робоче місце, на ринок для заготівлі продукції, в Будинок культури, басейн і т.ін.

3. Важливо підвищити рівень оплати праці працівникам сільського господарства до рівня цього показника в середньому по державі, адже в селі рівень оплати праці майже на 40 % нижчий. І це в той час, коли рівень соціального облаштування українського села з відомих усім причин є значно нижчим,

що повинно компенсуватися вищим (в жодному разі не нижчим) рівнем заробітку.

4. У кожному сільському населеному пункті бажаним сьогодні є створення жіночих центрів, в яких би концентрувалися всі проблеми життя і буття жінки-селянки: участь у громадському житті села, регіону, держави; проблеми виховання і навчання дітей; організацій проведення соціально-культурних і побутових заходів; покращення соціального облаштування територій, садиб тощо.

Список використаних джерел

1. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Основи, 2004. – 492 с.
2. Звіт „Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України” (загальна координація робіт, наук. ред. звіту – Лібанова Е.М.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2013_ua_womens%20participation.pdf.
3. Якуба К.І. Проблеми демографічного розвитку українського села : наук. доп. / К.І. Якуба, П.Т. Саблук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 43 с.
4. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села: [монографія] / Якуба К.І. – К.: Аграрна наука, 1998. – 280 с.
5. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В.В. Юрчишин. – К.: ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2013. – 424 с.
6. Булавка О.Г. Стан та проблеми соціального розвитку сільської поселенської мережі / О.Г. Булавка // Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент). Розд. VIII, підрозд. 8.1 – К.: ННЦ ІАЕ, 2012.
7. Прокопа І. В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І. В. Прокопа, О. Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 63-84.
8. Моргун Ф.Т. Плугом по... долях дітей / Ф.Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2003. – 125 с.
9. Менжерес Г.М. Жіноче серце, сповнене любові. Зб. нарисів / Г.М. Менжерес. – К.: Просвіта, 520 с.
10. Дієсперов В.С. Еволюція сільськогосподарських підприємств / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 290 с.
11. Населення України за 2013 рік. Демографічний щорічник. – К.: Державна служба статистики, 2014. – 296 с.
12. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.М. Заяць та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015 р.

* * *

Новини АПК

Аграрний фонд інвестує у весняну посівну 1,5 млрд грн

ПАТ «Аграрний фонд» планує інвестувати у весняну посівну кампанію близько 1,5 млрд грн. Про це заявив в.о. голови правління фонду Андрій Радченко. «Під час весняної посівної Аграрний фонд розраховує виділити для сільгоспвиробника близько 1,5 млрд грн. На ці кошти буде придбана продовольча пшениця».

Він зазначив, що наразі фонд працює над залученням інвесторів задля розширення переліку товарів для закупівлі на потреби державного ресурсу.

«ПАТ «Аграрний фонд» працює над тим, щоб стати інвестиційно привабливою компанією. Є звернення європейських і американських інвесторів з бажанням вкладати кошти в український аграрний сектор. Фонд має велику базу сільгоспвиробників, які вирощують не тільки пшеницю, а й інші культури. Для нас важливо підтримати сільгоспвиробника», – повідомив Андрій Радченко.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.837:330.322:631.11

*О.М. СУПРУН, доктор економічних наук, професор
Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва*

Інституційні трансформації та їх вплив на інвестиційну привабливість аграрних підприємств

Постановка проблеми. Економічно-фінансова криза на пострадянському просторі набирає обертів і лише продовольчий сегмент економіки залишається більш менш стабільним. Аграрна ж галузь України протягом останніх років показує стійке зростання й на сучасному етапі є основним постачальником валютних надходжень у країну.

Зміни урядів, аграрних міністрів і навіть відсутність стратегії розвитку аграрного сектору України практично не впливають на позитивну динаміку розвитку галузі. Потреба в систематизації та науковому обґрунтуванні можливих новацій у відносинах держава-виробник сільськогосподарської продукції є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційної діяльності сільськогосподарського виробництва України досліджували вітчизняні вчені П.Т. Саблук [4], Ю.О. Лупенко [3], О.Г. Шпикуляк [7], М.Й. Малік [7] та ін., але потребують подальшого розвитку й аналізу в контексті найраціональнішого їх розв'язання при розробці стратегії розвитку вітчизняного сектору аграрної економіки.

Мета статті – показати необхідність запровадження в Україні стратегії розвитку вітчизняного сектору аграрної економіки, довгострокових прозорих і зрозумілих правил гри на аграрному ринку.

Виклад основних результатів дослідження. За роки незалежності в Україні було прийнято понад 50 різних державних програм, які повинні були поліпшувати розвиток аграрного сектору економіки, але майже всі вони так і не втілені в життя до кінця.

Говорячи про стратегію розвитку аграрного сектору економіки, необхідно звернути увагу на те, що вона не забезпечила вирішення найбільш проблемних напрямів, як залучення інвестицій, регулювання ринкового середовища та формування ринку землі. Так, якщо з 2010 по 2014 рік основними тезами стратегії розвитку АПК на період до 2020 року були створення земельного банку та запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення, довгострокове планування держпідтримки дотуванням певних секторів АПК, стимулювання попиту на продукцію сільськогосподарського виробництва й розвиток аграрної логістики, то з березня 2014 року акцент у державній політиці змістився стосовно підтримки великих агрохолдингів до середнього та малого біз-

© О.М. Супрун, 2015

несу на селі, а саме в найкоротші терміни необхідно було запровадити програми, які дали б чіткий план зі створення сімейних ферм, малого бізнесу, кооперативних тваринницьких комплексів, розвитку сільських територій.

У грудні 2014 року Міністр аграрної політики та продовольства України О. Павленко виклав такі напрями роботи міністерства: приведення нормативних актів у відповідність до Європейських стандартів, боротьба з корупцією, роз'яснення проблем із паями, орендою та кадастром. Крім того, необхідно втілювати в життя окремі пункти коаліційної угоди: земельну реформу, реформування системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва й залучення фінансів у галузь. Зокрема, коаліція наполягла на збереженні до 1 січня 2018 року чинної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, як це було передбачено в Податковому кодексі України, і відшкодування ПДВ у разі експорту сільгосппродукції. Анонсувалося до 1 червня 2017 року розроблення нової системи оподаткування, яка стимулювала б розвиток сільгоспвиробництва.

Але необхідність наповнення державного бюджету підштовхнула законодавця до внесення змін у Податковий кодекс вже при формуванні бюджету на 2015 рік.

Так, коефіцієнт для ріллі, сіножатей та пасовищ для розрахунку єдиного податку четвертої групи, який запроваджено на зміну фіксованому сільськогосподарському податку, для розрахунку суми сплати збільшено в три рази. Замість коефіцієнта 0,15 із 1 січня 2015 року застосовується коефіцієнт 0,45 до нормативної грошової оцінки.

Відповідно зросла й орендна плата за користування земельними ділянками у зв'язку зі збільшенням нормативної грошової оцінки на коефіцієнт 1,249 та законодавчо закріпленою необхідністю сплачувати не менше 3% від нормативної грошової оцінки за оренту землі станом на 1 січня поточного року.

У зв'язку із несвоєчасним прийняттям бюджету на 2015 рік і внесеними змінами до Податкового кодексу, фактично виключена можливість коригування органами місцевого самоврядування ставки по сплаті земельного податку за користування землею в межах сільської ради, що становитиме 1% від її оцінки.

У 2015 році сільськогосподарським підприємствам доведеться сплачувати податок на землю (рендна плата) під тваринницькими приміщеннями, токами, складами, механізованими майстернями і т.д. Змінами до Податкового кодексу скасовано пільги щодо 3% сплати земельного податку.

Розглянемо як змінилися оподаткування та орендна плата за користування земельними паями сільськогосподарських підприємств на прикладі СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка Вовчанського району Харківської області (табл.). Дане підприємство має у своєму користуванні 3489 га сільськогосподарських угідь, у тому числі пасовищ – 189 га, багаторічних насаджень – 16,8, та 3283,86 га ріллі, з якої 333 га оренда земель державного резерву й запасу сільської ради. Вся інша рілля – оренда земельних часток (паїв) фізичних осіб.

Крім того, підлягає оподаткуванню 71 га землі, яка знаходиться під будинками та спорудами, а саме: тваринницькі приміщення, склади, механізовані майстерні, токи тощо.

Відрахування до бюджетів усіх рівнів та орендна плата за користування земельними ділянками у СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка

№ п./п	Вид податку	2013 рік, тис. грн	2014 рік, тис. грн	Нараховано на 2015 рік, тис. грн (прогноз)
1	Орендна плата за користування зем. ділянками (паями) – 3% від нормативної грошової оцінки	1393,20	1629,60	2035,40
2	Податок з доходів фізичних осіб (орендодавці)	209,00	245,20	306,30
3	Плата за землю під будівлями та спорудами	10,00	10,00	105,42
4	Орендна плата за користування землею сільської ради	40,93	167,62	262,10

5	Єдиний податок IV групи (ФСП)	22,15	22,05	430,40
6	Прибутковий податок з доходів фізичних осіб (працівники)	307,50	325,50	406,50
7	Екологічний податок	1,30	1,50	2,00
8	Плата за користування надрами (вода)	-	-	1,50
9	ПДВ	7,40	6,31	20,00
Усього		1991,48	2407,78	3569,62
Зростання, %		-	+20,9%	+48,25%/+79,24
Зростання, разів (без рядка 1)		-	1,3	1,97/2,56

Джерело: [2].

Як видно з даних таблиці, відрахування до бюджетів усіх рівнів та орендну плату СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка повинно збільшити майже на 50% по відношенню до минулого року й майже на 80 % по відношенню до 2013 року.

У цілому витрати від використання одного з факторів виробництва, а саме землі – збільшаться по відношенню до минулого року в 1,8 раза (рядки 3-5 таблиці).

Зростання ж податкових відрахувань і витрат, пов'язаних із землею, збільшилися у 2 рази по відношенню до 2014 року та 2,5 рази по відношенню до 2013 року. Найбільш витратними для підприємства також є статті, пов'язані з придбанням добрив і засобів захисту рослин, оскільки останні залежать від курсу світових валют.

Крім того, резервування обігових коштів на рахунках, у казначействі з метою забезпечення обслуговування рахунку ПДВ негативним чином позначиться на функціонуванні підприємства. Значно зросло навантаження на бухгалтерію підприємства – загрози штрафів та у зв'язку з цим з'явилися додаткові ризики.

Під час координаційної наради агродонорів, в якій взяв участь і Міністр аграрної політики та продовольства України О. Павленко, заплановано до 31 липня 2015 року розробити й подати стратегію розвитку аграрного сектору та сільських територій на 2015-2020 роки. Член групи підтримки України в Європейській Комісії Ніколас Верлет подав бачення реалізації вказаного завдання через створення восьми експертних груп, які за-

ймаються питанням апроксимації законодавства, дерегуляції, факторами виробництва, інновацій в аграрній сфері, просування товарів на ринку, державної підтримки та оподаткування, а також розвитку територій та управління природними ресурсами. Передбачається, що в рамках зазначених восьми груп буде створено 24 підгрупи, до складу кожної з яких входить голова, представник Мінагрополітики України, секретар і від одного до п'яти експертів. Більше того, особливу увагу під час напрацювання згаданого документа буде приділено так званим «швидким результатам», тобто тим заходам, які вже у найближчій перспективі матимуть позитивний результат для галузі [6].

Висновки. Нині залишається актуальним розроблення та запровадження законодавчих і нормативно-правових актів із формування економічних засад конкурентоспроможного аграрного виробництва, інвестиційної привабливості галузі та збереження набутої позитивної динаміки.

Розроблення стратегії розвитку аграрного сектору економіки потребує залучення фахівців-практиків, оскільки копіювання напрацьованого світового досвіду без прив'язки до конкретних умов існування сільськогосподарського виробництва в Україні несе певні ризики, а отже, не кожна новація в кінцевому рахунку може стати інновацією, тобто збільшити прибутковість у результаті її запровадження, що може призвести до зменшення власних інвестицій виробника в аграрний сектор економіки.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Обліково-статистична звітність СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка Вовчанського району Харківської області.
3. *Лупенко Ю.О.* Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.

4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
5. Супрун О.М. Економічне регулювання аграрного виробництва: моногр. / О.М. Супрун. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 248 с.
6. Моніторинг біржового ринку №1(32) січень 2015 року. – К.: ТОВ «Аванпост та партнери».
7. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2014. – 516 с.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. Економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
9. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 38 с.
10. *Commons J.R.* Institutional Economics / J.R. Commons // *The American Economic Review*. Vol. 21. – № 4. – (Dec. 1931). – P. 648–657.
11. *Hamilton, Walton H.* The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // *American Economic Review*. – 1919. – № 9. – P. 309–318.
12. *Veblen T.* The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.
13. *Smith M.K.* Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала понад 24 млн т зерна

Стан експорту зерна на 27.02.2015 р.:

Фактичні обсяги експорту зерна становлять 24 308 тис. т, з яких: пшениці – 9240 тис. т; кукурудзи – 10948 тис. т; ячменю – 3868 тис. т та інших зернових – 252 тис. т.

Завантажено на судна – 224 тис. т.

Обсяги експортованих і підготовлених до експорту зернових становлять 24 532 тис. т (пшениці – 9272 тис. т, ячменю – 3868 тис. т, кукурудзи – 11140 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна:

Ціни попиту на зернові коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 3300 до 4900 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 3809 до 4360 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю становлять: на пшеницю 3 класу – 4059 грн/т, на фуражну – 3721 грн/т.

Середні ціни на ячмінь склалися на рівні 3516 грн/т, на кукурудзу – 3361 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

Методичні та прикладні аспекти аналізу вхідних і вихідних грошових потоків аграрних підприємств

Постановка проблеми. Господарська діяльність будь-якого підприємства передбачає рух фінансових ресурсів у формі їх надходження або витрачання. Рух коштів у часі являє собою безперервний процес та визначається поняттям «грошовий потік», який включає в себе численні види потоків, що генеруються в процесі фінансово-господарської діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням проведення аналізу грошових потоків підприємств приділяли увагу вітчизняні й зарубіжні науковці: М.Д. Білик, І.О. Бланк [1], С.В. Климчук, О.О. Олійник [3], А.М. Поддєрьогін [5], П.А. Стецюк [7], В.Х. Бівер, Дж. Ван Хорн [2] та інші. Ними зроблено значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ управління й аналізу грошових потоків, а визначені показники аналізу останніх лягли в основу проведеного дослідження. Разом із тим залишаються актуальними такі питання у цій сфері, як особливості формування руху грошових потоків аграрних підприємств; використання грошових показників в аналізі їх фінансової діяльності та інші.

Мета статті – розглянути методичні й прикладні аспекти аналізу вхідних і вихідних грошових потоків аграрних підприємств, визначити найрезультативніший вид їхньої господарської діяльності, а також оцінити їхній фінансовий стан.

Виклад основних результатів дослідження. Проведено аналіз «Звіту про рух грошових коштів» [6] Городище-Пустоварівського та Рокитнянського цукрових заводів (Київська область) – вивчення обсягу, структури і динаміки: вихідного та вхідного грошового потоку; грошових потоків від операційної, інвестиційної й фінансової діяльності, чистого грошового потоку. Проаналізовано показники, що характеризують грошові потоки: грошова рентабельність виручки від реалізації продукції; коефіцієнт грошової складової (наповнення) оборотного капіталу Гіакоміно і Мілке; коефіцієнти грошової складової (наповнення) оборотного капіталу й поточних активів; коефіцієнт надмірності грошових потоків (Бівер В.Х.) та коефіцієнт грошово-поточної ліквідності.

У практиці фінансового управління досить недавно почали застосовувати зазначені коефіцієнти. Саме Гіакоміно і Мілке запропонували враховувати грошові коефіцієнти з метою оцінки достатності коштів для фінансування потреб підприємств і оцінки ефективності генерування ними грошових потоків [9].

Під аналізом грошових потоків підприємства розуміють процес дослідження системи показників, їх формування в підприємстві, виявлення основних тенденцій та закономірностей із метою визначення резервів подальшого підвищення ефективності управління ними. Основна мета аналізу грошових потоків – з'ясувати рівень достатності формування коштів, ефективності їх використання, а також збалансованості та синхрон-

* Науковий керівник – Ю.О. Лупенко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© О.Я. Бардин, 2015

ності позитивного і від'ємного грошових потоків підприємства.

Нерівномірність надходження і витрачання коштів в аграрних підприємствах у розрізі тимчасових інтервалів призводить не тільки до фінансового дефіциту, але й до формування значних обсягів тимчасово вільних активів. Ці залишки мають характер непродуктивних активів (до моменту їх використання в господарському процесі), які втрачають свою вартість у часі від інфляції та з інших причин, що негативно позначається на рівні платоспроможності аграрних підприємств.

Залежність аграрної сфери виробництва від природних умов зумовлює необхідність створення в підприємствах натуральних і

грошових, страхових та резервних фондів на випадок неврожаю, повені, посухи, інших стихійних лих і несприятливих кліматичних умов.

Одним із головних факторів формування грошового потоку є оплата покупцями вартості проданої підприємством продукції. Вихідні показники для розрахунку грошових надходжень – це виручка й прибуток від реалізованої продукції, товарів та послуг, які мають велике значення для оцінки фінансового стану підприємства.

Проаналізуємо формування вхідних і вихідних грошових потоків підприємств за видами економічної діяльності, а саме сільського господарства, мисливства та лісового господарства за 2009-2013 роки (табл. 1).

1. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності (сільське господарство, мисливство та лісове господарство), млн грн

Вхідні та вихідні грошові потоки	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції	81872,0	97062,5	127357,4	160547,7	163778,0
Доходи:					
інші операційні	14909,7	22367,5	32577,5	32625,5	29864,9
інші звичайні	3704,6	3138,9	3783,8	6001,0	10036,8
надзвичайні	42,8	41,9	-	-	-
Разом чисті доходи	100529,1	122610,8	163718,7	199174,2	203680,1
Витрати:					
операційні	84556,1	97169,2	129405,8	158667,7	173243,4
інші звичайні	7933,7	7276,2	8730,4	13513,8	14430,8
надзвичайні	392,0	774,3	-	-	-
Разом	92944,3	105334,8	138335,0	172387,0	187816,0
Чистий прибуток (збиток)	7584,8	17276,0	25383,5	26787,2	15864,1

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України «Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності за 2008-2013 роки».

У 2013 році чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) становив 163778,0 млн грн, що на 2% більше ніж у 2012 році і на 100 % більше порівняно з 2009 році.

Вхідний грошовий потік (разом чисті доходи) у 2013 році дорівнював 203680,1 млн грн, що на 2% більше, ніж у 2012 році й на 103%, ніж у 2009-му. Водночас вихідний грошовий потік (разом витрати) становив 187816,0 млн грн, що на 9% більше, ніж у 2012 році й на 102% – порівняно з 2009 роком.

Нетто-грошовий потік (різниця між вхідним і вихідним грошовим потоком) аналогічний показнику прибутку й відображає кінцевий результат діяльності підприємства, виражений в реальній грошовій масі, що залишається в розпорядженні підприємства

після всіх надходжень і виплат за період. Нетто-грошовий потік – це результат руху грошових коштів й у 2013 році становив 15864,1 млн грн, що на 41% менше, ніж у 2012 році та на 109% більше порівняно з 2009 роком.

Отже, в даних умовах вхідний потік перекрив вихідний відплив коштів по галузях, що виробляють продукцію. Це є підставою стверджувати про здатність генерації вхідного грошового потоку.

Оскільки на структуру грошових потоків суттєво впливає їхня спеціалізація, доцільно провести аналіз динаміки структурних елементів вхідних і вихідних грошових потоків двох цукрових заводів Київської області, для чого використаємо «Звіт про рух грошових коштів» досліджуваних цукрових заво-

дів. Вхідні грошові потоки виникають у процесі реалізаційних операцій, а вихідні – при закупівлі необхідних підприємству факторів виробництва. Тобто кожний грошовий потік є товарно-грошовим, де рух грошей і товарів зустрічні.

Відповідно до таблиці 2 основна маса коштів надходить у результаті операційної діяльності, а саме виручки від реалізації

продукції, та становить у середньому за досліджуваний період 94 % від загальної маси надходжень. Понад 5 % коштів надходить у результаті фінансової діяльності ВАТ "Рокитнянський цукровий завод". Протягом досліджуваного періоду на цукровому заводі не реалізовували фінансові інвестиції й необоротні активи, тобто не проводили інвестиційну діяльність.

2. Динаміка структурних елементів вхідного грошового потоку ВАТ "Рокитнянський цукровий завод" Київської області, %

Вид господарської діяльності	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Операційна</i>	94,19				
Виручка від реалізації продукції, товарів і послуг	82,57	81,21	99,95	99,87	99,87
Аванси, одержані від покупців	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Погашення векселів одержаних	7,17	0,00	0,00	0,00	0,00
Надходження від установ банків відсотків за поточними рахунками	0,01	0,01	0,02	0,00	0,00
Цільове фінансування	0,04	0,02	0,03	0,08	0,10
<i>Інвестиційна</i>	0				
Реалізація: фінансових інвестицій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
необоротних активів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Одержані відсотки	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
<i>Фінансова</i>	5,81				
Одержання позик	10,21	18,76	0,00	0,00	0,00
Інші надходження	0,00	0,00	0,00	0,04	0,03

Джерело: Складено та розраховано автором за даними Положення (Стандарт) Бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» цукрового заводу.

Надходження коштів у результаті господарської діяльності ПАТ "Городище-

Пустоварівський цукровий завод" виглядає таким чином (табл. 3).

3. Динаміка структурних елементів вхідного грошового потоку ПАТ "Городище-Пустоварівський цукровий завод" Київської області, %

Вид господарської діяльності	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Операційна</i>	83,92				
Виручка від реалізації продукції, товарів і послуг	100,00	83,09	81,12	51,85	72,18
Аванси, одержані від покупців	0,00	3,23	1,11	15,74	11,20
Погашення векселів одержаних	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Надходження від установ банків відсотків за поточними рахунками	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Цільове фінансування	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00
<i>Інвестиційна</i>	0,23				
Реалізація: фінансових інвестицій	0,00	0,00	0,73	0,00	0,00
необоротних активів	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00
Одержані відсотки	0,00	0,33	0,00	0,00	0,00
<i>Фінансова</i>	15,85				
Одержання позик	0,00	9,54	16,01	23,00	6,34
Інші надходження	0,00	3,74	0,94	9,41	10,28

Джерело: Складено та розраховано автором за даними Положення (Стандарт) Бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» цукрового заводу.

Основна маса коштів надходить у результаті основної діяльності та становить у середньому за досліджуваний період 83 % від загальної маси надходжень. Менше 1 % коштів надійшло в результаті інвестиційної діяльності, понад 15 % надходжень становлять одержані позики й інші надходження в результаті фінансової діяльності.

Аналіз динаміки структурних елементів вхідного грошового потоку досліджуваних

цукрових заводів показав, що понад 91 % коштів витрачається в результаті основної діяльності на оплату рахунків постачальників і підрядників, виплату заробітної плати, відрахування до бюджету та позабюджетних фондів, а понад 8 % – на погашення позик й інші платежі (табл. 4).

Відповідно до таблиці 5 понад 89 % коштів витрачається в результаті основної діяльності, а саме на оплату рахунків постача-

льників і підрядників, оплати авансів, виплату заробітної плати й на відрахування до бюджету і позабюджетних фондів.

Більше 1 % коштів у середньому витрачається на придбання фінансових інвестицій

та необоротних активів. У результаті фінансової діяльності витрачається понад 8 % коштів на погашення позик й інші платежі.

4. Динаміка структурних елементів вихідного грошового потоку ВАТ "Рокитнянський цукровий завод" Київської області, %

Вид господарської діяльності	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Операційна</i>	91,25				
Оплата рахунків постачальників і підрядників	81,95	69,95	90,93	79,52	79,55
Виплата заробітної плати	2,73	1,35	2,15	15,23	15,27
Відрахування до бюджету та позабюджетних фондів	1,67	1,09	1,52	5,09	5,02
Витрачання на оплату: авансів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
цільових внесків	0,05	0,01	0,00	0,03	0,03
Інші витрачання	2,47	0,37	0,03	0,12	0,13
<i>Інвестиційна</i>	0				
Придбання: фінансових інвестицій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
необоротних активів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
<i>Фінансова</i>	8,75				
Погашення позик	11,14	4,55	3,13	0,00	0,00
Інші платежі	0,00	22,69	2,23	0,00	0,00

Джерело: Складено та розраховано автором за даними Положення (Стандарт) Бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» цукрового заводу.

5. Динаміка структурних елементів вихідного грошового потоку ПАТ "Городище-Пустоварівський цукровий завод" Київської області, %

Вид господарської діяльності	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Операційна</i>	89,67				
Оплата рахунків постачальників і підрядників	48,08	71,85	57,89	5,95	54,98
Виплата заробітної плати	11,43	3,47	4,10	4,18	7,80
Відрахування до бюджету та позабюджетних фондів	4,20	2,48	3,38	3,81	6,30
Витрачання на оплату: авансів	33,85	19,89	18,47	59,84	6,86
цільових внесків	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Інші витрачання	2,43	0,62	1,37	8,14	6,99
<i>Інвестиційна</i>	1,57				
Придбання: фінансових інвестицій	0,00	0,81	0,26	0,00	0,00
необоротних активів	0,00	0,88	3,28	1,33	1,27
<i>Фінансова</i>	8,76				
Погашення позик	0,00	0,00	11,26	16,75	15,79
Інші платежі	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Джерело: Складено та розраховано автором за даними Положення (Стандарт) Бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» цукрового заводу.

Проаналізуємо збалансованість грошових потоків досліджуваних цукрових заводів, де позитивний грошовий потік – це сукупність надходжень коштів у підприємство від усіх видів господарських операцій, а негативний грошовий потік – сукупність виплат коштів підприємством у процесі ведення усіх видів його діяльності.

Як видно з рисунка 1, у ПАТ «Городище-Пустоварівський цукровий завод» грошові потоки більшою мірою збалансовані. Лише у 2009 році спостерігається великий розрив між позитивним і негативним грошовими потоками, що доводить про надлишок коштів.

Наявність надлишкового грошового потоку протягом тривалого часу може бути наслідком неправильного використання оборотного капіталу. Щоб гроші працювали на підприємство вважаємо, що необхідно їх пускати в оборот із метою одержання прибутку: розширювати своє виробництво, прокручуючи їх у циклі оборотного капіталу; оновлювати основні фонди, запроваджувати нові технології; інвестувати в дохідні проекти інших господарюючих суб'єктів із метою одержання вигідних відсотків; достроково погашати кредити банку й інші зобов'язання з метою зменшення витрат з обслуговування боргу.

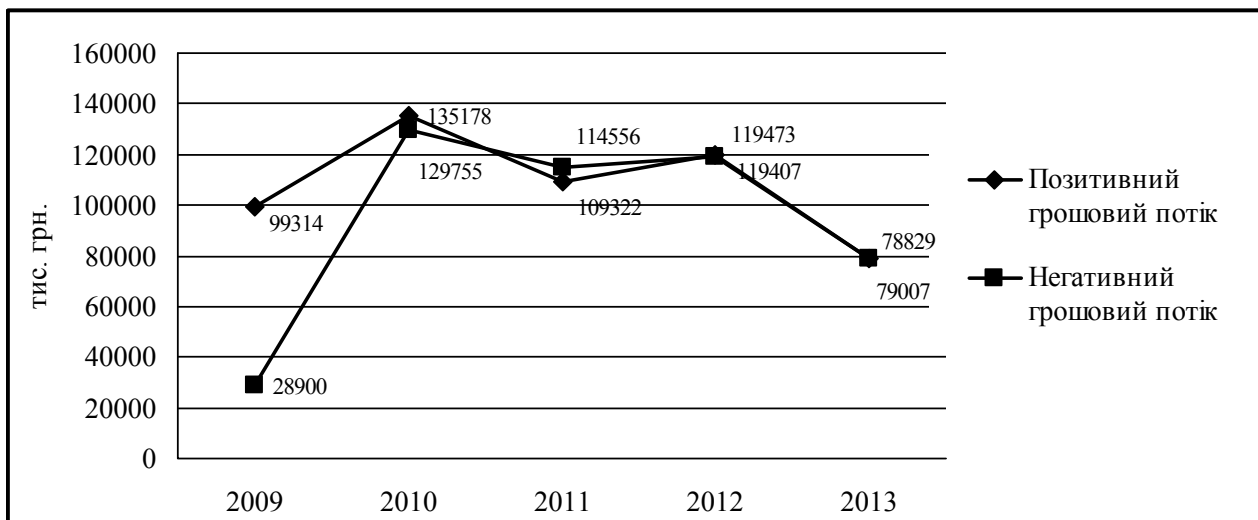

Рис. 1. Збалансованість грошового потоку ПАТ "Городище-Пустоварівський цукровий завод"

Джерело: Розраховано автором.

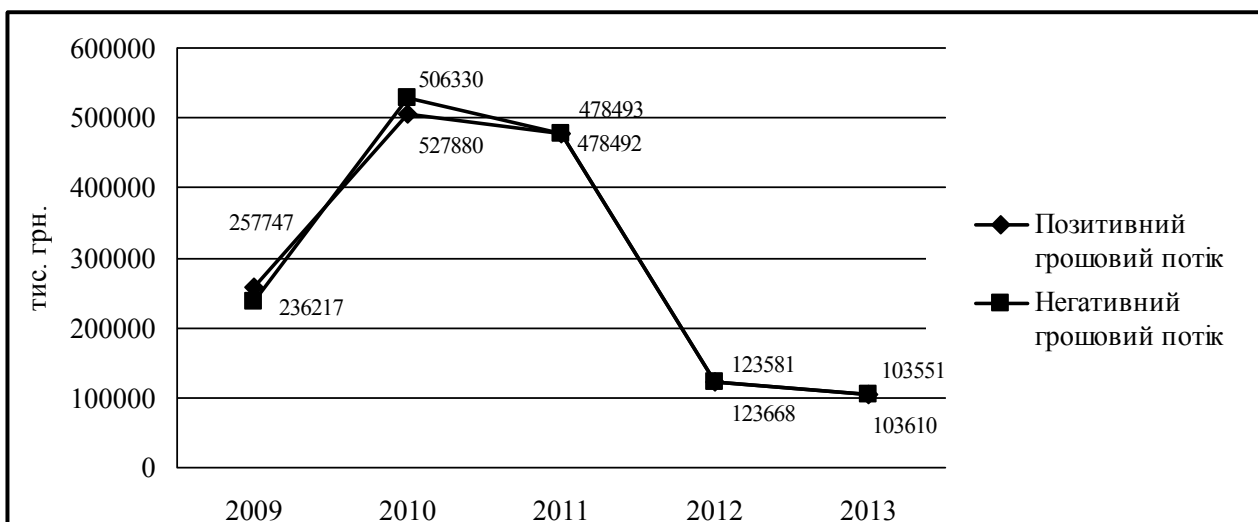

Рис. 2. Збалансованість грошового потоку ВАТ "Рокитнянський цукровий завод"

Джерело: Розраховано автором

Як видно з рисунка 2, у ВАТ «Рокитнянський цукровий завод» спостерігається дефіцит коштів, починаючи з 2011 року, тобто, витрати коштів перевищують їхнє надходження, що негативно впливає на його фінансовий стан.

Дефіцит коштів призводить до зростання простроченої заборгованості підприємства за кредитами банку, постачальникам, заробітної плати працівникам, унаслідок чого збільшується сума фінансових витрат та знижується рентабельність капіталу підприємства.

Як надлишок, так і дефіцит негативно впливають на фінансовий стан підприємств, тому, на нашу думку, потрібно запроваджу-

вати відповідні методи оптимізації дефіцитного й надлишкового грошового потоку досліджуваних цукрових заводів, які залежать від періодизації їх діяльності, характеру дефіцитності та від забезпечення зростання капіталовкладень. Так, оптимізаційна збалансованість дефіцитного грошового потоку в короткостроковому періоді досягається за рахунок використання «Системи прискорення – уповільнення платіжного обороту». Сутність даної системи полягає у розробці заходів щодо прискореного залучення вхідних грошових потоків і уповільнення їх виплат (вихідний грошовий потік) [3].

Прискорити надходження коштів можна переходом на повну або часткову передо-

плату продукції покупцями, скороченням термінів надання їм товарного кредиту, збільшенням цінових знижок при продажах за готівку, залученням кредитів банку, продажем або здаванням в оренду невикористаної частини основних засобів, додатковою емісією акцій із метою збільшення власного капіталу. Уповільнення виплат коштів досягається за рахунок придбання довгострокових активів на умовах лізингу, переоформлення короткострокових кредитів у довгострокові, збільшення термінів надання підприємству товарного кредиту за домовленістю з постачальниками.

Для повнішого аналізу грошових потоків, виявлення причин їхньої нестачі або надлиш-

ку, визначення джерел надходжень і напрямів використання, в практиці фінансового управління застосовують так звані грошові коефіцієнти. Характерною ознакою останніх є те, що кожен із них залежно від вирішуваних питань оперує різними видами грошових потоків або величиною найбільш ліквідних активів підприємства (кошти та їх еквіваленти). Вони мають свою внутрішню логіку та орієнтовані на розв'язання певних фінансових завдань.

Алгоритм розрахунку показників оцінки грошових потоків і грошового наповнення наведено в таблиці 6.

6. Показники оцінки грошових потоків і грошового наповнення сільськогосподарських підприємств

Показник	Алгоритм розрахунку	Умовні позначення
Грошова рентабельність виручки від реалізації продукції	$G_{PB} = \frac{O_{ЧПП}}{B_{РП}}$	$O_{ЧПП}$ – чистий грошовий потік від операційної діяльності; $B_{РП}$ – виручка від реалізації продукції
Коефіцієнт грошової складової (наповнення): оборотного капіталу Гіакоміно і Мілке	$K_{ГСЧП} = \frac{O_{ЧПП}}{ЧП}$	$ЧП$ – чистий прибуток
оборотного капіталу	$K_{ГСОК} = \frac{ГК + E_{ГК}}{ОК}$	$ГК$ – грошові кошти; $E_{ГК}$ – еквіваленти грошових коштів; $ОК$ – оборотний капітал
поточних активів	$K_{ГСПА} = \frac{ГК + E_{ГК}}{ПА}$	$ПА$ – поточні активи (поточні біологічні активи, інші поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції)
Коефіцієнт надмірності грошових потоків (Бівер В.Х.)	$K_{НГК} = \frac{O_{ЧПП}}{B_3}$	B_3 – сума боргових зобов'язань підприємства
Коефіцієнт грошово-поточної ліквідності	$K_{ГПЛ} = \frac{O_{ЧПП}}{П_{БЗ}}$	$П_{БЗ}$ – сума поточних боргових зобов'язань підприємства

Джерело: Складено автором за даними [7, 8].

Згідно з даними таблиці 7, на обох цукрових заводах спостерігається тенденція до зменшення грошової рентабельності виручки від реалізації, а найвище її значення у 2009 році на Городище-Пустоварівському цукровому заводі, тобто на 1 грн реалізованої продукції одержали 71 коп. чистих гро-

шових потоків (залишку ліквідних коштів після врахування всіх пов'язаних із реалізацією грошових витрат). Водночас на Рокитнянському цукровому заводі на 1 грн реалізованої продукції одержали 1 коп. чистих грошових потоків.

7. Оцінка грошових потоків і грошового наповнення за роками

Показник	Городище-Пустоварівський цукровий завод						Рокитнянський цукровий завод					
	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2009, ±	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2009, ±
G_{PB}	0,71	-0,061	-0,074	-0,097	0,15	-0,56	0,1	0,07	0,05	-0,001	-0,001	-0,101
$K_{ГСЧП}$	357,43	-27,36	-21,4	-240,4	93,29	-264,14	34,12	177,79	1,19	0,004	0,003	-34,117
$K_{ГСОК}$	0,001	0,032	0,003	0,003	0,002	0,001	0,12	0,0008	0,0009	0,0003	0,0004	-0,1196
$K_{ГСПА}$	0,004	0,175	0,012	0,01	0,003	-0,001	0,86	0,083	0,067	0,07	0,084	-0,776
$K_{НГК}$	0,645	-0,038	-0,036	-0,028	0,038	-0,607	0,11	0,14	0,13	-0,0003	-0,0002	-0,1102
$K_{ГПЛ}$	0,645	-0,038	-0,037	-0,028	0,038	-0,607	0,13	0,27	0,2	-0,0005	-0,0003	-0,1303

Джерело: Розраховано автором.

Коефіцієнт грошової складової (наповнення) чистого прибутку характеризує розмір чистого грошового потоку, який припадає на 1 грн чистого прибутку. За досліджуваний період на Городище-Пустоварівському заводі спостерігаються від'ємні значення даного показника внаслідок збитку та від'ємного чистого грошового потоку від операційної діяльності, починаючи з 2010 по 2012 рік. Під кінець досліджуваного періоду показник мав додатне значення – 93 грн чистого грошового потоку на 1 грн чистого прибутку. На Рокитнянському цукровому заводі найвище значення даного показника припало на 2010 рік – 177 грн чистого грошового потоку на 1 грн чистого прибутку. До кінця досліджуваного періоду значення показника суттєво знизилася й стало меншим за одиницю, що доводить про необхідність звернути особливу увагу на стан фінансового здоров'я даного цукрового заводу.

Коефіцієнт грошової складової оборотного капіталу визначає величину грошових потоків та їх еквівалентів, яку одержано на 1 грн оборотного капіталу, й характеризує його ліквідність. Спостерігається тенденція до зменшення значень даного показника на обох цукрових заводах. Порівнявши 2009 рік із 2013 роком можна побачити, що на Городище-Пустоварівському заводі зріс цей показник на 0,001, а на Рокитнянському заводі – зменшився на 0,1196. Чим більше значення даного показника, тим вищою є ліквідність оборотного капіталу підприємства.

Ліквідність поточних активів підприємства, що характеризує спроможність виплачувати поточні зобов'язання в короткостроковому періоді, визначається коефіцієнтом грошової складової поточних активів. Найбільші значення даного коефіцієнта у 2010 році – на 1 грн поточних активів припадає 83 коп. коштів та їх еквівалентів Рокитнянського цукрового заводу і 17 коп. – Городище-Пустоварівського цукрового заводу. Одним із дослідників – В.Х. Бівером [7] – запропоновано використовувати співвідношення між величиною грошового потоку й сукупних боргових зобов'язань при визначенні ліквідності підприємства, оскільки коефіцієнт поточної ліквідності, який застосовується у фінансовому управлінні, є

ненадійним інструментом прогнозування фінансових проблем. Найвище значення коефіцієнта надмірності було на Городище-Пустоварівському заводі у 2009 році, де на 1 грн боргових зобов'язань припадало 64 коп. чистого грошового потоку від операційної діяльності. На Рокитнянському цукровому заводі найвище значення показника спостерігалось у 2010 році – 0,14, тобто на 1 грн боргових зобов'язань припадало 14 коп. чистого грошового потоку.

Коефіцієнт грошово-поточної ліквідності розраховується як відношення суми чистого грошового потоку від операційної діяльності до суми поточних боргових зобов'язань. Найвище значення даного показника припадає на 2009 рік на Городище-Пустоварівському цукровому заводі, і на 2011 рік – на Рокитнянському, що становить 64 і 27 коп. відповідно, тобто така частина поточних зобов'язань може бути погашена за рахунок чистого грошового потоку. Від'ємні значення останніх двох коефіцієнтів на даних цукрових заводах виникли внаслідок від'ємного чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Певним недоліком використання грошових коефіцієнтів є недосконалість інформаційна база розрахунку цих показників. Вітчизняна фінансова звітність, особливо Звіт про рух грошових коштів, не повною мірою відповідає методології та методиці розрахунку даних показників. На нашу думку, спільне використання в аналізі й плануванні виробничо-фінансової діяльності підприємства традиційних фінансових і грошових коефіцієнтів доповнюватиме фінансовий аналіз новими нюансами та глибшим розумінням реального стану речей, забезпечить можливість якіснішого обґрунтування управлінських фінансових рішень.

Висновки. Питання вхідних і вихідних грошових потоків підприємства залежить від багатьох економічних чинників, які мають бути керовані. Так, основна маса вхідних та вихідних грошових потоків залежить від активності господарської (фінансово-економічної) діяльності підприємства й виражена в його операційній, фінансовій та інвестиційній діяльності. Визначено, що на досліджуваних цукрових заводах найрезультуль-

тативнішою є операційна діяльність. У результаті проведеного аналізу грошових потоків аграрних підприємств подальшого до-

слідження потребує розробка механізмів фінансового регулювання і контролю їх діяльності в межах управління ними.

Список використаних джерел

1. Бланк И. А. Управление денежными потоками: учеб. пособие / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2007. – 752 с.
2. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Дж. М. Вахович ; пер. с англ. – 11-е изд. – М.: Вильямс, 2004. – 992 с.
3. Олійник О.О. Грошові потоки в аграрній сфері економіки: науково-організаційні основи формування і розвитку : моногр. / О.О. Олійник, Т.І. Олійник. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 228 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Статистична інформація / Фінанси / Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності за 2008-2013 роки / [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент: підруч. ; керізн. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін – К.: КНЕУ, 2008. – 536 с.
6. Положення (Стандарт) Бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 31 березня 1999 р. № 87 // Бюл. законодавства і юридичної практики України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 166–174.
7. Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств : моногр. / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 231–236.
8. Ткачук І.В. Оцінка грошових потоків сільськогосподарських підприємств / І.В. Ткачук // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 154–155.
9. Черемушкин С. Оценка финансового состояния компании на основе денежных коэффициентов. – Режим доступу: <http://www.gaap.ru/biblio/corpfm/analyst/071.asp>. – Заголовок з екрана.
10. An Official Website of the United States Government. Developing a Cash Flow Analysis [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sba.gov/content/develop-cash-flow-analysis-your-business>.
11. Finance. Cash Flow Management. Managing Your Business's Cash Flow [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bizfilings.com/toolkit/sbg/finance/cash-flow/managing-your-businesses-cash-flow.aspx>.
12. Fundamentals Analysis. Cash flow. Ynvestmentos. Saiba onde investir [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ynvestmentos.com.br/en/2014/01/fluxo-de-caixa/>.
13. Steve Jannicelli. Keys to Effective Cash Flow Management for Business Owners. Eccountents and consultants [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bpmcpa.com/Library/Effective-Cash-Flow-Management.asp>.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2015 р.

* * *

Новини АПК

Скорочення часу проведення фітосанітарної експертизи збереже аграріям 1 млрд грн.

Ухвалення Урядом країни добровільного принципу щодо видачі карантинного сертифікату та скорочення терміну його видачі зменшує корупцію і спрощує умови ведення бізнесу. Про це повідомив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Володимир Лапа.

Нові правила дозволяють аграріям заощаджені кошти направляти на розвиток господарств та сільських територій. «За нашими розрахунками, мова йде про 20 грн економії з 1 т зерна. Тобто при експорті на рівні 37–38 млн т цей показник становитиме понад 700 млн грн», — наголосив Володимир Лапа.

Прес-служба Мінагрополітики України